

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Pavel Band'ouch

Girolamo Savonarola – muž na přelomu věků

**Girolamo Savonarola – The Man at the Turn of the
Ages**

V Praze 2013

Vedoucí: PhDr. ThLic. Drahomír Suchánek, Th.D., Ph.D.

Rád bych poděkoval vedoucímu této práce PhDr. ThLic. Drahomíru Suchánkovi, Th.D., Ph.D. za odborné vedení a jeho konzultace. Musím také poděkovat své rodině, která mi vždy byla oporou.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 14.5.2013

.....

Pavel Bandouch

Abstrakt

Předložená práce se zabývá tématy spojenými s životem a aktivitami Girolama Savonaroly. Hlavní pozornost je věnována druhé polovině 15. století, která nicméně není zkoumána jako uzavřené časové období, ale v souvislosti s historickým vývojem jednotlivých témat. Zvláštní pozornost je kladena především na politickou situaci ve Florencii a obecněji v Itálii od míru v Lodi po boloňskou korunovaci Karla V., tvorbu papežské monarchie po koncilu v Kostnici, konstrukci papežského státu, reformu Řádu kazatelů a fenomén renesančního proroctví. Snahou je prokázat, že i přes originální prvky v Savonarolově myšlení a v jeho názorech se dá vysledovat jistá kontinuita s procesy a osudy předcházejícími i následujícími jeho působení.

Klíčová slova

Savonarola, renesance, proroctví, papežský stát

Abstract

The presented thesis deals with issues related to the life and activities of Girolamo Savonarola. Main attention is paid to the second half of the 15th century. However, these times are not perceived and considered as a closed period of time, but in the context of the historical development of individual themes. Particular attention is paid mainly to the political situation in Florence, and subsequently in Italy, since the so-called peace in Lodi up to the coronation of Charles V. in Bologna; to the creation of papal monarchy after the Council of Constance; to the construction of the Papal State; to the reform of the Order of Preachers and to the phenomenon of prophecy in Renaissance. The key aim is to demonstrate that, despite the original elements in Savonarola's thinking and his opinions, there can be traced certain continuity with both preceding and upcoming processes and fates to the main events of his tenure and his deeds.

Keywords

Savonarola, renaissance, prophecy, Papal state

Obsah

1. Úvod.....	8
2. Život Girolama Savonaroly.....	11
3. Od míru v Lodi po boloňskou korunovaci.....	20
3.1. Politika rovnováhy: 1454 – 1492	20
3.2. Války o Itálii.....	23
3.2.1. Okolnosti a počátek výpravy Karla VIII.....	23
3.2.2. <i>Governo civile</i>	27
3.2.3. Savonarolova reforma	31
3.2.4. 1494 – 1530	44
4. Papežství po období konciliarismu – papežská monarchie a tvorba papežského státu.....	52
4.1. Konstrukce papežské monarchie.....	52
4.2. Tvorba papežského státu.....	57
5. Renesanční proroctví a předpovědi v historickém kontextu.....	69
5.1. Vývoj proroctví a milenarismu od Starého zákona po <i>sacco di Roma</i>	70
5.2. Savonarolův traktát <i>Contro gli astrologi</i>	79
6. Závěr.....	85
7. Seznam pramenů a literatury.....	88

Seznam použitých zkratek

Ibid. - Ibidem

1. Úvod

Renesance, *Il Rinascimento*, *La Renaissance*. Období pojmenované (a definované), ostatně jako většina historických období, až „posmrtně“. V tomto případě v polovině 19. století francouzským historikem Julesem Micheletem. Klasickým vyjádřením toho, co by se dnes dalo nazvat „heroickou“ představou o renesanci, je pak dílo Jacoba Burckhardta „Renesanční kultura v Itálii“ (*Die Kultur der Renaissance in Italien*, 1860).¹ Změny, ke kterým došlo v Itálii v období vymezeném zhruba koncem středověku a začátkem raného novověku, jsou zde prezentovány jako zcela mimořádné v kontextu zbytku Evropy a jako dramatický začátek nové éry, zásadně odlišné svým duchem od ducha středověkého.² Dá se říci, že J. Burckhardt v podstatě převzal představu mnohých mužů „renesance“, kteří sami sebe i okolí urputně utvrzovali, oprávněně i neoprávněně, v tom, že žijí ve věku, který je jiný, civilizovanější, než „temné období“ středověku. Věku, kdy se probudilo něco z velikosti dávných dob antiky.

Historikové během následujících desetiletí postupně omezovali jak ideu jakési „italské výlučnosti“, tak to, že by byla renesance náhlým vynořením se z temnot. Nebylo jedné monumentální Renesance, ale i během středověku docházelo k řadě „renesancí“, ve smyslu zvýšeného zájmu o klasickou kulturu, např. na dvoře Karla Velikého. To nicméně neubírá na významu oné renesance, jejíž počátky můžeme umístit zhruba k roku 1300 a která přinesla řadu změn v západoevropské kultuře let následujících.³

Přesto má autor těchto řádků pocit, že (byť pochopitelně spíše v obecném povědomí, než mezi odbornou veřejností) se na renesanci, zejména italskou, stále hledí jako na zlatý věk, jako na něco, na co se stále rádo odkazuje a co dává jakýsi příklad a snad i závazek, s tím, že představuje rozchod s předchozím dějinným vývojem. Jako na dobu, která je natolik odlišná od hrůz středověké inkvizice (což je rovněž víceméně mýtus 19. století, resp. romantismu) a scholastiky jí předcházející a náboženských válek a cenzury jí následující. Vina za to, že renesance nepokračovala (resp. nebyl umožněn rozvoj myšlenek z ní vycházejících) pak většinou padá na hlavu Římskokatolické církve, která se nebyla schopna reformovat a lpěním na svých dogmatech, středověkém myšlení a materiálně-politických výhodách, doprovázených masivním morálním úpadkem (nepotismus, simonie), zavinila rozpad západního křesťanstva a ve snaze zachránit zbytky svých pozic byla nucena sáhnout

¹ Burke, Peter, *Il Rinascimento*, Bologna, Il Mulino, 2001., s. 7

² *Ibid.*, s. 8.

³ Např. britský historik a kulturní filozof Christopher Dawson hodnotil toto období jako čas nástupu nové kultury, nového způsobu života. Její kořeny ale spatřuje v hluboké minulosti. Dawson, Christopher, *Rozdělení, nebo reforma západního křesťanstva?*, Praha, Vyšehrad, 1998., s. 45.

k drastickým opatřením a částečným reformám. Je proto, myslím si, vhodné, představit vývoj níže vypsanych témat a na jejich základě zkusit zařadit vývoj renesanční společnosti do širší historické skutečnosti, aniž bych se chtěl dotknout tématu tridentské reformy.

Zaměřím se především na témata spojená s životem rodáka z Ferrary, Girolama (Jeronýma) Savonaroly, který je, dle mého názoru, figurou, která si pozornost zaslouží a u které lze demonstrovat měnící se situaci v Itálii v druhé polovině 15. století (kterou přesto, že stojí v centru mého zájmu, nechci zkoumat jako uzavřené historické období, ale v souvislosti s širším historickým vývojem daných témat), a to z celé řady pohledů. Zvolil jsem si tuto osobnost i proto, že jde o postavu poměrně známou (zmiňují se o ní v podstatě všechny práce zabývající se koncem 15. století, Řádem bratří kazatelů nebo oblastí církevních dějin) a z řady pohledů kontroverzní. Některým z těchto kontroverzí bych se chtěl věnovat i na těchto stránkách.

Mimo krátkého přehledu Savonarolových životních osudů nemám v úmyslu pojímat tuto práci biograficky. Především kvůli tomu, že takový přístup by byl v zásadě pouhým dublováním již existujících monografií. Byť v českém jazyce samostatná (a rozsáhlejší) monografie o Savonarolovi nevyšla, s určitou výjimkou prací, na kterých se podílel T. Černušák, v zahraničí jich vyšla v posledních desetiletích celá řada (např. Cloulas, Martines, viz níže).⁴ Namísto životopisu se proto budu věnovat především Savonarolovu vztahu k humanismu a filosofii, k fenoménu prorocství, k vnitřní reformě dominikánského řádu a k celkovému vývoji papežské monarchie. To celé v rámci dramatických událostí válek o Itálii a v rámci vývoje italské společnosti. Savonarola mi tak bude do jisté míry cílem i prostředkem. Jeho názory a postoje se budu vždy snažit vysvětlit širším rozbohem dějinných souvislostí. Mojí snahou je zaznamenat, jak se v osudech Savonaroly odrážela doba, v níž žil. Zároveň jak on ovlivňoval své prostředí a tím dějinné události v Itálii konce 15. století.

V úvodní kapitole se nejprve zaměřím na shrnutí života G. Savonaroly. V kapitole následující se budu zabývat událostmi v Itálii počínaje uzavřením míru v Lodi a konče vypleněním Říma. Podnik Karla VIII. využiji jako určitý mezník. Vzhledem k velmi úzkému vztahu k Savonarolovi zde podrobněji rozeberu Karlův příjezd do Florencie, včetně vyhnání Medicejských. Následně se pokusím v rámci vykreslení diskuze o formě „obnovené“ florentské republiky shrnout názory Savonaroly na ideální politické uspořádání pro Florencii. K tomu využiji především Savonarolova díla *Tractato circa il reggimento et governo della*

⁴ V těchto pracích je nicméně hlavní pozornost zaměřena na konkrétní názory, resp. díla Savonaroly. Chlíbec, Jan, Černušák, Tomáš, *Savonarola a Florencie : jeho působení a estetické názory*, Praha, Artefactum, 2008; Savonarola, Girolamo, *Útěcha mého putování a Poslední meditace nad žalmem Miserere*, Praha, Krystal OP, 1998.

citta di Firenze. Poté se zaměřím na vyjádření souvislosti toho, co jsem nazval „Savonarolovou reformou“, s hnutím dominikánské řádové reformy. Tuto kapitolu uzavřu vyličením událostí tzv. válek o Itálii. Zde bych rád podal poměrně detailní popis událostí, neboť se domnívám, že tím lépe vynikne, jak bylo toto období dynamické, bohaté na události a svým způsobem i tragické.

V další kapitole se budu věnovat tématu poměrně kontroverznímu a veskrze (nejen) mezi historiky populárnímu - renesančnímu papežství. Pokusím se vyličit vývoj papežství od zakončení kostnického koncilu po vyplenění Říma vojskem najatým Karlem V. Hlavní důraz budu klást na konstrukci tzv. papežské monarchie a na budování papežského státu. Zde mi budou kromě obecnějších prací o církevních dějinách (např. práce R. Fröhliche, F. Rappa, J. Kadlece) oporami především práce italských historiků P. Prodiho a M. Pellegriniho.

V závěrečné kapitole bych rád prozkoumal fenomén renesančního proroctví. Opíraje se zejména o práce J. Delumeau, E. Webera a O. Niccoli se pokusím nalézt styčné linie mezi různými proroctvími a jejich tématy pocházejícími od biblických proroctví až po ta kolující v období bezprostředně předcházejícím tzv. *sacco di Roma*. Zvláštní pozornost budu věnovat učení Jáchyma z Fiore. Uvedu i rozbor Savonarolova spisu *Contro gli astrologi*, ve kterém se autor zřetelně vyslovuje proti astrologii a hájí výlučnost božské inspirace při předpovědi budoucnosti. I tento spis totiž do jisté míry reflektuje Savonarolův postoj k filosofii, vědě a obecně ke světu.

Na závěr se pokusím vyjádřit jak celkový pohled na osobu G. Savonaroly, tak spojit závěry všech zkoumaných témat a předložit tak jakousi syntézu vývoje Itálie a italské společnosti v druhé polovině 15. a na počátku 16. století.

2. Život Girolama Savonaroly

Vzhledem k tomu, že se ve své práci nebudu podrobněji věnovat životu G. Savonaroly ve smyslu biografickém, rozhodl jsem se věnovat úvodní kapitulu krátkému shrnutí nejdůležitějších událostí Savonarolova života. V průběhu práce samozřejmě některá období jeho života prozkoumám podrobněji, budu-li to považovat za užitečné pro probírané téma. Pro hlubší proniknutí do osudů tohoto dominikána doporučuji např. díla I. Cloulase a L. Martinese, která doplňují a prohlubují klasické práce R. Ridolfiho a P. Villariho, a ze kterých jsem čerpal, spolu s výše zmíněnou studií T. Černušáka, i já.⁵

Girolamo se narodil 21. září 1452 ve středoitalské Ferrare. Jeho dědeček Michele se do Ferrary přestěhoval z Padovy, protože získal místo lékaře na dvoře tamní vládnoucí rodiny d'Este. Michele Savonarola byl znám nejen svým lékařským uměním, ale i znalostí Písma a díla sv. Tomáše Akvinského. Zdá se, že na Girolama měl značný vliv a mladý Savonarola byl proto již od mládí v kontaktu s evangeliem a s učením jednoho z největších dominikánských světců. Krátce po dědově smrti (1468) Girolamo započal studium svobodných umění, které mělo být počátkem na cestě k zisku lékařského titulu, jak si to přála Savonarolova rodina. Sám Girolamo ale tíhnul spíše k duchovnu a k okolnímu světu zaujímal velmi kritický odstup. Zdá se, že někdy v době studií byl rovněž odmítnut jistou urozenou dívkou, těžko ale určit, měla-li tato událost nějaký zásadní vliv na jeho pozdější život.

Podle samotného Savonaroly o jeho dalším osudu rozhodl Bůh. V roce 1474 byl v nedaleké Faenze svědkem kázání na téma knihy *Genesis* a mimořádně ho zasáhla slova Písma, která Jahve sdělil Abrahámovi: „Odejdi ze své země, od své rodiny a z domu svého otce.”⁶ O těchto slovech přemýšlel téměř rok. Nakonec se rozhodl pro vstup do dominikánského kláštera San Domenico v Boloni. Odešel bez rozloučení s rodinou, kterou kontaktoval až den po svém odchodu dopisem.⁷

⁵ Cloulas, Ivan, *Savonarola o la Rivoluzione di Dio*, Casale Monferrato, Piemme, 1998; Martines, Lauro, *Fire in the city: Savonarola and the struggle for the soul of Renaissance Florence*, Oxford, Oxford University Press, 2006.

⁶ Gn 12,1.

⁷ Život Savonaroly před vstupem do dominikánského noviciátu popisují Martines, Lauro, *Fire in the city*, s. 8–15; Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 17–26.

V březnu 1476 dokončil Savonarola rok noviciátu a složil řeholní sliby chudoby, čistoty a poslušnosti. Po tomto oficiálním vstupu do řádu se věnoval studiu filosofie a teologie. Ještě během svého studia, které dokončil roku 1479, byl vysvěcen na kněze. Následně byl poslán představenými do své rodné Ferrary, kde v klášteře Santa Maria degli Angeli působil jako představený noviců. Na provinční kapitule konané roku 1482 v Reggio Emilia byl Savonarola zvolen do funkce lektora kláštera San Marco ve Florencii.

Období prvního i druhého pobytu ve Florencii se budu věnovat přece jen podrobněji v dalších kapitolách, a proto zde budu stručný. Ve funkci lektora byl velmi úspěšný. Značné rozpaky ale vyvolala jeho první kazatelská vystoupení, ať už z důvodu jejich formy, nebo jejich obsahu. Roku 1484 byl dle vlastních slov osvícen prorockým zjevením. Prvky a témata těchto zjevení začlenil do série kázání, která pronášel v postní době roku 1485 v toskánském San Gimignano. Zde se zjevně jako kazatel otrkal. Jeho tématem se stalo, už víceméně napořád, zvěstování pohromy pro církev.⁸

Roku 1487 byl Girolamo zvolen magistrem studií v Boloni na generálním studiu při klášteře San Domenico. Po zhruba ročním působení byl poslán znovu do Ferrary, kde působil až do roku 1490 v pro něj již dobře známém klášteře Santa Maria degli Angeli. Během této doby kázal i v různých městech severní Itálie, např. v Brescii nebo v Pávii. V květnu 1490 se účastnil zasedání řádové kapituly Lombardské kongregace v Como a byl opět poslán do kláštera San Marco. Zde se ujal své dřívější funkce lektora a nechal vyniknout svému novému kazatelskému umění. Pro velký zájem posluchačů se jeho lekce přesunuly z klášterní zahrady do klášterního kostela. 16. února 1491 dokonce započal postní cyklus kázání v katedrále Santa Maria del Fiore. V červenci téhož roku mu jeho dobrá reputace přinesla zvolení převorem v San Marco. I v dalších letech zůstala jeho hlavním tématem přicházející pohroma, vyžadující si obrácení a pokoru. V dubnu 1492 došlo k úmrtí faktického vládce Florencie, Lorenza *Il Magnifico* (Nádherného). Několik měsíců poté, 11. srpna, byl zvolen papežem Alexander VI.⁹

Při jednom z kázání v době adventního cyklu 1492 se Savonarola svěřil posluchačům s vizí, kterou měl v předvečer tohoto vystoupení. Šlo o ruku trčící z nebe, která držela meč a na sobě měla nápis *Ecce gladius Domini super terram cito et velociter* (Hle, meč Páně nad zemí rychle a bystře). Ve vizi následovala ještě celá řada dalších prvků, jako např. oheň a země zasažená válkou. V následujících měsících Savonarola provedl morální a náboženskou

⁸ Savonarolova studia, první pobyt Savonaroly ve Florencii a jeho mystický prožitek popisují Martines, Lauro, *Fire in the city*, s. 15–18; Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 27–41.

⁹ Návrat Savonaroly do Florencie a události po úmrtí Lorenza Medicejského a nástup jeho syna Piera líčí Martines, Lauro, *Fire in the city*, s. 19–28; Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 41–48, 59–69.

reformu kláštera San Marco a povedlo se mu oddělit od Lombardské kongregace (22. května 1493 potvrzeno papežem). K jeho reformě se brzy připojily i další kláštery (Fiesole, Pisa a další). Klášter San Marco se tedy stal centrem nové Kongregace San Marco, jejímž generálním vikářem byl ustanoven právě Savonarola.¹⁰

Na podzim roku 1494 došlo k italské výpravě Karla VIII. Pro tuto chvíli se spokojme s konstatováním, že tato výprava znamenala konec vlády rodu Medici (po tragicky nezvládnutém vyjednávání Piera de' Medici s francouzským panovníkem) ve městě a faktické obnovení republiky. Významnou roli v těchto událostech sehrál sám Savonarola, který byl jedním z vyslanců města ke Karlovi VIII. Byla to následně i Savonarolova slova, která krále přesvědčila k opuštění Florencie a k pokračování ve výpravě za vysněným neapolským trůnem.

Město tedy bylo ušetřeno, ale bylo třeba se rozhodnout, jaký typ vlády bude nastolen. I v tomto úsilí Savonarola sehrál důležitou roli, totiž roli obhájce vlády s širokým zastoupením obyvatelstva. Dominikánův vliv se odrazil i v nových zákonech, které nová vláda schvalovala. Byly to např. zákony proti sodomii (homosexualitě), proti vraždě a proti lichvě. Nové město mělo být v pravém slova smyslu křesťanské. Savonarolu ale v tu chvíli postihla i tragédie v podobě smrti matky. Florentské „veřejné mínění“ ale nebylo všem novým zákonům a nařízením zcela nakloněno a bylo rozděleno na několik frakcí, které se vzájemně prolínaly. Neshodám mezi těmito uskupeními se budu ale věnovat později. Savonarola z kazatelny vyzýval k jednotě a k obrácení, k solidaritě a k mravnosti.¹¹

S postupem času se ale situace ve Florencii zhoršovala, především kvůli nákladné válce s Pisou a počet Savonarolových příznivců postupně klesal. Zvláště když byla v březnu 1495 uzavřena dohoda mezi hlavními italskými mocnostmi, která si dala za úkol vytlačit Karla VIII. z Itálie. „Savonarolova“ Florencie, která stála na francouzské straně, se ocitla pod silným diplomatickým a politickým tlakem. Karel VIII. se odebral z obsazené Neapole zpět na sever a Savonarolovi při setkání slíbil, že jí vrátí držené majetky města. Důležitou událostí byla bitva u Fornova, která se ukázala být Pyrrhovým vítězstvím pro Karla, který musel Itálii opustit. Florencie se tak náhle ocitla ve velmi nezáviděníhodné situaci, opuštěná svým největším spojencem. Přesto setrvala ve spojení, které jí, jak doufala, přinese přinejmenším restituci toho, co městu náleželo před Karlovým podnikem.

¹⁰ Události doby mezi nástupem Piera de' Medici k moci a invází Karla VIII. popisují Martines, Lauro, *Fire in the city*, s. 29–33; Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 69–89.

¹¹ Toto na události bohaté období, kterému se věnuji podrobněji níže, líčí Martines, Lauro, *Fire in the city*, s. 34–84; Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 89–168.

O připojení Florencie k Lize se snažil i jeden z členů této Ligy, papež Alexander VI. Ten chápal, že jedním z těch, kdo drží Florencii ve francouzské sféře vlivu, je právě Savonarola. Protože existovalo i jisté podezření ohledně tématu a ortodoxie Savonarolových kázání, zaslal papež dominikánovi v červenci 1495 breve, ve kterém ho vyzval, aby se dostavil do Říma, kde měl podat vysvětlení ve všech sporných záležitostech. Savonarola z důvodu nemoci odmítl, což papež akceptoval. 8. září ale vydal důrazněji psané breve, ve kterém Savonarolu (který mezitím vydal jakési shrnutí svých vidění a svého názoru pod názvem *Compendio di rivelazioni*, tj. Shrnutí zjevení) vinil z hereze a neposlušnosti. Zakázal Savonarolovi kázat a přikázal, aby se kláštery ze Savonarolovy kongregace vrátily do obedience Lombardské kongregace, jejíž vikář měl Savonarolův případ vyšetřit. Savonarola obvinění odmítl jako nepodložená a rozpuštění kongregace odmítl rovněž, protože považoval za nemožné podřídit se mírnější formě řehole a být vyšetřován představeným kongregace, se kterou již měl dříve spory. Na to Alexander reagoval poměrně smířlivě. Uznal řadu doporučení, která na adresu florentského kazatele obdržel (např. od kardinála protektora dominikánského řádu Carafy) a odvolal příkázání svých předchozích breve. Trval nicméně na tom, aby se Savonarola i nadále zdržel kázání. Savonarola papežově prosbě vyhověl a na kazatelnu nevystupoval.¹²

Mlčení Savonarola využil k sepsání řady prací, např. díla *Epistola de simplicitate christianae vitae* (tj. List o prostotě křesťanského života). Florentská vláda se mezitím pokoušela přesvědčit papeže, aby Savonarolovi kázání opět povolil. Savonarolovu pozici kazatele zaujal jeho spolubratr Domenico. V únoru 1496 dorazila do Florencie zpráva, že papež ústně schválil povolení pro Savonarolu, který tak opět začal kázat proti nepravostem v církvi. Vzhledem k tomu, že Karel VIII. chystal novou výpravu, se papež rozhodl, že případné další kroky proti Savonarolovi podnikne až za lepší politické konstelace. Florentskému kazateli tak nic nebránilo v rozvíjení kritiky, která se dotýkala zejména vlažnosti a nemravnosti kněžstva a řeholníků, kteří by naopak měli být těmi, kteří vedou věřící jako pastýři svá stáda. V létě 1496 byla Savonarolovi nabídnuta kardinálská hodnost, kterou ale Savonarola odmítl - toužil po rudém klobouku, nicméně ne kardinálském, ale mučednickém. Postavení Savonaroly ve městě pomohl i zdánlivě zázračný průnik lodí, vyslaných florentskými obchodníky ve Francii na pomoc rodnému městu obleženému na souši i na moři. Benátská flotila nebyla schopna díky bouři konvoj zastavit a ten v pořádku vplul do Livorna, odkud mohly zásoby pokračovat

¹² Události týkající se vztahu papeže a Savonaroly až do dominikánova odmlčení popisují Martines, Lauro, *Fire in the city*, s. 121–132; Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 169–200.

dále do Florencie. Obyvatelé Florencie byli veskrze přesvědčeni, že to byla Savonarolova modlitba, která pomoc umožnila.¹³

Alexander VI. o něco později, v listopadu 1496, vydal breve, kterým byla zřízena nová dominikánská řádová kongregace. Toskánsko - římská kongregace měla přitom včlenit pod svoji správu i kláštery, které byly ovlivněny „Savonarolovou reformou“, včetně kláštera San Marco. Neuposlechnutí bylo sankcionováno exkomunikací. Savonarola se proti tomuto činu ohradil s tím, že by to znamenalo ulehčení z přísné observance, což by bylo ve svém důsledku škodlivé. V praxi se prozatím tato reorganizace neuskutečnila. Savonarola pokračoval ve svém kázání a neslevoval ze svého programu. V únoru 1497 došlo k manifestaci zbožnosti prostřednictvím tzv. pálení marností. Na konci února došlo k události, která Savonarolovu pozici výrazně oslabila. Došlo k podpisu příměří mezi Karlem VIII. a zástupci Ligy. Florencie od této chvíle nemohla počítat s francouzskou ochranou. Od Savonaroly, který byl od počátku podporovatelem spojení s Francií, začali postupně odpadávat jeho přívrženci. Docházelo i k odporu proti dominikánovi přímo při jeho kázáních, což bylo do té doby v podstatě nemyslitelné. K frustraci jeho odpůrců nepochybně přispívala špatná hospodářská situace (Pisa stále ještě nebyla získána nazpět) a přísné zákony týkající se morálky.

Za této situace papež pochopil, že podpora Savonaroly už je značně oslabena a v květnu vydal na Savonarolu exkomunikační breve. To bylo ve Florencii veřejně vyhlášeno až v polovině června. Savonarolova reakce ale byla téměř okamžitá. 19. června, tedy pouhý den po vyhlášení exkomunikace, sepsal list, ve kterém se vyjádřil v tom smyslu, že nepovažuje exkomunikaci za platnou, protože vytýkané skutečnosti pokládal za nepravdivé. Jasně tedy odmítl obvinění z hereze a z neposlušnosti vůči Svatému stolci. To ovšem nic neměnilo na vzniklé situaci – Savonarola byl exkomunikován a bylo přísně zakázáno poskytovat mu jakoukoli podporu. Savonarolovi odpůrci tím pádem získali mimořádně účinný argument. Jeho příznivci se snažili pomocí vyslanců a listů přesvědčit kurii, že Savonarola je ctihodný občan a horlivý křesťan. S žádostmi o odvolání trestu ale neuspěli. Savonarola se tedy na čas uchýlil opět do mlčení, kterého využil k sepsání některých svých spisů (např. i *Tractato circa il reggimento et governo della citta di Firenze*, kterému se budu podrobně věnovat).¹⁴

Na kazatelnu se ale nakonec přeci jen rozhodl vystoupit, což znamenalo ignorování papežského rozhodnutí. V prosinci 1497 tedy obnovil svou kazatelskou činnost. Hájil se proti, podle jeho názoru, nespravedlivé exkomunikaci. Papež s tímto stavem nemohl být spokojen.

¹³ Souhrn událostí předcházejících zřízení nové řádové kongregace uvádím podle Martines, Lauro, *Fire in the city*, s. 133–138; Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 200–236.

¹⁴ Zřízení nové kongregace, Savonarolovy námitky a jeho exkomunikaci, stejně jako soudobé dění ve Florencii líčí Martines, Lauro, *Fire in the city*, s. 138–139, 166–174; Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 237–309.

Na konci února 1498 proto vydal další dvě breve. Vyjádřil v nich značné znepokojení ohledně toho, že Savonarola káže i přes jeho výslovný zákaz a požadoval, aby byl Girolamo poslán do Říma, kde měl být souzen. Jinak hrozil městu interdikt. Podle církevního práva by tím pádem mohlo být zabaveno florentské zboží, což by pro převážně kupecké město, jakým byla Florencie 15. století, znamenalo katastrofu. Nehledě samozřejmě na dopad na duchovní oblast vyvolaný případným zákazem bohoslužeb a udílení svátostí. Městští zastupitelé se snažili papeže znovu přesvědčit o tom, že obvinění vznesená proti Savonarolovi jsou založená na pomluvách, ale ani s touto prosbou o zrušení ekomunikace neuspěli. Savonarola Alexandrovi poslal osobní list, ve kterém vyjádřil důvěru v to, že z Boží vůle se nakonec ukáže, že obvinění na něj vznesená jsou nepravdivá. 9. března bylo vydáno nové breve, které v zásadě opakovalo výtky obsažené v breve z února. Radní rozhodli, že Savonarola má přestat kázat, žádná další opatření ale pro tuto chvíli neprovedli.¹⁵

Právě v této době se v Savonarolově mysli zrodila myšlenka, že Alexander podle všeho nemůže být papež a je proto třeba zajistit zvolení papeže nového, který bude hoden klíčů sv. Petra. Chtěl se proto obrátit na řadu evropských panovníků s tím, aby byl svolán koncil, který by sjednal v církvi nápravu. Listy ale nakonec neodeslal. Protože nemohl z příkazu *Signorie*¹⁶ kázat, ujal se jeho místa, podobně jako už dříve, fra Domenico. Byl to právě on, kdo byl rozhořčen tvrzením jednoho františkánského kazatele, že Savonarola je podvodník a lhář. Tento františkán dokonce, možná aby dodal své řeči na důrazu, nabízel, že je ochoten podstoupit zkoušku ohněm ohledně pravdivosti Savonarolovy nauky. Domenico tuto výzvu přijal. Byl proto uspořádán okázalý ordál (Boží soud), který měl určit, která strana je v právu. Zástupci dominikánů a františkánů (mezi těmito řády panovala mimo aktuální i historická rivalita) měli projít připravenou hranicí. Ten, kdo neshoří na uhel, měl být považován za vítěze sporu. Nutno dodat, že Savonarola byl ohledně této akce velmi skeptický, nicméně v okamžiku, kdy se jí zjevně nedalo vyhnout, pevně věřil v Prozřetelnost. Představení se konalo 7. dubna na Piazza della Signoria. K samotnému „soudu“ ale nakonec vůbec nedošlo. Františkáni považovali oblečení fra Domenica (zástupce dominikánů) za očarované. Měli výhrady i k tomu, aby směl vstoupit do ohně s krucifixem. Poté, co Domenico odložil kříž, chtěl vejít do ohně s Nejsvětější Svátostí, což vyvolalo další nesouhlas v táboře františkánů.

¹⁵ Události, které shrnuji v tomto odstavci, popisují podrobně Martines, Lauro, *Fire in the city*, s. 201–218; Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 309–325.

¹⁶ Nejvyšší exekutivní orgán („vláda“) ve Florencii. Složení jejích členů se měnilo každé dva měsíce.

Celou situaci nakonec skutečně vyřešil zásah shůry, měl nicméně podobu prudké bouře, která celé shromáždění rozehnala.¹⁷

Hned následující den ale přinesl nové dramatické události. Část obyvatel, slibující si od zkoušky ohněm konec Savonaroly, napadla jednoho dominikánského kazatele, který se v tu chvíli blížil do katedrály, kde měl přednést kázání. Byla Květná neděle. Po rozepřích s příznivci Savonaroly se dav vydal ke klášteru San Marco. Dominikánům a některým jejich příznivcům se podařilo zabarikádovat v klášteře, na který zaútočil rozvášněný dav. Vzhledem k tomu, že na obou stranách začali přibývat mrtví, rozhodla *Signoria*, aby byl Savonarola zatčen. Byli zadrženi i jeho splubratři fra Domenico a fra Silvestro. Savonarolovi příznivci tak byli značně zastrašeni a čekali, jak se situace vyvine. Začalo totiž vyšetřování zadržených, při kterém bylo použito i mučení (natahování a spouštění na laně). *Signoria* navíc udělala vše možné, aby dosadila Savonarolovi nenakloněné muže do vyšetřovací komise a dalších orgánů zabývajících se posuzováním viny obžalovaných.¹⁸

Papež vyjádřil značné uspokojení ohledně Savonarolova zadržení. 19. dubna nakonec Savonarola podepsal doznání, v němž popřel, že by mluvil z Božské inspirace, zřejmě velmi raněn podstoupeným utrpením. Doznával se k tomu, že obelhal své stoupence, protože chtěl získat moc ve Florencii a být oslavován. Domenico a Silvestro neposkytli žádná svědectví, která by Savonarolovi přitěžovala. K procesu vedenému městem, který byl vzápětí obnoven kvůli snaze prokázat u dominikána ještě závažnější přečiny, než ke kterým se prozatím doznal, se přidal i proces vedený církví. Alexander VI. totiž vyslal v květnu svého zástupce, aby vyšetřil případ podle církevního práva. I při něm došlo k použití tortury. Podle zachovaných písemností se zdá, že byl i tento soud předem rozhodnut a měl pouze potvrdit rozsudek městské vyšetřovací komise, která požadovala pro odsouzené trest smrti. Savonarola nakonec své výpovědi potvrdil, mimo výroků vynucených na mučidlech. Rozsudek církevní komise byl nekompromisní: všichni tři zatčení měli být odsvěceni a následně potrestáni jako heretici a schismatici. Městský soud tento rozsudek přijal za svůj a na odsouzence proto čekala poprava oběšením. Jejich mrtvoly měly být poté spáleny a popel vhozen do řeky. Tak se také stalo. K popravě došlo 23. května. Ostatky odsouzenců byly vzhozeny do řeky Arno, aby se nemohly stát prostředky případného kultu popravených.¹⁹

¹⁷ Vyličení okolností vedoucích ke konání ordálu a jeho fiasko líčí Martines, Lauro, *Fire in the city*, s. 219–230; Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 326–342.

¹⁸ Dobývání kláštera San Marco a zatčení Savonaroly líčím podle Martines, Lauro, *Fire in the city*, s. 231–243; Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 343–348.

¹⁹ Proces a smrt Savonaroly a jeho splubratří popisují podle Martines, Lauro, *Fire in the city*, s. 245–276; Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 348–385.

Soudy historiků ohledně Savonarolova procesu a jeho působení jsou v zásadě více či méně na straně dominikána. A. Franzen dokonce Savonarolu označuje za světce.²⁰ Ani většina ostatních autorů (např. R. Fröhlich nepřímo hovoří o tomto procesu jako o „autoritářském zásahu“) nevidí vinu na straně kazatele a spatřují v něm především oběť borgiovské politiky.²¹ J. Kadlec ale v jeho tragickém konci vidí, i přes hlubokou zbožnost Savonaroly a zaujatý soud, nedostatek pokory před autoritou Svatého stolce.²² Mimo těchto autorů, jejichž práce mají obecnější ráz, je zajisté vhodné zaměřit se na práce, které se Savonarolovi věnují důkladněji. I. Cloulas nevynáší žádný obecnější soud a nechává za sebe mluvit stejně jako ve zbytku své práce především prameny. Neopomíná uvést jasnou zaujatost vyšetřovatelů a využití mučení k vynucenému doznání, do značné míry diktovanému těmi, kteří ho měli vyslýchat. Považuje Savonarolu za zcela oddaného roli, kterou se tento dominikán cítil zavázán, zvěstovat novou éru křesťanstva.²³ L. Martines podává bohatší interpretaci Savonarolova života. Ohledně procesu se nicméně zmiňuje o stejných prohřešcích proti nestrannosti soudu. Neopomíná zmínit skutečnost, že nám chybí původní protokol výslechu a historici jsou proto nuceni čerpat z pozdějších edicí. Takto prezentovaný protokol, tj. editovaný, pak Martines pokládá za velmi problematický, neboť není jisté, nebylo-li na něm něco upraveno. Savonarola z protokolu zní totiž zásadně odlišně od Savonaroly kazatelny. Přes řadu spisů, které dominikán sepsal, navíc nebyli Savonarolovi vyslyšatelé schopni doložit jakýmkoli citátem jeho domnělou herezi. Několikaletý úspěch Savonaroly při ovlivňování florentského veřejného života spatřuje v myšlenkové shodě kazatele a florentské veřejnosti v některých tématech, např. v jistém antiklerikalismu či v důrazu na historickou roli Florencie. Právě v tomto městě, které mu do jisté míry rozumělo a které akceptovalo jeho argumenty, proto mohl začít hlásat obrácení. Jako jeden z prvních navíc využil k propagaci svých myšlenek knihtisku. Snaha Savonaroly navrátit politice morálnost a křesťanské zásady podle Martinese po mnohaleté nadvládě rodiny Medici, založené na klientelismu, jistě také nalezla mezi florentany odezvu. Právě proto varoval ve svých kázáních před vypočítavostí a egoismem mocných, neboť tyto vlastnosti odporují Kristovu učení. Zcela oddělit politiku od náboženství mu připadalo nemožné. A protože právě o to se snažili tehdejší mocní, byl to právě tento postoj, tvrdí Martines, který ho stál život.²⁴

²⁰ Franzen, August, *Malé dějiny církve*, Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 187.

²¹ Fröhlich, Roland, *Dva tisíce let dějin církve*, Praha, Vyšehrad, 2008, s. 126.

²² Kadlec, Jaroslav, *Dějiny katolické církve II*, Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, 1993, s. 291

²³ Viz poznámku č. 8 plus Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 404.

²⁴ Viz poznámku č. 8 plus Martines, Lauro, *Fire in the city*, s. 282–298.

Po tomto krátkém souhrnu událostí, který měl dát základní přehled o Savonarolových osudech, již budou následovat kapitoly věnující se konkrétnějším tématům, která jsem považoval za vhodné zmínit v souvislosti s tímto dominikánem.

3. Od míru v Lodi po boloňskou korunovaci

Mír podepsaný zástupci Benátek a Milána v lombardském městě Lodi 9. dubna 1454 ukončil dlouhotrvající konflikt mezi těmito dvěma státy a ukázal se být základem pro vytvoření aliance, která zajistila poměrně klidných 40 let pro italské státy. Významnou změnu v tomto stavu značil až vpád Karla VIII. v roce 1494, po jehož neúspěchu došlo k další sérii vpádů neitalských mocností na Apeninský poloostrov, jejichž důsledkem byl španělsko-francouzský boj o dominanci na poloostrově, ze kterého nakonec vzešel jako vítěz Karel V., císař a zároveň španělský král. Především události let 1492–1530 byly rozhodující pro budoucnost jak Itálie, tak celé Evropy. Chtěl bych se věnovat proto především tomuto výseku dějin s tím, že podrobněji rozeberu zejména situaci mezi lety 1492–1498, tedy léta, která jsou nejvýrazněji spjata se životem a smrtí Girolama Savonaroly.

3.1. Politika rovnováhy: 1454–1492

K míru z 9. dubna 1454 se brzy připojily i zbývající významné státy poloostrova. 9. srpna svůj podpis přidali zástupci Florencie, 2. března 1455 pak připojením Papežského státu a Neapolského království vznikla tzv. Italská liga (*Lega italica*). Papež Mikuláš V., během jehož pontifikátu byla smlouva uzavřena, zemřel pouhé tři týdny po jejím podpisu. Společným motivem států byla snaha zamezit možnému vpádu na poloostrov ze strany francouzské monarchie. Papež, i přes čestnou pozici *protector*, kterou obdržel, nedokázal shromáždit prostředky na znovuzískání Konstantinopole, což byl jeden z jeho motivů pro vstup do Ligy.²⁵

Křížová výprava do východního Středomoří, zasaženého osmanskou expanzí, byla jedním z hlavních předmětů zájmu i pro jeho nástupce na Petrově stolci. Situace v Levantě byla samozřejmě ve středu pozornosti všech italských států, pro které šlo o strategickou oblast prvořadého významu. Na novou situaci se poměrně úspěšně podařilo adaptovat Benátkám, které zejména po uzavření dohod z let 1479–1480 s osmanským impériem udržely značnou část svých obchodních výsad výměnou za neutralitu. Janov, který byl odstřižen od svých kolonií na pobřeží Černého moře, byl nucen přizpůsobit se vzniklé situaci jiným způsobem – částečnou přeměnou z obchodní na finančně-bankéřskou velmoc.²⁶ Obecně pak bylo právě

²⁵ Pellegrini, Marco, *Il papato nel Rinascimento*, Bologna, Il Mulino, 2010., s. 82–83.

²⁶ Procacci, Giuliano, *Storia degli italiani*, Roma, Laterza, 1998., s. 122.

uzavření Ligy, znamenající značné zklidnění vzájemných vztahů, stejně jako konec Stoleté války, příznivou zprávou pro italské obchodníky a kupce. I přes postup Turků a ztrátu určitých vazeb a trhů, byla Itálie v druhé polovině 15. století „nejbohatší, nejvzdělanější, nejhustěji osídlenou a nejprestižnější oblastí křesťanského Západu“.²⁷ Ekonomický boom, umožněný zklidněnou situací na poloostrově a zvýšenou poptávkou ve zbytku Evropy, především v oblastech Říše a ve Francii, se odrazil v investicích do konstrukcí řady nových reprezentativních budov, často paláců, zejména v Římě a ve Florencii.

Jedním z hlavních garantů tohoto systému byla Florencie, bohaté toskánské město pod vládou rodu Medici, který de facto vládl na způsob *signorie*.²⁸ Vliv na rozvoj florentského umění a obchodu mohla mít poměrně liberální cechovní politika, díky které mohli cizinci přicházet pracovat do Florencie snadněji, než do jiných italských měst ve stejném období. Ve městě se tak střetávala celá řada podnětů a vlivů. „Kupecká“ atmosféra ve Florencii zřejmě rovněž poskytovala tvořivější prostředí než více aristokratická kultura Neapole nebo dokonce Španělska.²⁹ Dobou zřejmě největšího rozkvětu a autority byla pro město vláda Lorenza de' Medici, řečeného *Il Magnifico* (Nádherný). Ten byl vždy, když se zdálo, že může dojít k přílišnému narušení rovnováhy ve prospěch některé ze stran (ať už to bylo tzv. povstání rodiny Pazzi ve Florencii v roce 1478 a konflikt mezi papežem s podporou Neapole a Florencií, nebo válka Benátské republiky s Ferrarou v roce 1482) nalézt adekvátní řešení, které vedlo k udržení statu quo. A to i za cenu poměrně riskantních rozhodnutí. Velký dojem na soudobé mínění udělala Lorenzova osobní intervence u neapolského krále v roce 1479, jak nám dokládá např. Francesco Guicciardini.³⁰ V jeho *Storie fiorentine* nalézáme i záznam o tom, že zpětně byla doba Lorenzovy vlády (1469-1492) vzpomínána jako zlatý věk Florencie, i pod dojmem dramatických událostí následujících desetiletí.³¹

Po Lorenzově smrti v roce 1492 se jeho pozice ujal jeho syn Piero. Ten se dostal do rozepří s předními florentskými rodinami. Ty už za Lorenzova života pociťovaly nechuť k mužům,

²⁷ *Ibid.*, s. 124.

²⁸ Doslova „panství“. Způsob vlády, který u většiny italských měst a států nahradil republikánské zřízení a komuny. Je typický tím, že jde o vládu jednoho muže, reprezentujícího většinou vládnoucí rod.

²⁹ Burke, Peter, *Italská renesance: kultura a společnost v Itálii*, Praha, Mladá fronta, 1996, s. 79., s. 245.

³⁰ F. Guicciardini byl historik a politik původem z Florencie, který se ve svých dílech snažil o poměrně objektivní přístup k proběhlým událostem. Díky jeho nespornému nadání slouží jeho práce jako významné prameny pro jím sledovanou část italských dějin. Při hodnocení, zda byl lepším vládcem Cosimo de' Medici, nebo jeho vnuk Lorenzo, vychází Guicciardinimu z tohoto srovnání lépe Lorenzo, neboť se mu podařilo udržet stát. Guicciardini, Francesco, *Storie fiorentine dal 1378 al 1509.*, Bari, Gius. Laterza, 1968., s. 81. „In Lorenzo fu tanto giudicio, benché avessi una briga sola di conservare lo stato, perché lo trovò fatto; nondimeno lo conservò con molti pericoli, come fu la novità de' Pazzi e la gita di Napoli“

³¹ *Ibid.*, s. 81. „la quale [Florencie, pozn. aut.] si come in vita sua, raccolto insieme ogni cosa, era state felice, così doppo la morte sua cadde in tante calamità ed infortuni, che multiplicorono infinitamente el desiderio di lui e la riputazione sua.“

kterými se obklopoval Lorenzo na úkor těch pocházejících ze starých florentských rodin.³² Jeho pozice proto byla více nejistá, než byla ta Lorenzova, což se projevilo při krizové situaci, kterou byl vpád francouzského krále Karla VIII. do Itálie.

Ve stejném roce jako Lorenzo zemřel i papež Inocenc VIII., který byl stejně jako Medici, se kterým ho spojovalo příbuzenství, jedním z garantů „politiky rovnováhy“. Výkon této role byl jedním z důsledků procesu, během kterého se papežství, po překonání fáze konciliarismu a redefinování papežské monarchie, nacházelo čím dál víc odkázáno na italskou „základnu“ v důsledku konsolidace evropských protonárodních států, ve kterých (zejména ve Francii) se panovníci vymezovali stále více proti papeži jako autoritě s universální jurisdikcí. Tomuto procesu se budu podrobněji věnovat v následující kapitole. Protože však papežský stát byl po svém postupném zkonsolidování, které zdaleka nebylo v době Inocencovy smrti ukončeno, de fakto chápán jako jeden z řady italských států, neměly tyto (jde zejména o státy většího významu, především pak Benátky, Florencie, Milánské vévodství a Neapolské království) zájem na jeho přílišném rozšíření, které by znamenalo narušení rovnováhy. Inocenc se proto, stejně jako v podstatě všichni papeži pokonciliárního období, snažil v mezích možností posílit pozici sebe sama, svojí rodiny a jemu loajálních mužů, na úkor větší teritoriální expanze papežského státu.³³

Druhá polovina 15. století je obdobím, kdy se papež vsutku stává opravdovým pánem svého vlastního *principátu*, který je ovšem odlišný od zbytku světských panství pro svůj specifický charakter, neboť v jeho čele nestojí nikdo jiný, než hlava Římskokatolické církve, tedy volený monarcha, který má k dispozici prostředky duchovní autority, které se, při adekvátní definici, dají teoreticky použít i při jeho světském panování a které nebyly nyní používány výjimečně, jako tomu bylo dříve, ale jako součást každodenní reality určující vztah mezi „státem“ a poddanými.³⁴ A je to právě pontifikát Inocencova nástupce Alexandra VI. (1492-1503), při kterém se dvě role římského biskupa (panovník/papež) začínají čím dál tím více prolínat. Obdobný proces přitom nezasáhl pouze pozici papeže, ale celý aparát, dochází k proplétání duchovní a světské jurisdikce.

³² Weinstein, Donald, *Savonarola and Florence : prophecy and patriotism in the Renaissance*, Princeton, N. J. , Princeton University Press, 1970., s. 121.

³³ Pellegrini, Marco, *Il papato*, s. 108.

³⁴ K této změně dochází zhruba kolem poloviny 15. století. Prodi, Paolo, *Il sovrano pontefice: un corpo e due anime: la monarchia papale nella prima età moderna*, Bologna, 1982 (nuova ed. Bologna, Il Mulino, 2006). s. 243, s. 246.

3.2. Války o Itálii

3.2.1. Okolnosti a počátek výpravy Karla VIII.

Alexander VI. je papež s jednou z nejhorších reputací mezi těmi, kteří tuto pozici zastávali, a to jak mezi historiky století následujících, tak mezi současníky (což bylo dáno i obecným přesvědčením, že *papa* Borgia byl *marrano*, což byl obvyklý dobový předsudek vůči lidem pocházejícím z Iberského poloostrova. Mimo to byl býk, jakožto znak erbu rodu Borgia, chápán jako znamení „zlatého telete“).³⁵ Vlastním jménem Rodrigo Borgia, v době volby papežský vicekancléř, si zajistil volbu jednak svojí opozicí vůči Gulianu della Rovere a také díky příslibu značných sum a vysokých církevních funkcí (biskupství, opatství apod.).³⁶ To vedlo ze strany poraženého protikandidáta, kterým byl právě Giuliano della Rovere, k obvinění ze simonie a k výzvě francouzskému králi, aby zasáhl a pomohl církev reformovat.³⁷ I to byl tedy jeden z motivů Karlovy invaze.

Pro posílení své pozice vůči kardinálskému sboru, který ho zvolil z valné části z důvodu víry v materiální zisk, se rozhodl k pojištění si pozice změnami v něm. Razantním jmenováním řady nových kardinálů, včetně svého syna Cesareho, si rázem zajistil podporu, což nenašlo ze zjevných důvodů pochopení u původních kardinálů.³⁸ Jako případnou protiváhu při eventuálním francouzském nátlaku se podařilo Alexandrovi získat podporu Španělska, které nemělo zájem na posílení francouzského vlivu na kurii. Katolická veličenstva (titul, udělený jim právě Alexandrem) zároveň doufala v posílení svého vlastního vlivu. Za vojevůdce vojsk papežského státu byl jmenován Alexandrův syn Juan, vévoda gandský. S jeho pomocí chtěl papež dostat pod kontrolu oblasti a rody, které odmítaly posilování moci a jurisdikce papežského státu na úkor jednotlivých panství. První obětí se měli stát baroni z rodu Orsini

³⁵ Termín *marrano* značí Žida, který přijal křesťanství jen naoko a je i nadále stoupencem judaismu. K přesvědčení, že jím byl Alexander VI., udává větší podrobnosti O. Niccoli, která upozorňuje i na zmíněnou symboliku telete. Niccoli, Ottavia, *Rinascimento anticlericale*, s. 8.

³⁶ Guicciardini, Francesco, *Storie fiorentine*, s. 86: „*Ne l'anno medesimo e del mese di..., morì papa Innocenzio ed in suo luogo fu eletto Roderigo Borgia valenziano, vicecancelliere, nipote di papa Calisto, el quale salì in questo grado con favore del signore Lodovico e di monsignore Ascanio, che in remunerazione fu creato vicecancelliere; ma principalmente per simonia, perché con danari, con ufici, con benefici, con promesse e con tutte le forze e facultà sua si pattuì e comperò le voci de' cardinali e del collegio; cosa bruttissima e abominabile, e principio convenientissimo a' suoi futuri tristi processi e portamenti.*“

³⁷ Pellegrini, Marco, *Il papato*, s. 110; Shaw, Christine, *Julius II.: papež bojovník*, Praha, Paseka, 2001, s. 95.

³⁸ Pellegrini, Marco, *Il papato*, s. 112.

(se kterými byl spřízněn Piero de' Medici, z tohoto rodu pocházela jeho manželka). Ti však Juanovi uštědřili tvrdou porážku v lednu 1497. 14. června téhož roku byl vévoda Juan zavražděn a jeho tělo bylo vrženo do Tibery. Přestože neexistují důkazy, pravděpodobně se jednalo o pomstu Orsiniů, i když vzhledem ke své povaze byl podezříván i Cesare Borgia.³⁹ Ten byl v důsledku Juanova úmrtí zbaven kardinálské hodnosti a nastoupil na jeho místo. Synova smrt Alexandra zasáhla a zřejmě i částečně přinutila k zamyšlení. Nechal dokonce svolat komisi, která se měla zabývat možností reformy církve.⁴⁰ Žádné významné výsledky ale tato komise nepřinesla.

Vraťme se ale do dřívější doby. Karel VIII. měl ke své výpravě i jiné důvody, než výzvy kardinála della Rovere. Byla to především situace v Milánském vévodství a v Neapolském království. V Miláně se Ludovico Sforza zvaný *Il Moro* zmocnil vlády na úkor Gian Galeazza Sforzy, s čímž se ale odmítla smířit manželka sesazeného Gian Galeazza Isabella Aragonská, vnučka neapolského krále Ferranta Aragonského. Ludovico *Il Moro* se snažil zajistit si podporu a spolu s částí neapolských baronů vyvinul snahu o zapojení Karla VIII. do nástupnictví na neapolský trůn.⁴¹ Zdá se, že francouzský král bral svoji výpravu jako přípravu na budoucí křížovou výpravu a na naplnění proroctví, která v druhé polovině 15. století kolovala po Evropě, zejména po Itálii a Francii a která (podrobněji viz kap. 5) ohlašovala příchod nového Karla Velikého, který dobude Svatou zemi, obrátí nevěřící a poté odevzdá svoji korunu na Olivové hoře do rukou Božích (toto byla jedna z nejčastějších variant).⁴² Jeho roli v Bohem daném scénáři měl demonstrovat i jeho prapor z bílého hedvábí, na němž se skvěly francouzské lilie a nápis *Voluntas Dei. Missus a Deo* („Vůle Boží. Poslaný od Boha“).⁴³

Neapolský král Alfons II. a jeho spojenec Piero de' Medici se snažili Karla od pokračování výpravy odvrátit, ale financován Ludovikem *il Moro* se král Francie nezastavil. Florentské „veřejné mínění“, tradičně profrancouzské (podle Guicciardiniho byli Francouzi *„amati assai nella città“*, tj. ve městě velmi oblíbení), podpořené starými městskými legendami a proroctvími, nehledě na důležitost francouzského trhu pro florentské obchodníky a finančníky, bylo z valné části znepokojeno protifrancouzským a proneapolským kursem Piera de' Medici.⁴⁴ Mladý Piero byl po Karlově nečekaně rychlém postupu postaven před kritickou situací – francouzské vojsko, vybavené nejmodernější útočnou artilerií z velké části ze

³⁹ *Ibid.* s. 111–112.

⁴⁰ Niccoli, Ottavia, *Rinascimento anticlericale*, s. 12.

⁴¹ Pro srovnání Chlíbec, Jan, Černušák, Tomáš, *Savonarola a Florencie*, s. 33.

⁴² Cloulas, Ivan, *Savonarola o la Rivoluzione di Dio*, Casale Monferrato, Piemonte, 1998., s. 94.

⁴³ *Ibid.*, s. 111.

⁴⁴ Weinstein, Donald, *Savonarola and Florence*, s. 63–64.

žoldnéřů pocházejících ze zaalpských oblastí, vstoupilo do Toskánska a požadovalo volný průchod.⁴⁵ Ve vzpomínce na otcovu odvážnou misi do Neapole se Piero vydal do sokova tábora vyjednávat. Vzhledem k momentálně jasně výhodnější pozici Karla VIII. byl ale Piero přinucen k přijmutí ponižujících podmínek – 31. října 1494 odevzdal do královských rukou, po dobu trvání výpravy, Sarzano, Sarzanello, Ripafrattu, Pietrasantu, Pisu a Livorno. Mimoto slíbil Piero králi půjčit 200 000 dukátů.

Především odevzdání Pisy a Livorna vyvolalo ve městě, jakmile dorazily novinky, zděšení. Jednalo se o životně důležité přístavy. 4. listopadu se proto na setkání významných Florent'ánů, zvaném *pratica*, domluvilo vyslání delegace, která měla pod patronací *Signorie* vyjednat s Karlem lepší podmínky. Jedním z jejich členů byl i převor konventu San Marco, dominikán fra Girolamo Savonarola. Rodák z Ferrary, narozený 21. září 1452, ve Florencii působící už od sklonku života Lorenza *Il Magnifika*, představený významného florentského konventu těšícího se mimořádné přízni rodiny Medici.⁴⁶ Kazatel příchodu trestu za hříchy a zkaženost křesťanstva, který ohlašoval již od roku 1484, měl na krále zapůsobit zřejmě spíše jako „svatý muž“ přísných mravů, než jako diplomat.⁴⁷ Delegace se měla s králem setkat v Luce, ve které v tu dobu pobýval i Piero, který se ale, aniž by vyčkal na doprovod francouzského krále a aniž by se s florentskou delegací setkal, vypravil zpět do Florencie, do které dorazil 8. listopadu. Den poté se chtěl setkat se *Signorií*, ale ta byla ochotna přijmout ho pouze za podmínky, že bude bez doprovodu a neozbrojen. Piero z obav o svoji bezpečnost odmítl. *Signoria* následně vyhlásila Piera za stíhanou osobu a ten, spolu s částí příbuzenstva a příznivců, spěšně opustil město. To vše za dohledu majordoma Karla VIII., který měl za úkol připravit pro armádu adekvátní zázemí a který se dokonce účastnil rabování paláce rodu Medici.⁴⁸

9. listopadu dorazil Karel do Pisy, přístavu, který byl od roku 1406 součástí florentského panství. Byl zde uvítán jako osvoboditel. Zde král přijal vyslance, mezi nimi i Savonarolu. Ten krále prohlásil před přítomnými za onen meč Boží, který měl přijít a přišel. Král byl jeho slovy zjevně osloven, v mnohém mu připomínala ta, která slýchal od Francesca di Paola a dalších prorokujících mnichů na francouzském dvoře. Se Savonarolou dokonce pohovořil mezi čtyřma očima. Po tomto rozhovoru monarcha oznámil, že ačkoliv Florencie váhala

⁴⁵ Fournel, Jean-Louis, Zancarini, Jean-Claud, *Guerre d'Italia 1494–1559*, Firenze, Giunti, 1996, s. 7–8.

⁴⁶ Weinstein, Donald, *Savonarola and Florence*, s. 101.

⁴⁷ Guicciardini, Francesco, *Storie fiorentine*: „quando Piero andò a Serezana, fu mandato[Savonarola, pozn. aut.], come di sopra è detto, imbasciadore al re Carlo, sperandosi che la santità sua avessi a fare qualche gran frutto e fu udito dal re sempre gratamente e con dimostrazione di averlo in riverenzia, in modo che allora giovò alla città, e poi quando el re fu in Firenze, sempre affaticandosi in beneficio della città.“

⁴⁸ Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 99–100.

s poskytnutím podpory jeho vojskům, bude ušetřena. Definitivní podmínky měly být vyjednány přímo ve městě, kam nyní směřovaly kroky panovníka. V pisánské pevnosti král zanechal ozbrojenou posádku. Vjezd panovníka do města byl doprovázen velkým očekáváním a strachem obyvatel Florencie. K tomu napomohla i kázání, která pronášel Savonarola před příjezdem Karla do Itálie, ve kterých oznamoval trest a „povodeň“.⁴⁹ Nyní se tón jeho kázání změnil – ano, trest měl přijít, ale Florencie se díky modlitbám a pokání zachránila. V aktech pokory je ale třeba pokračovat, aby si město (zanedlouho pasované dominikánem do pozice nového Jeruzaléma, jehož úkolem je zahájit reformu církve a mravů, za kterou bude Nejvyšším odměněno rozšířením svého impéria) zasloužilo přízeň Boží.⁵⁰ Povodeň, identifikována nyní se zástupy „barbarských“⁵¹ vojsk dorazila do Florencie, společně s králem, 17. listopadu. Marsilio Ficino, věhlasný florentský učenec a humanista, uvítal Karla VIII. jako posla Božího, osvoboditele, jako nového Caesara a Karla Velikého.⁵²

Král ve florentském Dómu slíbil zachování Florencie jako svobodného města, na což mu vzápětí *Signoria* přísahala věrnost. Poté, co skončily hlavní ceremonie, sestoupil král ze svého koně a ubytoval se v (nyní už bývalém) paláci Medicejských. Další den započala jednání o osudu města a jeho panství. Král měl v úmyslu povolit Medicejským návrat do města (Piero mezitím pobýval v Boloni a poté se uchýlil do Benátek)⁵³ a podřídit město své jurisdikci.⁵⁴ *Signoria* se obrátila na Savonarolu, který, jak doufala, by mohl krále přesvědčit, aby zmírnil své požadavky. To se mu zjevně skutečně podařilo, protože Karel slíbil, že nebude trvat na návratu Medicejských.

Mezi králem a představiteli města ale přesto zatím nedošlo k oboustranné dohodě. Navíc nálada ve městě, plném vojáků francouzského krále, hrozila přerůst v odpor vůči nim a v napjaté atmosféře došlo i k několika ztrátám na životech. Obě strany, král i *Signoria*, chtěli situaci co nejdříve vyřešit. Král potřeboval pokračovat v expedici, zatímco pro město představovala přítomnost vojska nebezpečnou situaci. Nakonec se podařilo dohody docílit: Pisa se vrátí pod florentskou kontrolu a Francouzi navrátí po skončení výpravy obsazené pevnosti. Karlu VIII. byl udělen titul „Otec vlasti“. Král povolil městu polepšení znaku a

⁴⁹ Zajímavou souvislost motivu povodně s možnou skutečnou situací v Itálii uvádí O. Niccoli, byť zřejmě platila spíše pro severnější oblasti než je Toskánsko. Na konci 15. století se totiž důsledkem odlesňování předchozích dvou staletí významně zvýšilo množství záplav. Niccoli, Ottavia, *Profeti e popolo*, s. 188.

⁵⁰ Odkazují zejména na Weinstein, Donald, *Savonarola and Florence*, s. 142–144, kdy dokazuje rozbořem Savonarolových kázání a děl, že tento posun od zvěstování apokalypsy k možnosti pokání a vyvolení, se v kázáních a vizi G. Savonaroly odehrál.

⁵¹ Ve smyslu neitalských, zaalpských. Část vojsk nicméně zřejmě tvořili i italští žoldnéři.

⁵² Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 104.

⁵³ Guicciardini, Francesco, *Storie fiorentine*: „Era Piero, quando uscì di Firenze, fuggito a Bologna, e di quivi andato a Vinegia.“

⁵⁴ Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 107–108.

florentským obchodníkům dal souhlas s provozováním obchodu na všech územích jemu podřízených, včetně Neapolského království, podaří-li se mu ho získat. 26. listopadu město a král uzavřeli oficiálně spojenectví. Savonarola byl poté obyvateli města požádán, aby krále přesvědčil k co možná nejdřívějšímu odjezdu. Král Karel VIII. svolil k odjezdu a 28. listopadu vyjel z města směrem na Sienu.⁵⁵

3.2.2 *Governo civile*

Stručný popis toho, co se událo ve městě od chvíle, kdy Karel VIII. vyrazil z Florencie až po okamžik, kdy byla na hranici upálena těla fra Girolama, fra Domenica a fra Silvestra, jsem přednesl v úvodní kapitole. Chtěl bych se nyní proto dotknout pouze dvou specifických témat, a to systému vlády, který Savonarola pomáhal definovat a legitimizovat a toho co by se dalo nazvat „Savonarolovou reformou“. V této podkapitole se budu věnovat prvním ze zmíněných témat, kterým je *governo civile*.

Savonarolův pohled na to, jak by měla vypadat ideální vláda, se během postupu času lehce měnil. Vždy mu nicméně byly hlavní inspirací (nejen co se týče tohoto tématu) ideje dvou mužů – Aristotela a sv. Tomáše Akvinského. To není překvapující, vzhledem k tomu, že Savonarola byl, stejně jako sv. Tomáš, členem dominikánského řádu, ve kterém bylo dílo sv. Tomáše vždy ve velké úctě, a to již vzápětí po světcově smrti.⁵⁶ Při zamyšleních se nad tématem ideální podoby vlády používal Savonarola zejména Aristotelův spis *Πολιτικά* (Politika) a Tomášovo *De Regimine Principum* (O vládě princů).⁵⁷

Ve svém prvním díle věnovaném tomuto tématu, *De Politica et Regno* (O politice a vládě, části jeho spisu *Compendium di filosofia morale*), zastává Savonarola v podstatě názor, velmi podobný tomu sv. Tomáše, že nejlepší formou vlády je monarchie⁵⁸ (není-li ovšem monarcha ctnostný a spravedlivý, jedná se o nejhorší formu vlády, tyranii⁵⁹) a hlavní úlohou vlády je zajištění obecného dobrého, *bene comune*, na úkor ctižádivosti a tužeb jednotlivců.⁶⁰ Postupně

⁵⁵ Srv. Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 108–112.

⁵⁶ Hinnebusch, William, *I Domenicani : breve storia dell'Ordine*, Milano, Edizioni paoline, 1992., s. 52.

⁵⁷ Savonarola, Girolamo, *Tractato circa il reggimento et governo della citta di Firenze*- Rist. anast. dell'ed. Firenze 1498, Paolo Pastori (a cura di), Lecce, Conte, 1998, s. XIX.

⁵⁸ Weinstein, Donald, *Savonarola and Florence*, s. 295.

⁵⁹ Savonarola, Girolamo, *Tractato*[Jedná se o přetisk díla z roku 1498 bez adekvátního číslování stran, nebudu proto číslo stránky uvádět]: “*Nientedimeno come e perfetto* [vláda jednoho, pozn. aut.] *e piu stabile quando e buono e iniusto e cattivo e pessimo di sua natura tra tutti li cattivi governi*”

⁶⁰ Weinstein, Donald, *Savonarola and Florence*, s. 303.

však Savonarola opouští představu monarchie jako nejvhodnější formy vlády (mluvíme-li o Florencii, v určitých případech, např. v církvi, ho dává za příklad i v *Tractato*).⁶¹ Zdá se, že Savonarola přijal za své tradice florentského republikanismu⁶², částečně potlačené režimem Medicejských (který Pellegrini definuje jako *criptosignorile*⁶³, tedy jako *signorii* s formálními prvky republikanismu), které originálně zapracoval do své eschatologické⁶⁴ koncepce nového Jeruzaléma a vyvoleného lidu (tj. Florencie a jejích obyvatel). Roli hrál také jeho „geografický determinismus“. Tento termín je samozřejmě třeba brát s nadsázkou, je nicméně skutečností, že vhodné typy vlády jsou podle něj dány tím, v jakém podnebí se daný lid nachází, v kombinaci s tím, jaké jsou místní zvyklosti. Obyvatelé Florencie, vzhledem k tomu, že město neleží, dle Savonaroly, ani příliš na severu, ani příliš na jihu, jsou jak inteligentní, tak odvážní a nemají proto v povaze nechat se ovládat jedním mužem (kvůli vlastní mocechtivosti), i kdyby byl perfektní, nedostane-li se k moci jako tyran.⁶⁵ Tvrdí rovněž, bez výraznějšího upřesnění, že pro Florencii není vhodná ani vláda aristokraticko-oligarchická (*delli optimati*).⁶⁶

Jako ideální pro Florencii vidí tehdy aktuální model, ve kterém je nejvyšším představitelem moci *Consiglio grande* (Velká rada) – *governo civile*. To ostatně bylo ve městě obnoveno nikoliv lidmi, ale Bohem, díky modlitbám zbožných. I když sám o sobě tento způsob vlády ideální není, pro Florencii ideální je. Naopak, ačkoliv teoreticky monarchie ideální způsob vlády je, pro Florencii ideální není.⁶⁷ Podpora současného režimu je logická – Savonarola ho svými názory a kázáními pomáhal legitimizovat. V úvodu práce uvádí, že by mu přišlo

⁶¹ Savonarola, Girolamo, *Tractato*: „Onde el nostro Salvatore volendo mettere nella chiesa sua optimo governo [Vláda jednoho je tedy *optimo*, nejlepší, pozn. aut.] fece Pietro capo di tutti li fedeli [Jedno z potvrzení, že Savonarola uznával papežský primát, pozn. aut.] et in ogni Diocesi anzi in ogni Parocchia e monastero volse che si governassi per uno; et che finalmente tutti li capi minori fussino sotto un capo Vicario suo“

⁶² *Ibid.*, „Hora el popolo Fiorentino havendo preso antiquamente el reggimento civile ha in questo facto tanta consuetudine che oltre che a lui questo e piu naturale e conveniente di ogni altro governo ancora per la consuetudine e tanto ipresso nella mente dei cittadini che seria difficile e quasi ipossibile a rimuoverli da tale governo“

⁶³ Pellegrini, Marco, *Il papato*, s. 100.

⁶⁴ „Éschatos“ je řecké slovo znamenající „poslední“. Pojem „eschatologie“ značí nauku o posledních věcech.

⁶⁵ Savonarola, Girolamo, *Tractato*: „Ma li popoli che sono ingenuosi e abundano di sangue e sono audaci non si possono facilmente reggere da uno se lui non li tyraneggia : Perche continuamente per lo ingegno vanno machinando insid e contra el principe [...] Essendo dunque el Popolo Fiorentino ingenuosissimo tra tutti li popoli di Italia et sagacissimo nelle sue imprese anchora e animoso e audace : come si e visto per experientia molte volte [...] La natura dunque di questo Popolo non e da sopportare el governo di uno Principe etiam che fussi buono e perfetto“ ; Weinstein, Donald, *Savonarola and Florence*, s. 306.

⁶⁶ Savonarola, Girolamo, *Tractato*.

⁶⁷ *Ibid.*, „governo civile il quale fu in lei [ve Florencii, pozn. aut.] fundato non da huomini ma da Dio e stato instrumento della virtu divina mediante le orationi delli buoni homini e donne che si truovano in lei e mantenerla nella sua liberta [...] Dunque cocludiamo che si per la autorita divina dalla quale e proceduto il presente governo civile e optimo benche in se non sia optimo : e il governo di Uno benche in se sia optimo non e pero bono non che optimo al populo Fiorentino“ O původu vlády od Boha *Ibid.*, „questo Consiglio e civile governo essere stato mandato da Dio come e I verita non solamente perche ogni bono governo procede da lui ma etiam per spetiale providential che ha Dio al presente della citta di Firenze“

zbytečné o tomto tématu pojednávat, nicméně *Signoria* ho požádala (šlo zřejmě o tu z ledna – února 1498 vedenou Giulianem Salviatim), aby vyjádřil svůj názor v běžném jazyce (*volgare*), tedy ne v latině. Vzhledem k zadavateli a autorově podílu na tvorbě současného režimu se tedy jedná spíše o apologii, než o skutečný politicko-teoretický traktát.⁶⁸ Savonarola přesvědčuje o tom, že vláda tyрана je to, čeho se Florencie, díky *governo civile*, zbavila. *Bene comune* je tedy zajištěno zamezením tomu, aby se někdo tyranem státi mohl.

Proč je ale vláda tyрана tou nejhorší, ptá se Savonarola? Vláda tyрана nezamezuje pouze svobodě na tomto světě – ale ohrožuje i spásu tyranu poddaných.⁶⁹ *Governo civile* a křesťanský způsob života jsou tedy ve Florencii neodmyslitelně spojeny, chtějí-li její obyvatelé dojít spásy. Akt odporu proti *governu civile* (který Savonarola spatřoval např. v tzv. *parlamentu*, svolání lidového shromáždění na Piazza della Signoria, kdy byl zmatek často zneužit k prosazení změn ve vládě) se tak vlastně staví na úroveň hříchu. Králem města je ostatně, stejně jako vládcem celého světa, Kristus. Chce-li si někdo uzurpovat jeho místo, nelze s provinilcem mít slitování.⁷⁰ Pro zabránění tomu, aby se někdo něčeho takového mohl dopustit, je potřeba tří opatření: 1. Vytvořit dostatečně kvalitní zákony, které definují režim a které zajistí, že bude co nejvíce ztížena cesta eventuálního tyрана k moci. 2. Zajistit, aby se funkce *gonfaloniere della giustizia* (tj. nejvyššího představitele *governo civile*) nestala nástrojem tyranie. 3. Nesvolávat kvůli každé záležitosti všechny obyvatele, kteří mají na účast na shromáždění právo, ale rozdělit pravomoci.⁷¹ Budou-li se obyvatelé Florencie báti Boha, budou spravedliví, budou milovat bližního svého a budou dbát o *bene comune*, dočkají se odměny nejen na tomto světě, ale i na onom budoucím.⁷² Bude se jednat o ideální společnost, o jakýsi pozemský ráj, o město svobody.⁷³ Město ctností občanských i duchovních.

⁶⁸ Weinstein, Donald, *Savonarola and Florence*, s. 302.

⁶⁹ Savonarola, Girolamo, *Tractato*: „non e cosa habbi i odio el Tyranno che il culto di Cristo et ben vivere christiano. [...] Et pero el Tyranno si sforza quanto puo chel vero culto di Christo si lievi della Citta benche lo facci occultamente.” což je cesta k ztracení protože „tutti li governi delli homini Christiani debbono essere ordinati finalmente alla beatudine a noi da Christo promessa. Et perche a quella non si va se non per el mezzo del ben vivere christiano [...] debbono li Christiani istituire tutti li loro governi e particolari e universali per tale modo che questo ben vivere Christiano conseguiti da quelli principalmente e sopra ogni altra cosa”

⁷⁰ Weinstein, Donald, *Savonarola and Florence*, s. 312; srv. Martines, Lauro, *Fire in the city*, s. 140.

⁷¹ Savonarola, Girolamo, *Tractato*: „Et pero e necessario dipoi che e creato [consiglio grande, pozn. aut.] fare tre cose. Prima stabilirlo con debiti modi e fortissime legge accioche non li possa essere tolto il stato [...] Secundo si debbe prevedere che tale Signore [gonfaloniere della giustizia, pozn. aut.] non possi diventare tyranno [...] Tertio bisogna prevedere chel non sia troppo aggravato cioe che per ogni minima cosa s habbia a ragunare tanti cittadini : Onde etiam li Signori attendono alle cose importante e alli subditi commettano le minori”

⁷² *Ibid.*: „Et Dio per questo poi anchora dilata lo imperio come fece alli Romani“

⁷³ *Ibid.* : „Prima si liberranno dalla servitu del Tyranno [...] Et viverano in vera liberta la quale e piu pretiosa che l oro e l argento. Et quando Diol li moltiplichera la roba o gli honori non haverano paura che sieno tolti loro [...] Da poi ne seguitera la felicità spirituale : perche ciascuno potera darsi al ben vivere christiano e da niuno sera ipedito [...] Et cosi in brieve tempo si ridurra la citta a tanta relligione che sara chome uno paradiso terrestre : e vivera in iubilo e in canti e psalmi : e li fanciulli e fanciulle saranno chome angeli e li nutriranno

Savonarola tak ve své konečné koncepci skloubil staré florentské republikánské povědomí se svými prorockými vizemi a aristotelovsko/tomistickou představou o ideálním státě v originální koncepci „svatého státu“, který, budou-li jeho obyvatelé žít podle Boží vůle, se stane centrem, ze kterého povstane impérium spravedlivých, kde zbožní lidé tvoří zákony, které zbožnost chrání a povzbuzují. Nový Jeruzalém.

Jaká ale byla realita? Touha po tom, aby bylo po mnohaleté uzurpaci moci rodinou Medici obnoven *governo civile* byla obecně rozšířená, až na vyslovené příznivce medicejského režimu (*Bigi*, tj. Šedí). Příznivci Savonaroly, zvaní *Piagnoni* (Plačící, Plačtivci) nebo *Frateschi* („Bratřiči“ ve smyslu žebravých mnichů⁷⁴, Příznivci Fra Savonaroly) se od *Compagnacci* („Špatní kumpáni“, v zásadě florentská „zlatá mládež“) a od *Arrabiati* (Rozhněvaní) lišili v pohledu na to, jak by měla obnovená (resp. nová) republika vypadat. Ani jedno z těchto uskupení ale nebylo jednotné a i názory v rámci jednotlivých uskupení se velmi lišily. O „stranách“ nelze mluvit ani z toho prostého důvodu, že ty byly (tzv. *intelligenze*) ve Florencii chápány jako hrozba a proto zakázány.⁷⁵ Bylo tedy třeba dojít ke kompromisu, přičemž jistým vzorem, mimo předchozí florentské režimy, měla být ústava Benátské republiky, která byla uznávaná pro svoji vnitřní soudržnost.⁷⁶ Krátce po odjezdu Karla VIII., byly obnoveny staré úřady: *Signoria*, kterou tvořilo 9 členů – *Otto priori* (Osm představených) a jejich předseda, *Gonfaloniere di giustizia* (v tomto názvu se pojí funkce symbolického strážce městské vlajky a úloha strážce spravedlnosti, jde o úlohu podobnou úřadu purkmistra), poté *Consiglio dei dodici buonuomini* (Rada dvanácti vynikajících mužů; v podstatě se jednalo o formu „rady starších“) a *Consiglio dei sedici gonfalonieri di compagnia* (Rada šestnácti „vlajkonosů“; sbor zástupců městských čtvrtí). Na bližší upřesnění toho, jak bude republika vypadat, se ale muselo kvůli různým vzájemně soupeřícím koncepcím počkat až do 22., resp. 23. prosince. Jakožto nejvyšší legislativní orgán byl zaveden *Consiglio maggiore* (zvaný také *Consiglio grande*, oba dva názvy lze přeložit jako Velká rada),

nel vivere christiano e civile insieme : per li quali poi al tempo suo si fara nella citta il governo piu tosto celeste che terrestre”

⁷⁴ Pojem „žebravý mnich“, nebo „žebravý řeholník“ by měl mít odlišen od pojmu „mnich“. J. Kadlec jako specifické vlastnosti žebravých řeholníků, které je odlišují od starších řádů, uvádí centralistickou organizaci s řádovým generálem v čele, rozšíření jejich působnosti na všechny obory duchovní správy a absenci hmotného zajištění. Kadlec, Jaroslav, *Dějiny katolické církve II*, Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, 1993, s. 189. Dominikánský řád, jehož byl Savonarola členem, byl specifický i tím, že šlo o kněžské společenství podléhající upravené řeholi sv. Augustina. Zdá se, že sv. Dominik byl inspirován augustiniány kanovníky, k nimž sám ostatně dříve přínáležel. *Ibid.*, s. 195.

⁷⁵ Weinstein, Donald, *Savonarola and Florence*, s. 273.; Martines, Lauro, *Fire*, str. 78.

⁷⁶ *Ibid.*, str. 249.; Guicciardini, Francesco, *Storie fiorentine* „[Savonarola, pozn. aut.] cominciò a predicare per parte di Dio, che Dio, non gli uomini, era quello che aveva liberato la città dalla tirannide e che Dio voleva si mantenessi libera e si riducesse a uno governo popolare alla viniziana, el quale era più naturale a questa terra che alcuno altro“

vzhledem ke kritériím umožňujícím účast v něm nejrozsáhlejší (z hlediska počtu členů) politická instituce v dosavadních dějinách Florencie. V jeho kompetenci bylo vyhlášení zákonů a jmenování nejvýznamnějších politických a úředních funkcí. Šlo především o *Consiglio degli Ottanta* (Rada osmdesáti, která měla za úkol prozkoumávat návrhy předložené *Signorií*), *Commisione degli Otto* (Komise osmi, soudní orgán) a *Commisione dei Dieci* (Komise desíti, orgán „zahraničněpolitický“). Méně významné funkce byly losovány.⁷⁷ Byl odhlasován zákaz svolávat pod přísným trestem *parlamento* a existovala, např. při rozsudku smrti, možnost se odvolat proti jeho výkonu ke *Consiglio maggiore*.

Tato forma vlády Savonarolu přežila. Svými kázáními a vlivem určitě přispěl k prosazení rozšíření spoluúčasti obyvatel na řízení města, bráno jak s ohledem na oligarchickou vládu před rokem 1434, tak s ohledem na částečně vzorovou benátskou ústavu. Tradice *governo civile* se ale nacházela ve Florencii už před příchodem Savonaroly. Město a Savonarolova koncepce nového Jeruzaléma tak společně nechaly vzejít unikátní vládě široké spoluúčasti, která s dílčími změnami fungovala až do restaurace Medicejských po tzv. *conciliabolo* 1512 (viz níže).

3.2.3 Savonarolova reforma

Jak jsme měli možnost poznat, Savonarolův program od období invaze Karla VIII. byl veden snahou o vytvoření nábožensko/mravní republiky. Vzhledem k tomu, že v předchozí části byla věnována pozornost spíše reformě vlády světské, nyní bych se chtěl více zaměřit na duchovně/církevní rozměr Savonarolových myšlenek a opatření, s tím, že pozornost bych chtěl zaměřit i na vztah Savonarolova působení s „dominikánskou reformou“ a vznikem Toskánské kongregace.

Florence za časů Medicejských byla jedním z nejvýznamnějších měst Evropy. Byla jedním z center umění, filozofie, obchodu a finančnictví. A to v období, které žilo touhou po „návratu“. Návratu slavných dob Říma (za jehož „dceru“ se Florencie považovala) a návratu k očištěnému, zesvětštěnému nezkaženému křesťanství.⁷⁸ Tato témata, přítomná ve Florencii již několik staletí, byla zesílena díky obnovenému zájmu o klasickou kulturu. Snaha o reformu

⁷⁷ Tvoření nového režimu popisuje např. Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 113–130; velmi zevrubně i Chlíbec, Jan, Černušák, Tomáš, *Savonarola a Florencie*, str. 37.

⁷⁸ Weinstein, Donald, *Savonarola and Florence*, s. 35.

byla často pohledem zpět do „zlatého věku“ antiky a snahou o jeho imitaci. Podle schopností jednotlivců šlo o imitaci nenápaditou, nebo obohacenou o výraznější vlastní příspěvek.⁷⁹

Problém spočíval v tom, že od antiky tyto autory dělilo několik staletí, velmi odlišná sociálně-ekonomická i náboženská situace. Autoři a umělci nebyli rozhodně pohané (byť nelze zcela vyloučit možnost výjimky) – to v této době bylo nemyslitelné. Existovaly nicméně různé proudy, které se snažily najít styčné body mezi klasickou filozofií, křesťanstvím a různými „okultními vědami“ (pod tímto pojmem si představuji zejména hermetismus).⁸⁰ Ve Florencii Cosima de' Medici existovala, medicejským mecenášem financovaná, tzv. *Accademia neoplatonica* (Novoplatónská akademie), jejímž nejznámějším představitelem a zároveň zakladatelem (1459) byl Marsilio Ficino. Ten se přitom zdaleka nevěnoval pouze výkladům myšlenek Platóna a Plotína, ale zajímal se i o teologii, právě v duchu výše zmíněné snahy ospravedlnit Platóna jako jakéhosi „křesťana před Kristem“. Jeho snahou bylo, pokud možno, smířit s křesťanstvím i další filozofické směry.⁸¹ Je proto mylné, jak píše Burke, odlišovat italský humanismus od toho zaalpského s tím, že onen zaalpský byl „křesťanský“, byť je pravda, že teologie byla zřejmě studována pečlivěji za Alpami.⁸² Impulsem pro hlubší studium antických autorů, který určitě nelze podceňovat, byl i příchod některých „řeckých“ učenců po unijním koncilu Ferrara-Florence (1438–1439) a především po pádu Konstantinopole (1453).

Rozšíření těchto snah bylo umožněno i vynálezem knihtisku, který značně usnadnil přenos informací. Ten ale nelze ani přeceňovat – i nadále je většina kultury pouze orální a hlavními centry, kde se přenáší a vyměňují informace, jsou náměstí a kostel. Ty byly doménou žebavých řeholníků, nejčastěji františkánů a dominikánů, pro které bylo kázání jednou z hlavních náplní života. Aby své posluchače zaujali, používali různých prostředků. Většinou mluvili hovorově, ale svůj styl, pokud hovořili ke vzdělanějšímu publiku, často obohacovali o teologická a filozofická zamyšlení, která by u většinou v podstatě naprosto nevzdělaných posluchačů vzbudila spíše rozpaky. Tyto styly, hovorový a učený, se však nemusely striktně odlišovat a během jednoho kázání tak mohlo dojít k určitému snoubení, stejně jako se třetím stylem, klidným (*piano*). Teoreticky měl ale každý z těchto stylů pevně danou strukturu a řád. Nezřídka pak kazatelé k dodání efektu a k ozvláštnění svých kázání používali expresivní gesta, alegorie, metafory, slovní hříčky, odkazy na místní zvyklosti, příběhy či písně, dialog

⁷⁹ Burke, Peter, *Il Rinascimento*, s. 32–33.

⁸⁰ *Ibid.*, s. 36.

⁸¹ Weinstein, Donald, *Savonarola and Florence*, s. 198.

⁸² Burke, Peter, *Il Rinascimento*, s. 62.

s fiktivním oponentem nebo i prosté zvyšování a snižování hlasitosti projevu.⁸³ Nebyli-li vázáni nějakou funkcí nebo zvláštní okolností, putovali žebraví mniši z místa na místo. Z nejslavnějších kazatelů můžeme jmenovat např. františkána Jana Kapistránského nebo dominikána Vincence Ferrarského.

Takovým potulným mnichem byl zprvu i Savonarola. Vnuku poměrně významného lékaře Michela Savonaroly, působícího na dvoře rodiny d'Este ve Ferraře, se dostalo kvalitního vzdělání. Předtím, než se rozhodl vstoupit do dominikánského řádu, studoval medicínu a po vstupu do Řádu v boloňském konventu San Domenico, místě posledního odpočinku zakladatele řádu, se mu dostalo dobré teologické a filozofické průpravy. Zdá se, že jeho představení v něm rozpoznali bystrou mysl a proto jeho studium podporovali, ačkoli on sám měl během prvních měsíců tendenci spíše ke kontemplaci a k asketismu než k intelektuální činnosti. Základní přehled o Savonarolově mládí jsem ale uvedl v úvodní kapitole a nepovažuji za nezbytné podávat větší množství podrobností o této fázi jeho života. Naopak bych se rád krátce zmínil o „dominikánské reformě“, protože si myslím, že může poskytnout lepší představu o tom, v jakém stavu se dominikánský řád nacházel v době, kdy do něj Girolamo Savonarola vstupoval.

Konvent San Domenico patřil do Lombardské kongregace a tedy mezi observantskou větev dominikánského řádu. Tato větev vznikla jako plod reformní snahy mystičky 14. století sv. Kateřiny Sienské a jejích následovníků, především Raimonda z Capuy (který byl prohlášen za blahoslaveného roku 1899), řádového generála v letech 1380–1399. Tou dobou byl díky řadě papežských výjimek a privilegií (udělených často v souvislosti s epidemiemi okolo roku 1348, které ztížily možnosti obživy řeholníků) Řád rozdělen na ty, kteří s takovouto praxí neměli problém a na ty, kteří chtěli žít podle přísnějších podmínek, takových, které by přesněji odpovídaly původní řeholi. Se souhlasem generální kapituly z roku 1388 nechal Raimondo v každé řádové provincii zřídit konvent, kde by se pravidla přísně dodržovala a kde by žebraví mniši žili v mendikantské (žebravé) chudobě.⁸⁴ Postupem času se pak tyto konventy pro lepší organizaci spojily do kongregací, vyjmutých z jurisdikce provinciálů a podřízených samotnému generálovi řádu. Raimondo toto vymezení zřejmě původně v úmyslu neměl, nicméně vlivem okolností, zejména nevoli těch mnichů, kteří nechtěli přijmout reformu, se Řád rozhodl takto.⁸⁵

⁸³ Burke, Peter, *Cultura popolare nell'Europa moderna*, Milano, A. Mondadori, 1980, s.70–71; srv. Rapp, Francis, *Církev a náboženský život Západu na sklonku středověku*, Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 1996., s. 90–91.

⁸⁴ Hinnebusch, William, *I Domenicani*, s. 113.

⁸⁵ *Ibid.*, s. 113–114.

Podobné tendence bylo možno nalézt i u ostatních žebravých řádů, zejména pak ve františkánském. Zatímco ale mezi františkány panovala mezi observanty (přísnější dodržování řehole) a konventuály značná nevraživost a jejich vztahy byly velmi problematické a napjaté, v dominikánském řádu koexistovali bez výraznějších potíží.⁸⁶ Observantské větve řádu, v podstatě pak mendikantské řády jako takové, byly preferovány vlastně všemi papeži 15. a počátku 16. století (např. buly Sixta IV. *Mare magnum* a *Bulla aurea*, které obdařily řády celou řadou privilegií). Papeži se kromě konsolidace svého primátu snažili napravit mimojiné i ne zrovna ideální situaci na poli pastorage, pozůstatek Velkého schizmatu. Mendikantské řády měly katechezí a kázáním tuto situaci vylepšit.⁸⁷ Bylo jim dáno za úkol kázání křížové výpravy a shromažďování peněz na ni prodejem odpustků. Prodejem odpustků tak rovněž měly šířit víru v papeže, jako držitele moci klíčů⁸⁸ a v Očistec (víra v něj byla prohlášena za dogma v roce 1439 na koncilu Ferrara-Florence).⁸⁹

Řím získal během 15. století na chodu řádu větší vliv posílením pozice tzv. kardinála protektora. V letech 1478–1511, tedy i během florentského působení Savonaroly, zastával tuto funkci kardinál Carafa, který měl prakticky stejný vliv na chod Řádu jako generál, jenž sídlil od dob generalátu Raimonda z Capuy, který sám zůstal po vypuknutí Velkého schizmatu věrný římské obedienci, v Římě. Kurie tento zvýšený vliv ospravedlňovala tím, že generální a provinční kapituly byly z většiny tvořené konventuály a bránily tedy účinnější reformě.⁹⁰ Tato výtku bezpochyby nebyla neopodstatněná, neboť trvalo téměř sto let, než bylo více reformovaných, než nereformovaných konventů (1475). První autonomní (tedy vyjmutá z jurisdikce dosavadního provinciála) italská kongregace byla Lombardská kongregace, jejíž statuta byla schválena v roce 1459 se souhlasem generála Auribelliho. Ta pak brzy svoji působnost rozšířila po celé Itálii.⁹¹ Aby nebyla narušena harmonie mezi observanty a konventuály, generálové řádu a generální kapituly vyhlásili tresty pro ty reformátory, kteří by porušili práva konventuálů. Papežské výnosy pak stanovily, že pro to, aby mohla být do příslušného konventu uvedena reforma, musí s tímto krokem souhlasit většina členů konventu a navíc musí dát svůj souhlas generál řádu nebo provinciál.⁹²

Velmi důležitým datem pro dominikány se stal rok 1475, kdy papež Sixtus IV. povolil Řádu vlastnit majetek. To bylo předtím možné jenom v jednotlivých případech, jako privilegium.

⁸⁶ Pellegrini, Marco, *Il papato*, s. 184–185; srv. Rapp, Francis, *Církev*, s. 166–167.

⁸⁷ *Ibid.*, s. 186–187.

⁸⁸ Srv. *Mt* 16, 19.

⁸⁹ Pellegrini, Marco, *Il papato*, s. 188.

⁹⁰ Hinnebusch, William, *I Domenicani*, s. 121–122.

⁹¹ *Ibid.*, s. 146.

⁹² *Ibid.*, 148.

Jedno takové obdržel pro tehdy nedávno rekonstruovaný (práce započaly roku 1437) konvent San Marco arcibiskup florentský Antonino Pierozzi, který byl později prohlášený za svatého. San Marco byl po Santa Maria Novella druhým dominikánským konventem ve městě a sv. Antonín byl jeho převorem. Během jeho výkonu funkce konvent vzkvétal (vyhlášena byla zejména tamní knihovna, která byla bohatě vybavena i na poměry běžných dominikánských knihoven), jednak díky výše zmíněné přízni Cosima de' Medici, ale i díky podpoře řady obchodníků. Zdá se, že je zaujala Pierozziho práce *Summa moralis*, kde za jistých podmínek uznával za neškodné pro spásu člověka půjčovat na úvěr.⁹³

San Marco se stal i díky své knihovně místem, kde se studiu, rozjímání a rozmluvě věnovala řada vzdělců. Do tohoto prostředí byl vyslán Fra Girolamo, díky dobrému dojmu, kterým zapůsobil na generální kapitule Lombardské kongregace v Reggio v roce 1482. Po skončení shromáždění byl Savonarola vyslán do San Marco, kde mu jeho představený Vincenzo Bandelli svěřil pozici *lector principalis*. Jeho úkolem byl výklad Písma čtyřikrát týdně v období září-červen.⁹⁴ Vzhledem k tomu, že se během lekcí osvědčil, bylo mu brzy svěřeno i kázání pro veřejnost. Nejprve v jednom klášteře benediktýnek a posléze dokonce v bazilice San Lorenzo. Zde ale zpočátku příliš úspěšný nebyl. Zřejmě jak pro obsah svých kázání, tak pro jejich formu. Publiku se nezamlouval „nudný“ styl bez citací a odkazů na moderní autory, ani jeho výslovnost, navíc nedokázal správně ovládnout svůj hlas. V druhé polovině 15. století nemůžeme o „italštině“ mluvit ani zdaleka, byť existovalo jakési *koiné* vzdělců a umělců, založené zejména na florentském dialektu.⁹⁵ Ferrarská výslovnost se od té, na kterou bylo publikum zvyklé, lišila a kázání Savonaroly tak byla velmi slabě navštěvována. Zvlášť při počtu kazatelů, kteří ovládali *ars praedicandi* lépe a dokázali více oslovit posluchače, jako byl např. oblíbenec Lorenza de' Medici fra Mariano da Genazzano.

V jisté hrubosti Savonaroly ale nebyla pouze neotřkanost začátečníka, nýbrž i program. Vznosné figury a krásný jazyk podle něj odváděly pozornost od podstaty sdělení a byly tedy podle jeho názoru nejen zbytečné, ale i škodlivé. To ale jasněji vyniklo až po jeho návratu do Florencie v roce 1492. Po svých prvotních neúspěších kázal nejprve po Toskánsku, např. v San Gimignano, kde již zvěstoval přicházející trest boží, a poté byl poslán na konci roku 1487 opět do Boloni, kde zastával funkci *magister studentium*.⁹⁶ Následně byl vyslán do

⁹³ Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 35.

⁹⁴ O příchodu Savonaroly do Florencie podrobněji *Ibid.*, s. 33–35.

⁹⁵ Procacci, Giuliano, *Storia*, s. 130.

⁹⁶ Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 41.

rodné Ferrary, do konventu Santa Maria degli Angeli, odkud vyřázel kázat do různých lombardských měst. Na jaře roku 1492 byl povolán zpět do Florencie.⁹⁷

Stalo se tak na žádost samotného Lorenza de' Medici, který byl požádán svým chráněncem, Giovanni Picem della Mirandola, aby použil svůj vliv k získání dominikána, který mu, jak doufal, pomůže k lepšímu pochopení toho, jak přistupovat k Bohu. Savonarola během mezidobí mezi prvním a druhým florentským pobytem už získal větší jistotu jako kazatel a našel i své téma – ještě roku 1484, tedy před odchodem z Florencie, měl v tamním konventu San Giorgio určité zjevení, po kterém nabyt jistotu, že se blíží Boží trest.⁹⁸ Jeho kázání musela být jistě zajímavá, jestliže nyní dokázal oslovit i tak vzdělané muže své doby, jako byli Giovanni Pico, nebo dříve zmíněný Ficino a nikoliv jen *moltitudine*⁹⁹ či řemeslníky a obchodníky. I přesto, že prozatím jeho kázání neobsahovala téma „nového Jeruzaléma“, ale pouze motiv trestu Božího, jak vzpětně vzpomíná Guicciardini.¹⁰⁰ Na základě svého vnuknutí byl přesvědčen, že se naplňují některé biblické apokalyptické předpovědi.¹⁰¹ Předkládal především vize ze Starého zákona, u nichž nacházel (dle Savonaroly se v podstatě nacházely samy) podobnosti s tehdy aktuální situací. Počty jeho posluchačů se stále zvětšovaly, takže brzy mu byla svěřena kazatelna florentského Dómu. V dobách největší popularity mu pod Brunelleschiho kopulí budou naslouchat tisíce lidí.

Proč měl trest Boží přijít právě nyní? Bohatí utlačovali chudé dávkami a daněmi. Ve městě bujela sodomie, hřích, kterým byla Florencie Savonarolovy doby vyhlášena nejen po celé Itálii, ale i i mimo Apeninský poloostrov.¹⁰² Rodiče dávali své děti mezi duchovní ne pro jejich spásu, ale pro materiální zisk. Zde Girolamo zřejmě odkazoval na Lorenza de' Medici, jehož syn se ve 14 letech stal kardinálem.¹⁰³ *Il Magnifico* byl zřejmě přesvědčen, že narážka patří jemu a jeho kázáními nadšen nebyl, navíc ho zřejmě neoslovil ani Savonarolův styl.¹⁰⁴ Po neúspěchu fra Mariana di Genazzano, který u publika neuspěl s kritikou Savonaroly, se stal Savonarola zřejmě nejoblíbenějším kazatelem ve městě. V červenci 1491 byl zvolen svýmí spolubratry převorem v San Marco, což mu umožnilo převést reformu, kterou nosil do té doby v hlavě, do praxe.

⁹⁷ O událostech mezi prvním a druhým florentským pobytem Savonaroly lze nalézt podrobnosti *Ibid.*, s. 41–43.

⁹⁸ Weinstein, Donald, *Savonarola and Florence*, s. 85.

⁹⁹ Dobový výraz pro „lidové masy“, doslovně „většina“.

¹⁰⁰ Guicciardini, Francesco, *Storie fiorentine*: „venne a Firenze, dove insino a tempo di Lorenzo cominciò a predicare pubblicamente, accennando, con destrezza però, avere a venire grandissimi flagelli e tribulazione.“

¹⁰¹ Weinstein, Donald, *Savonarola and Florence*, s. 85.

¹⁰² V německy mluvících oblastech Evropy se dokonce ujmul pro sodomitu výraz „Florenzer“. Martinez, Lauro, *Fire in the city*, s. 284.

¹⁰³ Srv. Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 43–47.

¹⁰⁴ Guicciardini, Francesco, *Storie fiorentine*: „Non piaceva questo predicare molto a Lorenzo; nondimeno parte perché non lo toccava nel vivo“

Paradox. Tak se mohlo jevit, že asketický mnich se stal představeným na tehdejší dobu moderního kláštera. Savonarola sám měl pochybnosti o tom, zda je v takovém prostředí možno dosáhnout spirituální obrody. Navrhl přesun komunity na Montecavo, kde by nebyla pozornost řeholníků odlákávána ničím, podle Savonaroly, nežádoucím (s čímž kvůli protestu části spolubratrů a jejich rodin neuspěl).¹⁰⁵ Nežádoucí bylo to, co na sebe strhávalo příliš velkou pozornost pro svoji formu na úkor obsahu (který měl adekvátně odrážet hodnoty křesťanské morálky). Hlavní hodnotou umění není to, aby bylo krásné pro krásu samu – hlavním cílem umění je vést ke zbožnosti a tak ke spáse duše.¹⁰⁶ Motiv brzkého trestu zde byl klíčovým prvkem – krásné ozdoby a obrazy byly marností s ohledem na to, co mělo přijít. Škodlivé jsou především postavy a motivy z antické mytologie – křesťanství má dostatek motivů, především Ukřižovaného a Pannu Marii, na to, aby si muselo brát inspiraci od pohanů.¹⁰⁷ Nebezpečná je i hudba (a to včetně kostelní), pompézní ceremonie, přehnaná zdobnost v oblékání a líčení. Zde se domnívám, že jde o přenesení představ o d'áblu jakožto mistru podvodu a lsti – děláme-li ze sebe na povrchu něco, co nejsme uvnitř, jsme pokrytci, nebo, jak by to nazval Savonarola, *tiepidi* (vlažní).¹⁰⁸ Savonarolův postoj se postupně spolu s prohlubováním ideje „nového Jeruzaléma“ a predestinace jeho obyvatel vyostřoval až k známým „pálením marností“ (o nich se ale podrobněji vyjádřím později).

Jak je vidět, Savonarola byl v poměrně značném rozporu s představou o životě, umění a vědění, kterou sdílela značná část florentanů. Nedá se ale tvrdit, že by byl radikálem – nebyl proti filosofii jako takové, ani proti umění jako takovému. Vše ale mělo odpovídat tomu, že hlavním cílem je Bůh. Příkladem takového přístupu je i tzv. *Accademia marciiana*, která byla jakousi savonarolovskou adaptací té novoplatónské, jejíž základy položil už jako lektor. Chtěl využít intelektuální tradice svého konventu a sepsal pro své spolubratry několik dílek, která měla sloužit ke vzdělání, které by prohloubilo znalost Písma (např. *Compendium philosophiae naturalis*, tj. Shrnutí přírodní filozofie) a jeho poselství. Oproti Platónovým idejím zde ovšem hrála prim aristotelovsko/tomistická koncepce vesmíru a Boha. Zavedl studium hebrejštiny, chaldejštiny a arabštiny, pro lepší intelektuální přípravu členů konventu. Studium mělo lépe připravit bratry na kázání a poskytnout jim novou argumentační sílu.¹⁰⁹ Filosofie je dobrý sluha, ale může být špatný pán – pro křesťana její znalost není nutností. Kristus nikde v Písmu k jejímu studiu nezavazuje. Znalost klasické kultury, jako prostředku pro lepší pochopení

¹⁰⁵ Srv. Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 48.

¹⁰⁶ Chlíbec, Jan, Černušák, Tomáš, *Savonarola a Florencie*, s. 75.

¹⁰⁷ *Ibid.*, s. 83.

¹⁰⁸ Srv. *Ibid.*, s. 76; srv. Zj 3, 15–16.

¹⁰⁹ Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 50; Hinnebusch, William, *I Domenicani*, s. 135.

biblického poselství, ale pomáhá vykladači zdržet se zavádějících výkladů. Podobně obezřetně je třeba postupovat i pokud jde o poezii a zpěv.

Savonarolův přístup se tedy podle mého názoru dá popsat jako „evangelický“ či „biblocentrický“. Očistí-li se totiž křesťan od jemu škodlivých vlivů, bude mít čisté srdce a Duch svatý ho při četbě Písma či při modlitbě bude vést, aniž by potřeboval „pohanské vědy“. Takové „osvícení“ ale Bůh nedopřává každému stejně.¹¹⁰ Savonarola tak zřejmě vycházel ze svého asketického postoje. Podobně jako dobrá vláda přináší zbožnost, tak ovládání těla a intelektu, tedy zdrženlivost, přináší spirituální obrodu.

Po smrti Lorenza *Il Magnifika* a ujmoutí se pomyslného žezla jeho synem Pierem se, díky změně kurzu politické orientace směrem od Milána k Neapoli, naskytla příležitost pro oddělení konventu San Marco od Lombardské kongregace, ke které náležel od roku 1456 (s výjimkou let 1469–1474) v důsledku kritické situace po epidemii 1448, po níž v konventu nezbyli než dva novici.¹¹¹ Lorenzo, který se snažil v rámci zachování relativního klidu na italském poloostrově udržovat s Milánem dobré vztahy, by s odtržením pravděpodobně nesouhlasil.¹¹² Zisk samostatnosti, který měl politické pozadí a byl poměrně obtížný, pro Savonarolu znamenal ještě další posílení možnosti realizace jeho představ, zároveň ale i větší podíl zodpovědnosti.¹¹³ Že ale jeho opatření měla úspěch, je jasně patrné na zvýšení počtu uchazečů o vstup do konventu a na stoupajícím množství almužen od chvíle, kdy byl zvolen převorem – setrvání v Lombardské kongregaci z materiálních důvodů proto nebylo nutné.¹¹⁴ Vedení Lombardské kongregace ale nechtělo k odtržení svolit a Savonarola se proto v dubnu 1493 obrátil přímo na římskou kurii. Vzhledem k tomu, že měl ve své snaze podporu města (a svým způsobem mělo město ve své snaze podporu v něm), mohl spoléhat na florentského vyslance Filippa Valoriho a kardinála Giovanniho de' Medici, Pierova bratra. Milán spoléhal na to, že papež Alexandr VI. podpoří jejich věc – kardinál Ascanio Sforza, který sehrál klíčovou roli při pontifikově volbě, byl bratrem Ludovica *Il Mora*. Odtržení podporovala vzhledem k dobrým vztahům s Pierem Neapol a kardinál protektor dominikánského řádu Carafa (původem z Neapolského království), který, jak bylo zmíněno, prosazoval v Řádu

¹¹⁰ Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 59.

¹¹¹ *Ibid.*, s. 75.

¹¹² Weinstein, Donald, *Savonarola and Florence*, s. 107.

¹¹³ Guicciardini, Francesco, *Storie fiorentine*: „Ottenne ancora da Alessandro papa uno breve, benché con grandissima difficoltà, che la congregazione de' frati predicatori di Firenze e di altri conventi di Toscana si separassi da quella di Lombardia e si reggessi da sé; la quale cosa lo fermò a Firenze e gli tolse l'avversari a mutare, come el più delle volte di anno in anno fanno e' frati.“

¹¹⁴ Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 75; Martines, Lauro, *Fire in the city*, s. 143.

významně svoji pozici. Benátky a Milán byly proti. Rozhodující bylo, jak se k situaci postaví papež.¹¹⁵

Celou situaci vyřešila až těžko uvěřitelná příhoda. 22. května 1493 zůstal kardinál Carafa po konzistoři s papežem o samotě. Předložil mu již vypracované breve, které by potvrzovalo odtržení San Marco od Lombardské kongregace. Alexander ale odmítl s tím, že ten den už nic závažného řešit nechce. Kardinál mu proto svlékl rybářský prsten, sloužící k pečeti dokumentů, z prstu a otiskl ho do vosku, čímž zpečetil autonomii nové kongregace. Papež to celé přešel se smíchem. Kardinál vzápětí předal dokument Dominikovi da Pescia, členu konventu San Marco, který s ním vyrazil do Florencie. Papeži vzápětí dorazil z Milána dopis, kde ho Ludovico žádal, aby Kongregaci pokud možno nedělil. Alexander měl posílům milánského vévody odpovědět: „Kdybyste byli přišli dříve, vyslyšel bych vás, ale teď už s tím nelze nic udělat“.¹¹⁶ Poněkud zvláštním způsobem tak vznikla nová Toskánská kongregace, v níž Savonarola od 15. listopadu zastával hodnost provinciála.

Jedním z prvních kroků, které Savonarola učinil jako provinciál, bylo odmítnutí privilegia získaného pro konvent sv. Antonínem a roku 1475 rozšířené na celý řád, s odvoláním na původní řeholi schválenou svatým zakladatelem Řádu (odkazující Řád především na almužny)¹¹⁷ – konvent a bratři v něm působící neměli od této chvíle vlastnit žádný majetek. Řada věcí byla prodána a vytěžené prostředky rozděleny mezi chudé. Savonarola se tak odtrhl od observantské větve Řádu, aby přijal ještě přísnější opatření. Řádové hábity měly nyní být vyrobeny z ještě menšího množství látky a měly se nosit až do té doby, dokud se nerozpadnou. Základem, na kterém se mělo stavět, byla přísná zdrženlivost v jídle a pití. Ta byla ale vzápětí přece jen o něco zmírněna, v důsledku podvýživy a onemocnění řady spolubratří. Kompromis musel Savonarola udělat i při opětovném návrhu na přestěhování konventu.

Ve svých snahách ale fra Girolamo neustal a snažil se pod křídla své jurisdikce přivést i další konventy. Díky diplomatické aktivitě florentských vyslanců u římské kurie se k Toskánské kongregaci připojily po odtržení od Lombardské kongregace konventy San Domenico ve Fiesole a Santa Caterina v Pise (oba 1493), Santa Maria del Sasso v Bibbieně (1495) a San Domenico v Prato. V Sieně se svojí snahou o připojení místního konventu, vzhledem k historické sienské podezřívavosti vůči Florencii, neuspěl. Savonarola nyní zastával funkci

¹¹⁵ K roli Ascania Sforzy při volbě Alexandra VI. uvádí větší podrobnosti Pellegrini, Marco, *Il papato*, s. 110

¹¹⁶ Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 77.

¹¹⁷ Hinnebusch, William, *I Domenicani*, s. 28.

generálního vikáře.¹¹⁸ Během období mezi založením Toskánské kongregace a vpádem Karla VIII. Savonarola pokračoval v kázání příchodu trestu Božího, po příjezdu francouzského krále tento motiv obohatil o motiv městské výlučnosti jako centra, odkud má vzejít reforma církve.

Na přelomu léta a podzimu 1495 se ale zdálo, že Toskánská kongregace bude zrušena. Po marných snahách Alexandra VI. přesvědčit Florencii, aby přestala podporovat Karla VIII. a připojila se ke zbytku italských států, dal pontifik v breve z 8. září 1495 na vědomí následující. Dostalo se mu informace, že jistý Girolamo Savonarola šíří heretické názory, považuje se za posla Božího a tvrdí, že za předpokladu, že jeho proroctví nejsou pravdivá, pak lhal i Ježíš na kříži. Zda je obvinění pravdivé měl vyšetřit generální vikář Lombardské kongregace a po dobu procesu bylo Savonarolovi nařízeno zachovat na veřejnosti mlčení, tedy nekázat. Konventy náležející pod Savonarolovu správu měly být navraceny pod dohled Lombardské kongregace. Jakákoli známka neposlušnosti měla být potrestána exkomunikací. Spolu s tímto breve bylo odesláno i druhé, týkající se výhradně požadavků na připojení k protifrancouzské lize, adresované *Signorii*. Ta se za „svého“ kazatele postavila s tím, že Savonarola je ve Florencii váženou osobností a nařčení proti němu jsou pouze pomluvami. Samotný Savonarola se rovněž proti obviněním ohradil – odmítal, že by prohlašoval, že byl poslán Bohem, čímž protirečil svým kázáním a pasážím ze svého díla *Compendio di rivelazioni*.¹¹⁹ Odmítal připojit se k Lombardské kongregaci i svěřením řízení jejímu generálnímu vikáři – jeho spolubratři se odpojili dobrovolně a nikdo z nich nechce ulevit z přísného režimu. Na závěr odpovědi se vyjádřil v tom smyslu, že pokud budou opravdu nějaké jeho omyly potvrzeny, odvolá je – uznává autoritu papeže. Na podzim 1495 Savonarola využil svého vlivu a podpory *Signorie* k založení *Monte di Pietà*, která měla omezit existenci lichvářství, spojovaného s Židy.¹²⁰ *Monte* byla jistým typem obecní zastavárny.¹²¹

Savonarolova vize „svaté republiky“ se tedy zdála naplňovat – mimo ustanovení *Monte di Pietà* začaly ženy nosit dlouhé sukně a omezily ozdobnost svých účesů, platil zákaz hazardu a chlapci (*fanciulli*) se díky aktivitě Dominika da Pescia stali z neposedných dětí oporou a jakousi „exekutivní mocí“ Savonarolovy reformy.¹²² Museli nosit krátké vlasy a střídme se

¹¹⁸ Cloulas, Ivan, *Savonarola*, str. 87–89; data připojení srv. podle www.domenicanisantacaterina.it, jde o oficiální stránky dnešní řádové římské provincie sv. Kateřiny.

¹¹⁹ Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 192–195.

¹²⁰ *Ibid.*, s. 203.

¹²¹ Burke, Peter, *Italská renesance*, s. 249.

¹²² Guicciardini, Francesco, *Storie fiorentine*, „Non si giucava più in publico, e nelle casa ancora con timore; stavano serrate le taverne che sogliono essere ricettaculo di tutta la gioventù scorretta e di ogni vizio, la sodomia era spenta e mortificata assai; le donne, in gran parte lasciati gli abiti disonesti e lascivi; e' fanciulli,

oblékat, mimo to se povinně účastnili náboženských ceremonií.¹²³ Ve svém cyklu kázání inspirovaných prorokem Ámosem, konkrétně 8. března 1496, Savonarola znovu oznamoval, že je třeba vyhnout se tomu, aby město upadlo v Boží nemilost. K tomu je třeba vystříhat se zejména tři věci – sodomie, lichvářství a her.¹²⁴ Později na jaře 1496 se zaměřil na proroka Zachariáše. Osvícen, jak tvrdí, stejným světlem jako starozákonní prorok, odsuzoval hříchy prelátů a předpovídal neúprosný pád Říma.¹²⁵ Po neúspěšném pokusu císaře Maxmiliána, který měl pomoci Pise, obléhané florentskými vojsky se zdálo, že Savonarolovy předpovědi jsou jen těžko zpochybnitelné – Florencii, zdá se, pomáhá samotný Kristus.¹²⁶

Papež se proto rozhodl, protože považoval odstranění nebo umlčení Savonaroly za jednu z podmínek pro přivedení Florencie do protifrancouzské ligy, donutit Savonarolu přijmout jím nově vytvořenou situaci v administraci Řádu. V *motu proprio* z 8. listopadu 1496 *papa* Borgia vytvořil Toskánsko-římskou kongregaci, do které včlenil určité konventy z Lombardské a Toskánské kongregace (mezi nimi i san Marco), přičemž Savonarola tím pádem ztratil titul generálního vikáře a bylo mu ponecháno pouze převorství v San Marco. Savonarola odmítl přijmout tyto podmínky, protože je považoval mimo jiné za neúčinné, škodlivé a neodpovídající duchu evangelia. Svatý stolec na tento akt neposlušnosti, v důsledku neúspěchu tažení císaře Maxmiliána a nemožnosti prosadit tak ve Florencii svoji vůli, prozatím nereagoval.

Pozice Savonaroly už se ale nezdála být natolik jistou. S jeho „morální diktaturou“ byla nespokojena řada významných mužů a zejména tzv. *Compagnacci*, mladí muži, kteří si nemohli zvyknout na přísnost v oblékání, zákaz hazardu a kontrolu morálky obecně. Františkánští kazatelé napadali Savonarolu za to, že Florencii omámil svými názory a mystifikacemi. Prosavonarolovsky laděná *Signoria* jim zakázala kázat. 7. února se, možná i na důkaz demonstrace síly, konalo tzv. pálení marnosti (*bruciamento della vanità*). Další osudy fra Girolama jsou, myslím, už více známé (stručně jsem je ostatně vyličil v úvodní kapitole) – především však už nenastávají žádné výraznější změny v jeho reformním programu. Proto bych se na následujících řádcích chtěl věnovat samotnému *bruciamentu*.

Florence už spatřila podobné představení – Bernardin Sienský, františkánský mnich, pálil ve městě předměty, které pokládal za nečisté a hříšné v roce 1424. Podobně jako Savonarola i

quasi tutti levati da molte disonestà e ridotti a uno vivere santo e costumato; ed essendo per opera sue sotto la cura di fra Domenico ridotti in compagnie, frequentavano le chiese, portavano e' capelli corti, perseguitavano con sassi e villani gli uomini disonesti e giuocatori e le donne di abiti troppo lascivi;“

¹²³ Srv. Chlíbec, Jan, Černušák, Tomáš, *Savonarola a Florencie*, s. 46–47.

¹²⁴ Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 211.

¹²⁵ *Ibid.*, s. 212.

¹²⁶ O Maxmiliánově výpravě *Ibid.*, s. 233–236.

Bernardin vedl před pálením kázání „v nichž kritizoval zejména hříšné ženy, karbanické hry, blasfemii a zejména homosexualitu; za zdroj všech hříchů označoval život v přepychu a byl přesvědčen, že souvisí se sexuálními přečiny mladých lidí.“¹²⁷ Tento akt ale měl zřejmě ještě hlubší smysl – šlo o jakousi náhradu pohanského karnevalu, patrně nejvýznamnější slavnosti roku, období veselí a opulentnosti, kdy bylo povoleno i to, co bylo normálně nemyslitelné¹²⁸ a o vymezení se proti jeho hodnotám, které byly v zásadě tři – jídlo, sex a násilí.¹²⁹ Kromě toho, že šlo o hodnoty, v kterých Savonarola (v zásadě ale křesťanská morálka obecně) doporučoval vyznávat střídmost, nebo se jich vzdát úplně, byl karneval i příležitostí k vyznání odporu vůči autoritám¹³⁰, což nebylo pro tehdejší prosavonarolovskou vládu právě vhodné.

Pro Savonarolu tak nemusel karneval představovat pouze „velkou hostinu“ – šlo o slavnost, během které mizely tradiční hodnoty (byť měla zřejmě také své určité zákonitosti) a svět se obrátil jakoby na ruby.¹³¹ Trpělivost, odměřenost a odevzdanost Bohu byla nahrazena spontánností, rejem a hlučností. Lidé zapomněli na to, co je důležité a nechali se ošálit laciným pozlátkem „zakázaného ovoce“. To bylo zneužitelné těmi, kteří nechtěli, aby lid myslel na každodenní život a případnou nesvobodu – stejný motiv měl, podle Savonaroly, Lorenzo de' Medici, když pořádal mimořádně velkolepé oslavy, a to nejen masopustu, ale i dalších významných svátků, zejména svátku sv. Jana Křtitele, patrona města.¹³² Protože byl karneval ale zvyklostí pocházející nejspíše až z časů antiky, nebylo prakticky možné nenabídnout lidem variantu slavnosti – ta ale měla být očištěna (doslova očištěna ohněm) od nežádoucích vlivů a naopak být něčím prospěšná. Savonarola se odvolal mimo sv. Bernardina na historické příklady sv. Pavla a sv. Řehoře Velikého, kteří měli provádět obdobné akce, první s knihami magie, druhý s díly Tita Livia.

Celá akce byla pečlivě zorganizována, nešlo v žádném případě o spontánní „modloborectví“. Chlapci, které Domenico da Pescia vychoval k poslušnosti, obcházeli rozdělení podle čtvrtí před obřadem domy a vybírali předměty, které byly „marné“. Takovým vniknutím do osobního prostoru (byt, dům) se měla zřejmě demonstrovat nemožnost Florencie vzepřít se svému osudu vyvolaného města, které musí být očištěno. Při procesí pak chlapci zpívali hymny a písně, nebo vybírali almužny pro chudé. Zkonfiskované předměty byly následně nahromaděny na jakousi pyramidu, umístěnou na Piazza della Signoria (mimo praktického úmyslu, aby mohlo slavnost sledovat co nejvíce diváků, mohlo jít možná i o vizuální efekt,

¹²⁷ Chlíbec, Jan, Černušák, Tomáš, *Savonarola a Florencie*, s. 133.

¹²⁸ Burke, Peter, *Cultura popolare*, s. 178.

¹²⁹ *Ibid.*, s. 181.

¹³⁰ *Ibid.*, s. 182.

¹³¹ *Ibid.*, s. 186.

¹³² Chlíbec, Jan, Černušák, Tomáš, *Savonarola a Florencie*, str. 136.

kdy pálení marnosti a sídlo florentské vlády mělo divákům splynout a vepsat se jim do paměti jako nerozlučné spojení) v tvaru osmiúhelníku o sedmi stupních a zapáleny. Na samotném vrcholku pyramidy byl umístěn portrét jednoho benátského kupce, který za předměty na vartě (nacházela se zde např. i díla Donatella) nabízel sumu 20 000 dukátů.¹³³ Při druhém pálení, konaném v únoru 1498, byla na vrcholek umístěna figura Lucifera se sedmi smrtelnými hříchy. Za časů Lorenza byla podobně pálena figura Karnevalu, jejíž likvidace ohlašovala počátek postního období a konec „času bláznovství“.¹³⁴

Pálení marnosti, měl-li bych poskytnout krátké shrnutí, rozhodně nebyla pouhými protimaterialistickými iniciativami, ale je třeba chápat je v širší souvislosti. Šlo patrně o snahu vytvořit alternativu k pohanskému karnevalu, která by odrážela roli Florencie jako vyvoleného města Božího, vítězího z vůle Boží nad pohanstvím a hříchem. Rituální obroda, kterou svým schématem „hostina-násilí-rituální oheň-počátek půstu“ období masopustu svým způsobem představovalo, neměla vzhledem k blížícímu se příchodu nové éry, byť prozatím odložené kvůli neúspěchu Karla VIII., smysl. Podobně lze hodnotit i „Savonarolovu reformu“ jako celek. Zpřísnění mravů a přepracování slavností je motivováno především tím, aby si město pojistilo milost v očích Nejvyššího. Bůh si vyvolil Florencii k tomu, aby zahájila reformu církve a společnosti a lidé se nemohou protivit tomuto charismatu, naopak musí ho stále znovu potvrzovat svými životy. Savonarola byl vyslán Bohem, aby toto městu zvěstoval.¹³⁵ Myslím si rovněž, že Savonarola chápal, že „politická svoboda“, představovaná režimem s do té doby nejvyšší spoluúčastí obyvatel, vyžaduje o to větší potřebu morální (sebe)kontroly. Diktatura politická byla nahrazena diktaturou morální. Zároveň nelze podceňovat ani vliv dominikánské reformy, které byl Savonarola bez diskuze jedním z nejhorlivějších činitelů, často až za hranice reálných možností (jako např. v textu zmíněné vynucení opětovného zvýšení dávek potravy).

¹³³ Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 250–251; podrobný popis pyramidy a pálení se nachází v Chlíbec, Jan, Černušák, Tomáš, *Savonarola a Florencie*, s. 138–140.

¹³⁴ Chlíbec, Jan, Černušák, Tomáš, *Savonarola a Florencie*, s. 141; Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 315–316.

¹³⁵ Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 404.

3.2.4 1494–1530

V této podkapitole bych rád shrnul události, které se odehrály po odjezdu Karla VIII. z Florencie, až po boloňskou korunovaci Karla V. Rozhodl jsem se ukončit tuto podkapitolu až rokem 1530, protože se domnívám, že teprve po triumfu Karla V. můžeme mluvit o uzavření určitého cyklu událostí, který započal výpravou Karla VIII.

Po odjezdu z Florencie nenalezl Karel žádného přemohitele a 22. února vstoupil do Neapole. Máme-li věřit Guicciardinimu (*Storia d'Italia*, I. kniha, XXVIII. kapitola), Francouzi svým přístupem obyvatele Itálie děsili: „Takovýto způsob válčení, nevídaný v Itálii mnoho staletí, naplnil celé království strachem“.¹³⁶ Italské mocnosti se proto rozhodly proti neitalskému nepříteli spojit. A to včetně Ludovica *Il Mora*, který byl původně jedním z těch, kteří měli na zahájení Karlovy výpravy značný podíl. K dohodě se připojili i císař Maxmilián a Ferdinand Aragonský. 31. března 1495 proto došlo v Benátkách k podpisu smlouvy mezi Benátkami, papežem, milánským vévodou, císařem Maxmiliánem a Ferdinandem Aragonským. Karel VIII. se raději rozhodl stáhnout se, dříve než Liga shromáždí dostatečně silné vojsko, které by mu v ústupu zabránilo. Gilbert de Montpensier byl jmenován vicekrálem a 20. května vyrazila hlavní část královského vojska na cestu. Projela Římem, odkud papež pro jistotu odjel do Orvieta, Sienou, Pisou (rebelující proti Florencii). 6. července se utkalo francouzské vojsko s vojskem protifrancouzské koalice u Fornova. Francouzům se za cenu značných ztrát podařilo probít přes řeku Taro. Den poté, 7. července, vypuklo v Neapoli povstání podporované Ferdinandem Aragonským, který se po jeho úspěchu ujmul vlády nad městem a během dalších měsíců i nad zbytkem království. V říjnu se Karel vrátil do Francie. Invazi do Itálie už za svého života nezopakoval – zemřel nečekaně 7. dubna 1498.

Myšlenka na výpravu ale byla ve Francii stále živá. Karlův nástupce, Ludvík XII, vznesl jako dědic dynastie Valois nárok na Neapolské království a zároveň si činil, jako vnuk Valentiny Visconti, nárok i na Milánské vévodství. Na rozdíl od svého předchůdce se ale rozhodl nespoléhat pouze na přízeň Boží, ale zajistil si podporu papeže (který na oplátku požadoval podporu pro svého syna Cesareho) a Benátek (toužících po rozšíření svého území na pevnině), především na úkor Milána. V dubnu 1499 podepsal král se zástupci Benátek

¹³⁶ Guicciardini, Francesco, „*Storia d'Italia*“, Roma, Biblioteca Italiana, 2004. [online]. [cit. 2012-06-11]. <<http://www.bibliotecaitaliana.it/xtf/view?docId=bibit000136/bibit000136.xml&query=&brand=default>>. Libro primo, Capitolo XXVIII: „*Il quale modo di guerreggiare, non usato molti secoli in Italia, empié tutto il regno di grandissimo terrore*“

v Blois dohodu o rozdělení Lombardie – Benátky obdrží Cremonu a Ghiaradaddu, Francouzi zbytek. Po letních přípravách vtrhlo Ludvíkovo vojsko v srpnu na území vévodství a Ludovico byl donucen prchnout. V roce 1500 se mu podařilo na krátkou dobu znovu proniknout do Milána, ale po několika měsících byl uvězněn a poslán do Francie, kde byl držen v zajetí až do své smrti v roce 1508.

Cesare Borgia se zpočátku těšil podpoře krále Francie. Poté, co si Cesare podmanil Romagnu a obrátil svou pozornost na Florencii (o tvorbě papežského státu a státu Cesareho více v kapitole 3), ale Ludvíkovu důvěru ztratil. 17. srpna 1503, po večeři s otcem a dalšími hodnostáři, uléhali otec i syn Borgiové s tím, co se zdálo být otravou (v úvahu je třeba vzít i možnost záchvatu malárie následovaného infarktem).¹³⁷ Alexandr VI. den poté zemřel, Cesare sice přežil, ale strávil následující měsíce ve vážném stavu. Stav Alexandrova těla, které bylo zčernalé a nafouklé, byl ve společnosti, kde byla zachovalost tělesné schránky jednou ze známek svatosti či ztracení, dokladem Alexandrovy špatné pověsti, stejně jako toho, že byl otráven.¹³⁸ Novým papežem byl, po krátkém pontifikátu Pia III., navíc zvolen zavilý protivník rodu Borgia, Giuliano della Rovere, který si zvolil jméno Julius II. I přes slib daný v konkláve pro zisk hlasů proborgiovských kardinálů, Cesaremu jeho pozici nepotvrdil, ale odeslal ho do konce života do Španělska.¹³⁹

Ludvík, toužící po neapolské koruně, se rozhodl získat si na svou stranu i Španělsko, se kterým podepsal v Granadě na konci roku 1500 smlouvu, kterou si tyto dvě mocnosti rozdělily území Neapolského království - Ferdinand Aragonský (zvaný též Katolický), španělský král, měl po porážce svého strýce Federika Aragonského, neapolského krále, obdržet Puglii a Kalábrii, zbytek království měl připadnout francouzské monarchii. O podmínkách smlouvy byl poté, co francouzská vojska dorazila k Římu, zpraven i papež. Federik, který se ocitl ve francouzsko-španělských kleštích, se rozhodl podvolit, rezignoval na královský titul a odebral se do zlaté klece francouzského azylu, kde mu bylo svěřeno vévodství Anjou. Situace ale zůstala nestabilní – mezi Francouzi a Španěly docházelo ke sporům o hranice a o různé dávky. Napětí brzo dostoupilo vrcholu a došlo k otevřenému konfliktu, ve kterém po vítězství Gonzala Fernándeze de Córdoba nad francouzskými vojsky

¹³⁷ Niccoli, Ottavia, *Rinascimento anticlericale*, s. 64–65.

¹³⁸ Guicciardini, Francesco, „Storia d'Italia“, Roma, Biblioteca Italiana, 2004 [online]. [cit. 2012-06-17]. <<http://www.bibliotecaitaliana.it/xtf/view?docId=bibit000136/bibit000136.xml&query=&brand=default>> Libro sesto, Capitolo IV: Podle popisu bylo tělo Alexandra „*nero enfiato e bruttissimo, segni manifestissimi di veleno*“; Niccoli, Ottavia, *Rinascimento anticlericale*, s. 74.

¹³⁹ Pellegrini, Marco, *Il papato*, s. 116.; Shaw, Christine, *Julius II.*, s. 119.

u Garigliana v roce 1503 a následných dohodách v roce 1504 Francie postoupila Neapolské království Španělsku a udržela si tak „pouze“ milánské vévodství.¹⁴⁰

Válka o Království neapolské mezi dvěma nedávnými spojenci a její vyústění ve prospěch Španělska, které slavilo úspěch díky nové taktice zaměřené především na pěchotu, znamenala novou situaci na poli diplomacie.¹⁴¹ Toho bravurně využil Julius II., který chtěl potvrdit papežskou jurisdikci nad Romagnou, kterou chtěl získat pod svou kontrolu na úkor Benátek, kterých se kvůli jejich území na pevnině (*Terraferma*) obávaly i ostatní mocnosti. 22. září 1504 došlo proto v Blois k uzavření smlouvy mezi Ludvíkem XII., císařem a arcivévodou Filipem. Výsledky této koalice ale byly zklamáním – Benátky odolaly všem pokusům o průnik na své území. Úspěšná naopak byla koalice, založená v Cambrai v prosinci 1508, která proklamovala jako hlavní bod uzavření věčného míru mezi francouzským králem a císařem. Jejím momentálním cílem byla ovšem restituce území „okupovaných“ Benátkami. Mimo dvou monarchů se k Lize připojil papež, Ferdinand Aragonský (Benátky měly v držení několik přístavů v Puglii), rody d'Este (Ferrara) a Gonzaga (Mantova). Florencie zachovala zdánlivou neutralitu, ale byla ochotna podpořit finančně prozatím tajnou Ligu značnou částkou. Smlouva stanovila, že „důstojnost, pravomoci a autoritu papeže a Apoštolského stolce je třeba chránit před jakýmkoli nepřítelem“. Důležitým ustanovením dohody byl zákaz uzavření separátního míru mezi Benátkami a kterýmkoliv ze členů Ligy a závazek, že získá-li někdo na Benátkách území, na něž si činí nárok, pomůže k tomu samému posléze i zbytku svých spojenců.¹⁴²

Válečné operace s cílem zisku benátských území započaly na jaře 1509. Rozhodující bitvou tažení byla bitva u Ghiaradadda (známá i jako bitva u Agnadello), ve které Benátky ztratily přes 6000 vojáků. Benátky, neschopné protiofenzivy, musely přihlížet, jak si vítězové rozdělují kořist: Ludvík XII. získal Bergamo, Bresciu, Cremonu a další města; císař obdržel Vicenzu, Veronu a Padovu a papež obsadil území v Romagni. Přestože Benátky utrhly značné ztráty, dokázaly přežít – i díky povstání na řadě okupovaných území, především těch okupovaných císařem Maxmiliánem.¹⁴³ Do konce roku se jim dokonce podařilo obnovit svoji vládu v Padově a ve Vicenze. Pomohl jim i postoj Julia II. - uspokojen zisky v Romagni a oslabením Benátek, hodlal nyní omezit zvýšenou moc Francie.

¹⁴⁰ Fournel, Jean-Louis, Zancarini, Jean-Claud, *Guerre d'Italia*, s. 16–17.

¹⁴¹ *Ibid.*, s. 17–18.

¹⁴² Shaw, Christine, *Julius II.*, s. 233.

¹⁴³ O hlavní motivaci těchto povstání nepanuje shoda, v zásadě šlo zřejmě o spojení nenávisti vůči vojákům, kteří zpravidla přinášeli rabování, nemoci a smrt a jistou míru lokálního patriotismu, jiná interpretace vidí v odporu třídní boj. Srv. Procacci, Giuliano, *Storia degli italiani*, s. 143; Fournel, Jean-Louis, Zancarini, Jean-Claud, *Guerre d'Italia*, s. 26–27.

Po počátečních neúspěších, kdy se Francie snažila o dohodu s papežem, král vydal rozkaz k výraznější protiofenzivě a to jak vojenské, tak spirituální. V roce 1511 se Francii podařilo dobýt Boloňu získanou papežem v roce 1506 a restaurovat zde vládu rodu Bentivoglio. Profrancouzská část kardinálů, která čítala pět osob, ve stejném roce oznámila svolání koncilu do Pisy. Za důvod svolání koncilu považovala reformu církve, kterou Julius nebyl schopen provést a musí se jí tedy ujmout kardinálové. Zbytek „purpurovaných“ ale tento názor nesdílel, ať už z přesvědčení, nebo z obav o vlastní život. Jako celek se k pisánskému *conciliabolu* (spolčení, nekalá schůzka), jak bude později nazýván, stavělo skepticky i říšské a španělské duchovenstvo. Sami obyvatelé Pisy dokonce zpočátku bránili hodnostářům ve vstupu do chrámu, kde se měl synod odehrávat. Kvůli nepřátelství místních byl proto koncil přesunut do Milána, jeho účastníkům se ale v Lombardii dostalo podobně vlažného přijetí jako v Toskánsku.

Papež odpověděl na situaci hrozící schizmatem tím, že svolal koncil sám do Lateránského paláce v Římě, čímž „francouzský“ koncil víceméně ztratil legitimitu.¹⁴⁴ 5. října byla navíc stvrzena protifrancouzská koalice, tzv. Svatá liga (*Lega Santa*), kterou tvořili papež, Španělsko a Benátky, o něco později se k Lize přidala i Anglie a švýcarské kantony. Vojskům ligy se podařilo získat některá města v Lombardii a Boloňu, ale francouzská protiofensiva, vedená Gastonem de Foix, získala ztracená území nazpět. De Foix věřil, že by jeho vojsko dokázalo nepřítele porazit v rozhodující bitvě a snažil se k ní proto logistická vojska přimět. Tento záměr mu nakonec vyšel, ale pro samotného vojevůdce se ukázal být osudným. Bitva se odehrála 11. dubna u Ravenny. Na počátku bitvy došlo k mistrnému použití dělostřelectva ze strany francouzského spojence, vévody ferrarského. Podle záznamů Guicciardiniho šlo o strašlivou scénu.¹⁴⁵ Španělská pěchota ale nechtěla dopustit vítězství nenáviděných Francouzů¹⁴⁶ a přesto, že nakonec se vítězem bitvy stala Francie, smrt Gastona de Foix byla citelnou ranou pro francouzskou armádu. Místo toho, aby využila příznivý výsledek bitvy a pokračovala v ofenzivě, vydala se plenit Ravennu, což se ukázalo jako takticky velmi nevýhodné, neboť Liga tak získala čas pro doplnění stavů – významnou posilou bylo především 18 000 Švýcarů. V červnu byly francouzské jednotky nuceny se stáhnout

¹⁴⁴ Srv. Shaw, Christine, *Julius II.*, s. 281–287.

¹⁴⁵ Guicciardini, Francesco, „Storia d'Italia“, Roma, Biblioteca Italiana, 2004. [online]. [cit. 2012-06-11] <<http://www.bibliotecaitaliana.it/xtf/view?docId=bibit000136/bibit000136.xml&query=&brand=default>>. Libro decimo, Capitolo XIII: „*Ma era già tale il danno che nella gente d'arme e ne' cavalli leggieri faceva l'artiglieria che più non si poteva sostenere; e si vedevano, con miserabile spettacolo mescolato con gridi orribili, ora cadere per terra morti i soldati e i cavalli ora balzare per aria le teste e le braccia spiccate dal resto del corpo.*“

¹⁴⁶ *Ibid*, „*ma qui, mescolati tutti nella battaglia, che si faceva in campagna piana senza impedimento di acque o ripari, combattevano due eserciti d'animo ostinato alla vittoria o alla morte, infiammati non solo dal pericolo dalla gloria e dalla speranza ma ancora da odio di nazione contro a nazione*“

z Milánského vévodství, kde byl restaurován rod Sforza a v září skončila svoji nedlouhou existenci (1494–1512) florentská republika. K moci se opět dostali Medicejští. Julius II. nyní vládl celé Romagni, Boloni, Parmě a Piacenze. Z úspěchů se ale dlouho radovat nemohl – zemřel v únoru 1513. Jeho nástupcem byl zvolen *papa* Medici, Lev X.

Již v roce 1513 se Ludvík XII. pokusil znovu dobýt Milán, ale po porážce od švýcarských vojáků při pokusu o obsazení Novary od svého záměru upustil. Naopak Švýcaři přeměnili, zásluhou kardinála Schinnera, Milánské vévodství v podstatě ve vlastní protektorát a poprvé se tak pokusili o opravdovou kontrolu území.¹⁴⁷ Ani Ludvík, který zesnul v lednu 1515, tak nenaplnil proroctví o francouzském králi jako poslu Božím. Jeho nástupcem se stal František I., jenž v duchu svých předchůdců počal s přípravou tažení na Milán. Volbou netradiční cesty přes Alpy se pokusil překvapit Švýcary, se kterými se utkal v krvavé bitvě u Marignana, 13. – 14. září 1515. Svůj život v tomto krveprolití ztratilo přes 15 000 mužů. Francie si, díky pomoci Benátek a dalšímu dobře zvládnutému použití dělostřelectva, zajistila postup vpřed. Přestože vznikl mýtus o vítězství francouzského rytířstva nad švýcarskými pěšáky, tato bitva potvrdila dobový trend, kdy se pro vítězství v bitvě staly nezbytnými dobře vycvičená pěchota a artilerie.¹⁴⁸ V důsledku výhodné pozice si vynutil František schůzku s papežem, která se odehrála v Boloni. Výsledkem tohoto setkání byl slavný konkordát z roku 1516, který rozšířil královská práva, co se týče jmenování biskupů. Téhož roku František uzavřel v Noyonu smlouvu s Karlem Habsburským, která potvrzovala Francii Milánské vévodství a Španělsku Neapolské království. V listopadu poté francouzský monarcha uzavřel „věčný mír“ se švýcarskými kantony.

Francie se pokusila zasáhnout i do situace v Říši. Protože byl Karel Habsburský, od roku 1516 španělský král jako Karel I., žhavým kandidátem při eventuální volbě římského císaře, pokusil se František zvrátit pozici v kurfiřtském sboru ve svůj prospěch. Karel ale, i díky podpoře bankéřské rodiny Fuggerů, v roce 1519 ve volbě uspěl a pod jménem Karel V. rázem podstatně změnil poměr sil v Evropě – Francie se rázem nacházela v habsburském obklíčení, vzhledem k tomu, že Karel vládl i ve Flandrech. Místem, kde se měla odehrát největší část bojů mezi Františkem I. a Karlem V., však byla Itálie.

Papež, který chtěl získat nazpět kontrolu nad Parmou a Piacenzou, se spojil s mladým Habsburkem, Benátky s Francií. Vojska habsbursko-papežské koalice pod vedením kardinála de' Medici slavila při dobývání dvou zmíněných měst úspěch. V prosinci 1521 ovšem Lev X. zemřel a toho využila francouzsko-benátská vojska k protiofenzivě. Ale ta významné úspěchy,

¹⁴⁷ Fournel, Jean-Louis, Zancarini, Jean-Claud, *Guerre d'Italia*, s. 32.

¹⁴⁸ *Ibid.*, s. 35.

ani v Parmě, kde obranu řídil mnou citovaný Guicciardini, ani v Miláně, nepřinesla. František se proto rozhodl, že se osobně připojí ke svým vojákům v Itálii. Starosti mu přidělalo příměří Karla s Benátkami a zrada vévody bourbonského. Král proto do Itálie nakonec neodjel.

„Francouzská“ vojska, bez svého krále, při tažení zklamala a neuspěla. Oproti tomu vojska „španělská“, pod vedením vévody bourbonského a markýze pescarského v červenci 1524 zahájila invazi do Provence. Obsadila řadu měst a oblehla dokonce Marseille, ale po zprávě, že se blíží František s posilami, opustila na konci září obležení a zahájila ústup. František pronásledoval nepřítele až do Lombardie, kde (s výjimkou pevností) obsadil Milán a oblehl Pavii. Spoléhal se na to, že bez podpory papeže (Hadrián VI., nástupce Lva X. a Karlovi příznivě nakloněný mezitím zemřel a Kliment VII., rodem Medici, se jevil spíše profrancouzsky) by Španělé mohli doplatit na nedostatek financí a on bude moci pokračovat v tažení až do Neapole. Obléhání se ale nečekaně a pro Francii nešťastně protáhlo a k městu se mezitím přiblížila císařsko-španělská posila. 24. února 1525 došlo k bitvě o Pavii. Jejím výsledkem byla francouzská potupa – prohra a především zajetí samotného Františka I., který byl odeslán jako rukojmí do Španělska.

Italské státy stály před volbou – buď přijmout Karla V. jako rozhodující mocnost, nebo podpořit Francii a protiimperální politiku a doufat v obnovení „samostatnosti“ poloostrova, nebo alespoň omezení císařské moci. Pro druhou možnost byl, zvláště po okupaci vévodství milánského španělskými jednotkami v říjnu 1525, např. Machiavelli a Guicciardini, papež se snažil vyčkávat.¹⁴⁹ Po podpisu dohod mezi Františkem a Karlem v Madridu ale papež svůj postoj projevil jasněji. V madridských dohodách postoupil František Burgundské vévodství Karlovi a zřekl se veškerých svých práv v Itálii; navíc měl navrátit statky a území zabrané po zradě vévody bourbonského. František musel jako pojistku ponechat v Madridu své dva syny jako rukojmí. Když se o obsahu smlouvy dozvěděl Kliment VII., započal tajné rozhovory s Benátkami a s Francií (která madridské dohody považovala po Františkově propuštění za neplatné, jakožto vynucené pod nátlakem), které vyvrcholily utvořením Ligy z Cognacu, která si za své dva hlavní cíle stanovila navrácení Milána Francescu Sforzovi a osvobození Františkových synů. Vojska Ligy neúspěšně oblehla Milán, ale podařilo se jim získat alespoň Cremonu. Situace se nadále zkomplikovala – po útoku na palác ve Vatikánu papež podepsal příměří s císařem. Přesto ale, aniž by někdo mohl něco takového předpovídat, došlo k římské tragédii.

Vojska složená do značné míry z německých luteránských žoldáků (lancknechtů), bez žoldu a vyhladovělá, původně pod španělsko-císařským vedením, se vydala do Toskánska a poté na

¹⁴⁹ *Ibid.*, s. 42.

Řím. Papež doufal, že se vše vyřeší příměřím, které proto v březnu dohodl se zástupci císaře – to ale nebylo dodrženo a rozhněvalo zástupce Ligy, kteří nakonec nepodnikli žádnou výraznou akci, i když zde je vinu třeba klást i nejednotě ve vedení, která by pochodu soldatesky zabránila. Papež navíc nepodnikl žádná výrazná defenzivní opatření, zřejmě v důvěře v platnost příměří. Papežská vojska vedená Guicciardinim nedokázala zabránit *sacco di Roma*, trvajícímu mnoho týdnů (započal 6. května a jednotky se definitivně stáhly až v únoru 1528) v důsledku kterého (připočteme-li i následující epidemii), zahynulo kolem 50 000 obyvatel Věčného města. Francouzské jednotky, které pod vedením Lautreca vstoupily do Itálie, pak místo pomoci Římu vyrazily dobýt Neapol. Ani tento pokus ale nebyl úspěšný – vinou epidemie malárie a Lautrecově smrti. Habsburský triumf byl korunován dohodami z Barcelony (s papežem, obsahovaly podmínku restaurace Medicejských po republikánském převratu z roku 1527, který na krátkou dobu obnovil ducha Savonarolovy reformy) a z Cambrai (s Františkem I., který rezignoval na jakákoliv nástupnická práva v Itálii) z roku 1529 a korunovací Karla V., která se kvůli stavu potupeného Říma konala v Boloni, kde byla ještě předtím rovněž uzavřena dohoda mezi Karlem a italskými státy (s prozatimní výjimkou Florencie a trvalou výjimkou Benátek), která potvrzovala habsburskou dominanci. 22. února 1530 byl Karel slavnostně korunován na císaře.¹⁵⁰ Nemůže být sporu o tom, že současníci byli těmito událostmi silně zasaženi a že způsobily změny nejen v politickém uspořádání Itálie, ale i v mentalitě jejích obyvatel. Jejich odraz nacházíme i v umění, jak dokládá ve své studii A. Chastel.¹⁵¹

Nakonec to byl tedy císař, který dokázal prosadit svůj vliv v Itálii a ne Francie, jak by se dalo předpokládat v době Karla VIII. Itálie se během let 1494–1530 stala dějištěm krutých bitev (Marignano, Ravenna) a změnila se k nepoznání. Situaci na poloostrově už neurčovaly italské státy, ale momentální poměr sil mezi Francií a impériem Karla V. Italské republiky a komuny byly nahrazeny autoritativnějším typem vlády. Přesto, že tato situace může být interpretována jak v temných barvách, jako konec italské svobody, jak to často viděli současníci¹⁵², tak ve světlých, jako poslední pokus o sjednocení křesťanstva pod koalicí císaře a papeže, šlo v každém případě o triumf konsolidujících se národních států (Francie a Španělska) nad Itálií, rozdrobenou do mnoha států a státek, přičemž žádný z nich nedokázal převážet nad ostatními. Vyplenění Říma se zdálo být trestem za hříchy Říma, které papežské kurii

¹⁵⁰ Události od bitvy u Pávie po Karlovu korunovací jsem se snažil, s ohledem na rozsah práce, projít spíše stručněji. Podrobněji Fournel, Jean-Louis, Zancarini, Jean-Claud, *Guerre d'Italia*, s. 41–54, nebo Procacci, Giuliano, *Storia degli italiani*, s. 156–158.

¹⁵¹ Chastel, André, *Vyplenění Říma: od manýrismu k protireformaci*, Brno, Barrister & Principal, 2003.

¹⁵² Fournel, Jean-Louis, Zancarini, Jean-Claud, *Guerre d'Italia*, s. 51.

připisovali jak luteráni, tak katolíci, mezi nimi právě Savonarola (který pochopitelně zemřel ještě před rozkolem). Jako trest za zesvětštění církve a za její zasahování do politiky, na úkor duchovní sféry. Proč byl tento názor rozšířený a proč se papežství rozhodlo stát jednou z italských mocností, o tom bych rád pohovořil v následující kapitole.

4. Papežství po období konciliarismu - tvorba papežského státu a papežská monarchie

V posledních měsících svého života se Savonarola uchýlil, jak bylo zmíněno, k výzvě evropským panovníkům, aby svolali koncil, který by přinutil papeže k reformě církve. To se stalo jedním z důvodů jeho odsouzení, spolu s dalšími neuposlechnutími papežských výzev. Proč byl koncil pro papeže nepřijatelný a proč se neuposlechnutí víceméně administrativních příkazů (rozpuštění Toskánské kongregace) považovalo za zločin proti majestátu (*laesa maiestatis*), bych rád ukázal na krátkém zhodnocení tvorby papežského státu a přeměny Říma v jeden z italských dvorů. Zvláštní pozornost bych chtěl věnovat osobě Alexandra VI., který hrál v tomto procesu jednu z klíčových rolí a byl to právě on, kdo zastával apoštolský úřad v období „Savonarolovy reformy“.

4.1 Konstrukce papežské monarchie¹⁵³

Volbou Martina V., papeže z rodu římských baronů Colonna, na Kostnickém koncilu v roce 1417 skončilo tzv. Velké schizma. Ke zklamání řady zástanců konciliaristického proudu¹⁵⁴ ale Martin vyjádřil podporu jen některým rozhodnutím koncilu (např. odsouzení husitů), zatímco jiná nepotvrdil, čili vlastně nebyla plně potvrzena jejich právní platnost.¹⁵⁵ *Papa* Colonna se snažil formálně vyjadřovat podporu dekretům koncilu, který po jeho zvolení ještě několik měsíců zasedal, ale sám ještě během jeho průběhu uzavřel sérii konkordátů s evropskými monarchy, které zajišťovaly panovníkům řadu práv v církevní oblasti, výměnou za uznání papežské autority nad koncilem. Svým způsobem šlo ze strany papeže o přijetí faktického stavu evropského křesťanstva, které se v praxi rozdělilo na konglomerát křesťanských národů, v důsledku procesu konstrukce národních států – rozhodně se ale nejednalo o rezignaci na

¹⁵³ Jak tvrdí Pellegrini, tento termín je možné použít pro období, kterým bych se chtěl zabývat i já, tedy zhruba pro období let 1417–1527 Pellegrini, Marco, *Il papato*, s. 9–10.

¹⁵⁴ Pro ujasnění toho, co chápu pod pojmem „konciliarismus“ využívám definice K. Schatze. Schatz, Klaus, *Dějiny papežského primátu*, Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 2002, s. 108 : „Konciliarismem (či lépe: konciliární ideou) rozumíme učení, podle kterého koncil stojí přinejmenším v určitém ohledu jako kontrolní instance a hráz proti zneužívání moci nad papežstvím: buďto v určitých výjimečných situacích (schizma, „Papa haereticus“ či jiné totální selhání papežství – a na ně se vztahuje „umírněná“ koncilní teorie), nebo také zásadně a všeobecně (radikální konciliarismus).“.

¹⁵⁵ Pellegrini, Marco, *Il papato*, s. 11.

univerzální platnost papežské autority, spíše o snahu adaptovat se na aktuální situaci.¹⁵⁶ Tyto pakty ale byly vnímány jako prozatimní. V polovině května 1418 Martin opustil Kostnici a odjel do Říma. Pro zajištění bezpečné „základny“ se snažil omezit sílu ostatních baronských rodů na úkor rodu Colonna.

S ohledem na dekret *Frequens*, určující svolání dalších koncilů, sezval na rok 1423 synod do Pavie, odkud byl později přemístěn do Sieny. Protože se ale koncil konal bez faktické účasti papeže a bez dostatečné podpory ze strany evropských monarchií, jednalo se o pouhé splnění povinnosti. Na rok 1431 svolal, aby dodržel znění dekretu, koncil do Basileje, říšského města. Dohled nad koncilem svěřil kardinálu Cesarinimu. Několik týdnů po vydání svolávací buly ovšem Martin zemřel. Jeho nástupcem byl zvolen Evžen IV., vlastním jménem Gabriele Condumer, původem z Benátek. Ten se vzápětí po své volbě snažil omezit vliv Colonnů, a to jak v administrativě, tak v kardinálském sboru. Rozhodl se odejmout kardinálskou hodnost Dominiku Capranicovi, colonnskému příznivci, kterému zesnulý papež Martin udělil hodnost kardinála pouze ústně. Capranica se proti tomuto rozhodnutí odvolal k basilejskému koncilu. Ten se konal v Basileji především proto, že se zde dala očekávat větší účast než na předchozím koncilu – bylo potřeba vyřešit problémy v německy mluvících oblastech a v Čechách.

V prosinci 1431 ale předsedajícímu koncilu, kardinálu Cesarinimu, zaslal Evžen IV. dopis požadující přeložení koncilu do Itálie – „byzantský“ císař chtěl z obav před Turky jednat o případném znovuspojení východní a západní církve a italská destinace byla z Konstantinopole rozhodně dostupnější, než Basilej. Koncil si ale vyložil výzvu jako snahu o omezení své autority.¹⁵⁷ Na jednom z prvních zasedání proto přítomní slavnostně potvrdili dekry z Kostnice. Především *Haec Sancta*, prohlašující řádně svolaný koncil za nadřazený papežské autoritě, protože získává svoji autoritu přímo od Krista.¹⁵⁸ Tento dekret bylo možno vykládat radikálně (konciliaristicky a z perspektivy papežské monarchie tedy hereticky), ale i mírněji, jako nouzové opatření.¹⁵⁹ Koncil se přikláněl spíše k radikálnějšímu výkladu a požadoval, aby papež odvolal svůj jednostranný rozkaz a osobně přijel do Basileje, kde by svojí autoritou zaštitil řešení problémů. Podporovaní Zikmundem Lucemburským, který měl zájem na co nejdřívejším vyřešení jak husitské otázky, tak ostatních sporných bodů, dokonce někteří

¹⁵⁶ *Ibid.*, s. 177; Prodi, Paolo, *Il sovrano pontefice*, s. 28–29, s. 301–303.

¹⁵⁷ *Ibid.*, s. 15.

¹⁵⁸ Fröhlich, Roland, *Dva tisíce let dějin církve*, s. 121.

¹⁵⁹ Srv. Franzen, August, *Malé dějiny*, s. 178–179; Za „krajní sebeobranný akt církve“ vycházející spíše z umírněného konciliarismu vidí tento dekret Schatz. Jeho vydání v konečné podobě ale chápe jako „zásadní rozhodnutí pro vždy možný případ extrémního selhání papežského úřadu“. Srv. Schatz, Klaus, *Dějiny*, s. 117–119.

účastníci požadovali sesazení papeže. Evžen proto odvolal svůj příkaz k přemístění koncilu do Itálie. Posílněn tímto úspěchem, koncil vyhlášoval zrušení řady poplatků a papežských institucí (motivované snahou o omezení světské moci papeže, prakticky mířené na omezení finančních příjmů kurie), paradoxně ale vytvořil obdobné instituce k udržení své vlastní existence.¹⁶⁰ Shromáždění šlo ještě za rámec kostnických dekretů a hlásalo svoji rozhodující autoritu v jakékoliv záležitosti týkající se života věřících. Rozhodnutí měla být přijímána na základě hlasování a většinového principu. Šlo o „triumf ideje demokracie aplikované na vedení západní Církve, v míře nevidané před tím, ani po tom“.¹⁶¹ Můžeme to částečně přičítat i tomu, že na koncilu byli silně zastoupeni „intelektuálové“, především univerzitní teologové, radikálnější ve svých názorech než prelatura.¹⁶²

Koncilu ale vzala vítr z plachet smrt Zikmunda v prosinci 1437 a ochota císaře Jana VIII. Paleologa účastnit se koncilu pouze za předpokladu, že bude pro řeckou delegaci co nejdostupnější. Evžen proto nakonec přeci jen koncil přesunul a to do Ferrary, města nepříliš vzdáleného od východního pobřeží Apeninského poloostrova. Část shromážděných v Basileji se ale odmítla do Ferrary přesunout a 24. ledna vyhlásila Evžena IV. za dočasně zbaveného duchovní i světské autority. Koncil ve Ferraře na to reagoval exkomunikací basilejských konciliaristů.

Z hlediska právní autority byla nyní výhoda na straně Evžena. Papež koncilu ve Ferraře sám předsedal, účastnilo se ho více biskupů než v Basileji a byl poctěn přítomností „byzantské“ delegace. Basilej přesto prohlásila Evžena za heretika a zbavila ho hodnosti papeže. Basilejský synod totiž prohlásil v dekretu *Sacrosanta* nadřazenost koncilu nad papežem za dogma, čemuž Evžen odporoval a byl tedy odsouzen jako *Papa haereticus*. Papežské autoritě se ale dostalo slavnostního potvrzení v dekretu oznamujícím obnovení jednoty mezi západní a východní církví, *Laetentur coeli* z července 1439 (vyhlášen byl ve Florencii, kam se koncil přesunul z Ferrary). Papež je zde mimo jiné titulován jako „pravý náměstek Krista a hlava celé církve“.¹⁶³ Tento dekret nezmiňoval kostnický *Haec sancta*, protože Evžen se rozhodl považovat Kostnici za pouhou přechodnou fázi v dějinách církve, která je již překonaná.¹⁶⁴

Dekret *Laetentur coeli* byl v části týkající se pozice papeže inspirován do značné míry učením kastilského dominikána Juana de Torquemady. Podle něho je papež, jako nejvyšší zdroj kanonického práva, v otázce reformy církve absolutně svobodný (v mezích přirozeného

¹⁶⁰ Pellegrini, Marco, *Il papato*, s. 16–17

¹⁶¹ *Ibid.*, s. 17.

¹⁶² Rapp, Francis, *Církev*, s. 50.

¹⁶³ Srv. Schatz, Klaus, *Dějiny*, s. 188–189.

¹⁶⁴ Pellegrini, Marco, *Il papato*, s. 27.

práva) a nemůže tedy podléhat nařízením koncilu.¹⁶⁵ To ovšem neznamená, že by Torquemada odsuzoval myšlenku koncilu jako takovou. Ve své *Summa de Ecclesia* z roku 1453 píše, že *plenum* autority v církvi je reprezentováno papežem a koncilem. Je to ale papež, který má právo koncil sezvat a který ho svou autoritou zaštiťuje. V případě, že papež nedostává svým povinnostem, je koncil, jako poslední východisko, povinen konat taková opatření, aby byla zachována (a ne změněna!) monarchická struktura církve.¹⁶⁶

Basilejský koncil bulu samozřejmě neuznal a posléze se odhodlal k volbě vzdoropapeže (mezi voliteli byl jediný kardinál). Tím se stal vévoda savojský, který si zvolil jméno Felix V. Evropa ale pro tento okamžik neměla zájem na dalším schizmatu, a proto francouzský král Karel VII., který basilejský synod spíše podporoval, v roce 1440 uznal za legitimního Evžena. Císař Fridrich III. se k obdobnému kroku odhodlal až o 6 let později. Koncil se nerozešel ani po zvolení Felixe. Vzhledem ke svým dekretům se ostatně neměl rozejít už nikdy a měl působit jako nejvyšší orgán církve. S papežem, nebo bez něj.¹⁶⁷ Ve své činnosti pokračoval až do roku 1449, kdy Felix V. po dohodě s Mikulášem V. abdikoval, výměnou za kardinálskou hodnost.

Koncil zasedal celých 18 let. I přes jeho konečný neúspěch mnoho jeho účastníků doufalo, že se podaří svolat „třetí koncil“, který prosadí myšlenky konciliarismu do praxe katolické církve. Papežům se ale pokaždé, když se zdálo, že ke svolání může dojít, podařilo situaci vyřešit a znemožnit konání koncilu. Pius II. ostatně bulou *Execrabilis*, vydanou v roce 1460, odvolání proti papežským nařízením k budoucímu koncilu zakázal pod trestem klatby, jako akt hereze a *laesa maiesta*. Současně prohlásil za neplatné dekrety *Haec Sancta* a *Frequens*.¹⁶⁸

Pontifikáty Pia II. (1458–1464) a jeho nástupce Pavla II. (1464–1471) pak přinesly i vymezení se vůči požadavkům kardinálského sboru, požadujícího větší spoluúčast na vedení církve. Odpovědí kanonisty Andrea Barbazzy na tyto požadavky bylo sdělení, že kardinálský sbor nemůže papeže k ničemu zavázat (zde se jednalo zejména o tzv. volební kapitulace podepisované během konkláve) a nemůže být ani jakousi protivahou papežské autority (což by se přičilo *plenitudo potestatis* Svatého otce).¹⁶⁹ Jde o značný rozdíl oproti koncepci převládající v období od 12. zhruba do poloviny 15. století, chápající kardinálský sbor jako „senát“ reprezentující universální církev a jako neoddělitelnou *pars corporis papae*,

¹⁶⁵ Torquemada tento názor přednesl nedlouho před vyhlášení buly ve svém projevu. *Ibid.*, s. 28, s. 33.

¹⁶⁶ *Ibid.*, s. 30.

¹⁶⁷ *Ibid.*, s. 21.

¹⁶⁸ *Ibid.*, s. 38–39; Wallace, Peter G., *La lunga età*, s. 70.

¹⁶⁹ Pellegrini, Marco, *Il papato*, s. 44; Melloni, Alberto, *Il conclave*, s. 55–56.

v podstatě spoluvládnoucí orgán mysticky spojený s osobou pontifika.¹⁷⁰ Kardinálská hodnost začala být chápána spíše jako vrchol kariéry, ať už u kurie, nebo v papežském státě, zatímco klíčová rozhodnutí vznikala v nejužším okruhu papežových důvěrníků.¹⁷¹

Doktrína o absolutní papežské svobodě, co se týče tvorby práva, byla nesmírně důležitá. Právě díky ní se dala ospravedlnit řada poplatků a dávek, které pomáhaly financovat chod římské kurie, rodícího se papežského státu a jeho tvořících se orgánů a které byly, zejména za Alpami, veskrze velmi nepopulární.¹⁷² To, že jeden z hlavních teoretiků této doktríny, Torquemada, byl dominikánem, je spíše potvrzením pravidla, než výjimkou z něj. Byli to totiž právě členové mendikantských řádů (a Řád bratří kazatelů obzvlášť, byť i zde existovalo konciliaristické křídlo), kteří byli hlavní oporou papežského monarchismu (což je zajímavé si uvědomit právě vzhledem k případu Savonarola).¹⁷³ O papežské podpoře mendikantských řádů, zejména ze strany Sixta IV., už ostatně byla řeč. Ten začal ve větší míře i s praxí, která se stala zdrojem jedné z klasických stížností ze strany kritiků zesvětštění církve – prodejem úřadů. Zatímco pro důležitější funkce byla vyžadována jistá úroveň schopnosti, méně významné byly prodávány za nejvyšší nabídku (nevstoupily-li při výběru uchazeče do hry jiné okolnosti). Vzhledem k tomu, že služba u papežského dvora přinášela jednak slušný příjem a především zvýšenou prestiž, pocházeli tito byrokraté často z rodin, které sice měly peníze, ale ne urozenost (obchodníci, bankéři) a stávali se vášnivými obhájci výjimečné pozice papeže. Vzhledem k značné poptávce, dané zaprvé zájmem těch, kteří chtěli uplatnit své vzdělání a získat prestiž, zadruhé rostoucí agendou, byl počet nových úřadů a úředníků v podstatě neustále navyšován. Mezi pontifikáty Sixta IV. (1471–1484) a Klimenta VII. (1523–1534) se zvýšil počet kuriálních úředníků z 300 na 2232.¹⁷⁴ Alexandr VI. dokonce poskytl možnost zakoupit za určitých podmínek kardinálskou hodnost. Potřeba financí, nutných k zajišťování politiky a organizace papežského státu a církve, vedla i k zvýšení počtu nunciů, tedy papežských vyslanců, kteří na rozdíl od legátů, kteří byli obvykle kardinálové nebo patřili k vysokému kléru, byli často laikové a jejich mise se postupem času stávaly permanentními, tj. stávali se z nich zástupci při jednání s panovníky. Jednou z jejich hlavních činností bylo

¹⁷⁰ Prodi, Paolo, *Il sovrano pontefice*, s. 171.

¹⁷¹ *Ibid.*, s. 179.

¹⁷² Pellegrini, Marco, *Il papato*, s. 34–35; O specifické situaci v papežském státě píše P. Prodi. Prodi, Paolo, *Il sovrano pontefice*, str. 122–123.

¹⁷³ Pellegrini, Marco, *Il papato*, s. 35.

¹⁷⁴ *Ibid.*, s. 48–52.

dohlížet na to, aby do Říma putoval takový objem dávek, který byl s tím kterým územím vyjednáán.¹⁷⁵

Měl-li bych tuto podkapitolu krátce shrnout, papežům se podařilo zlegitimizovat petrský primát v rámci západní církve takovým způsobem, že můžeme hovořit o papežské monarchii, v kontrastu s konciliaristickou představou. Papež, jako nejvyšší představitel církve, byl definován jako jediný zdroj kanonického práva a jeho vůle byla dána za zákon. Že se podobný proces, v mnohém se překrývající a navzájem se ovlivňující s právě krátce naznačeným, odehrál i v tvorbě papežského státu, je teze, které bych rád věnoval následující část své práce.

4.2 Tvorba papežského státu

Po návratu do Říma si Martin V. (1417–1431), člen jedné z římských šlechtických rodin, plně uvědomoval, že má-li se mu podařit nepodlehout konciliarismu, lokálním klikám a vlivu evropských mocností, bude si muset zajistit nezávislost a autonomii vytvořením „bezpečnostního pásu“ v co největším možném rozsahu.¹⁷⁶ Mementem byly zejména události vedoucí k tzv. Avignonskému zajetí.¹⁷⁷ Tvorba papežského státu a restaurace papežské monarchie jsou proto spolu spjaté a neoddělitelné fenomény pro období 15. a 16. století.¹⁷⁸ Jednalo se o nezbytnost i z hlediska finančního – vzhledem k uzavření série konkordátů, které připravily kurii o nezanedbatelnou část příjmů, byla snaha tyto zdroje nahradit příjmy z papežského státu, který bylo proto třeba „disciplinovat“ tak, aby papeži nepodléhal pouze formálně.¹⁷⁹ Renesanční papeži proto vedli takovou politiku, která by vedla k rozšíření území svatopetrského státu, k lepšímu propojení jeho částí, k zisku větší samostatnosti z hlediska výrobního a zemědělského a k uznání jasné papežské jurisdikce na jeho území. Nelze ale hovořit o „triumfálním procesu centralizace“ – papeži museli brát v potaz faktickou situaci a své reálné schopnosti. Nejprve šlo především o snahu prosadit uznání vlastního dominia.¹⁸⁰

¹⁷⁵ *Ibid.*, s. 56–57; srv. Prodi, Paolo, *Il sovrano pontefice*, s. 308–309.

¹⁷⁶ *Ibid.*, s. 69.

¹⁷⁷ Názory na „dobu avignonskou“ se liší. A. Melloni vidí toto období spíše negativně, a jako podřízení se papeže Francii. Melloni, Alberto, *Il conclave: storia dell'elezione del papa*, Bologna, Il Mulino, 2005., s. 50., podobně jako A. Franzen. Franzen, August, *Malé dějiny*, s. 173–174. F. Rapp se na avignonské období dívá spíše jako na partnersví mezi Francií a papežem, vynucené nebezpečnou situací v Itálii. Rapp, Francis, *Církev*, s. 18–19.

¹⁷⁸ Pellegrini, Marco, *Il papato*, s. 70.

¹⁷⁹ Wallace, Peter. G., *La lunga età*, s. 72.

¹⁸⁰ Caravale, Mario, *Le istituzioni temporali della Chiesa agli albori dell'età moderna*, in Frola, Carla, Grazia, Maria, Ottaviani, Nico (a cura di), *Alessandro 6. e lo Stato della Chiesa : atti del Convegno, Perugia, 13–15 marzo 2000*, Roma, Ministero per i beni e le attività culturali, Direzione generale per gli archivi, 2003., s. 22.

Renesanční papeži si v zásadě činili nárok na blíže nespecifikovanou oblast střední Itálie, s odkazem na tzv. Konstantinovu donaci, která, jak dokázal filologicko-historickým rozбором Valla, byla ve skutečnosti padělek.¹⁸¹ Valla v zásadě atakoval (k tomu ale došlo až v roce 1440, kdy bylo budování státu papežem v pokročilejším stádiu své historie a odehrávalo se na pozadí sporu Evžena IV. s neapolským králem) ani ne natolik pravost dokumentu, ale praxi posledních papežů, kteří se chovají jinak než jejich předchůdci, jako tyrani.¹⁸² Martin V. se ale ještě ocital v jiné výchozí situaci a pro posílení vlastní autority se rozhodl vsadit při obsazení důležitých pozic v kurii a ve světské administrativě na členy vlastní rodiny. Snažil se tak oslabit požadavky Neapolského království, které si během Velkého schizmatu činilo jisté nároky na ochranu papežských území. Dominance rodu Colonna ale svého zástupce na Svatopetrském stolci nepřežila – kardinálský sbor považoval přílišné sepijetí kurie a administrativy s jedním rodem za narušení *libertas Ecclesiae* a za Martinova nástupcem zvolili Gabriele Condumera, Evžena IV (1431–1447).¹⁸³

Evžen se pokusil demontovat „systém Colonna“, ale po počátečních úspěších musel uprchnout do Florencie, v níž navázal vztahy s bankéřskou rodinou Medici, která se mu při dalším postupu stala oporou. Jeho vojevůdcem, který měl rod Colonna a další neposlušné rody zbavit vlivu, se stal nejprve kardinál Vitelleschi. Ten byl ale po sérii úspěchů v březnu 1440 uvězněn a odsouzen k smrti. Pod vedením nového vojevůdce, kardinála Trevisana, se v červnu 1443 podařilo Evženu získat zpět Řím a část Lazia, výměnou za uznání Alfonse Šlechtného novým neapolským králem a za potvrzení legitimacy jeho syna Ferranta jako následníka na neapolském trůnu. Jako prostředník při jednání s Alfonsem působil Alfons Borgia, budoucí Kalixt III. Evžen tak do značné míry upustil od Martinova nepotismu a spíše se zaměřoval na jmenování oblíbenců takovým způsobem, aby jim bylo znemožněno budovat dědičné zázemí. V tomto ohledu byl ale mezi renesančními papeži spíše výjimkou.¹⁸⁴ Jeho politika ale každopádně slavila úspěch – papež se prosadil jako panovník poměrně konsolidovaného středoitalského státu.

Condumerův nástupce Mikuláš V. (1447–1455) po své intronizaci prohlásil, že nehodlá pokračovat ve vojenských taženích svého předchůdce a rozhodl se k podpoře výstavby v Římě (i v souvislosti s jubilejním rokem 1450) a k většímu využití diplomacie, obojího jako symbolu zvýšené prestiže papeže jako světské i duchovní autority. Za jeho pontifikátu se Řím stal předním diplomatickým i uměleckým centrem Itálie a obecně celé západní Evropy.

¹⁸¹ Pellegrini, Marco, *Il papato*, s. 73; Fröhlich, Roland, *Dva tisíce let dějin církve*, s. 76–77, s. 123–124.

¹⁸² Prodi, Paolo, *Il sovrano pontefice*, s. 32–33.

¹⁸³ Pellegrini, Marco, *Il papato*, s. 76.

¹⁸⁴ *Ibid.*, s. 80.

Zároveň ale začal připomínat spíše dvůr některého z italských panovníků.¹⁸⁵ To se potvrdilo i při uzavření koalice italských států vytvořené mírem v Lodi, o kterém byla řeč na samém začátku mé bakalářské práce.

S nástupem Mikulášova nástupce, Kalixta III. (1455–1458), začíná nová fáze – fáze tzv. velkého nepotismu. Ten, se od nepotismu „klasického“ lišil tím, že rodinní příslušníci nebyli dosazováni pouze do duchovních úřadů (např. jako kardinálové, pro zajištění vlivu na budoucí volbu papeže), ale i do světské správy státu, přičemž byla snaha zajistit dobře naplánovanou sňatkovou politikou zvýšení rodinného vlivu na nejvýznamnějších italských a evropských dvorech.¹⁸⁶ Samotné příbuzenství pochopitelně ne vždy implikovalo samozřejmou loajalitu a mohlo vyústit i v otevřený konflikt, ale dalo se považovat za jeden z předpokladů pro navázání spojení. „Dva meče“ se měli navzájem jistit a legitimizovat se – prospěch rodiny znamenal, resp. měl znamenat, prospěch kurie.¹⁸⁷

Kalixt, původem z katalánského rodu Borgia, hlavní strůjce dohody mezi Evženem IV. a Alfonsem, uvedl do kardinálského sboru jako svou oporu Rodriga Borgiu (budoucího Alexandra VI.) a jako velitele papežských vojsk Rodrigova bratra, Pedro Luise. Ten o něco později získal i titul kastelána ve strategicky významné římské pevnosti Castel Sant'Angelo. De facto se tak opakovala situace z období pontifikátu Martina V., s tím rozdílem, že v případě Borgiaů nešlo o italský rod. Kalixt dokonce po smrti Alfonse odmítl uznat jeho legitimního nástupce Ferranta a vysloužil si tak pověst, že chtěl Pedro Luisovi svěřit královskou korunu. Zřejmě měl ale v úmyslu pouze použít otázku nástupnictví jako prostředek k vyjednání křížové výpravy. Svůj pravý úmysl ale nemohl rozvinout, neboť zemřel zanedlouho po Alfonsovi. Po Kalixtově smrti římský lid napadl statky katalánského rodu a Pedro Luis byl několik měsíců poté zavražděn za nejasných okolností. Rodrigo podobnému osudu unikl pravděpodobně jen díky kardinálskému purpuru.

Ani druhý pokus o familiarizaci papežského státu tedy neuspěl. Borgiaův nástupce ze sienské rodiny Piccolomini, Pius II. (1458–1464), se po uvedení do úřadu především snažil urovnat situaci a vztahy s Neapolským královstvím a uznal Ferranta Aragonského za neapolského krále. Za Ferranta se postavil i při povstání neapolských baronů podporovaném Anjouovci, za což si vysloužil řadu beneficií pro svoje příbuzenstvo. Pius se snažil vykonávat roli garanta „*quiete d'Italia*“ (klidu a rovnováhy sil v Itálii), čehož se pokusil využít i k likvidaci pro něj nepohodlného (jakožto odporujícímu podrobit se papežské autoritě ve střední Itálii) Sigismonda Malatesty, pána Rimini. Přesto, že byl jedním z představitelů „velkého

¹⁸⁵ Prodi, Paolo, *Il sovrano pontefice*, s. 103.

¹⁸⁶ Pellegrini, Marco, *Il papato*, s. 84.

¹⁸⁷ *Ibid.*, s. 85.

nepotismu“, varován osudem svého předchůdce nenechal přerůst tuto praxi do takové míry, že by vyústila v posmrtnou destrukci piccolominiovského dominia ze strany mocností nebo rivalských rodů.¹⁸⁸

Novým papežem byl po Piově smrti zvolen Pavel II. (1464–1471), původem Benátčan. Podobně jako Mikuláš V. věnoval značnou pozornost výstavbě a opevňování Říma. Světská politika, s válkami a nepotismem jeho předchůdců, mu zřejmě nebyla příliš blízká, a tak spoléhal často na ověřené osobnosti z dob pontifikátu svého předchůdce. Jeho dva hlavní cíle, faktické podřízení si Boloni a Rimini, se mu vinou zásahu Benátek a Neapole, které měly zájem na zachování statu quo, naplnit nepodařilo a zklamán postojem Ligy se rozhodl spoléhat pouze na dvoustranné smlouvy. Úspěšnější byl v potlačení vlivu baronské rodiny Savelli v Laziu a v podmanění si hrabství Anguillara (za použití dělostřelectva).

Po Pavlově smrti v roce 1471 byl zvolen papežem františkán, teolog a člen ligurské rodiny della Rovere, Sixtus IV. (1471–1484), který se do jisté míry cítil vázán poslušností k Milánu. Jeho rodná Savona totiž byla od roku 1464 pod nadvládou Milána.¹⁸⁹ Sixtus si položil za cíl mimo snahy o rozšíření papežského státu a jeho jurisdikce i spříznění co největšího počtu členů své rodiny (která byla rozdělena na dvě větve, della Rovere a Riario) s co největším počtem vládnoucích rodů po celém poloostrově.

Jako své opory v kardinálském sboru jmenoval dva nepoty – Pietra Riaria a Giuliana della Rovere. Pietro dlouho nežil – po pouhých dvou letech zemřel s pověstí pořadatele vyhlášených bakchanálií a večírků. Giuliano, budoucí Julius II., se naopak postupně vypracoval v jednoho z nejvlivnějších mužů kurie. V roce 1474 mu byl svěřen úkol zpacifikovat protipapežskou revoltu v Umbrii. Podařilo se mu hladce získat Todi a Spoleto, které vystavil rabování. Ve stejném roce se vydal i proti povstání v Città di Castello, kde vládla rodina Vitelli spřízněná s Medicejskými. Ti se poté, co byli od Vitelliů zpraveni o blížícím se papežském vojsku, obrátili s žádostí o pomoc na ostatní mocnosti, které si nepřály posílení papežského vlivu. Situace nakonec byla vyřešena kompromisem a Giuliano byl v Římě vítán jako vítěz, byť prakticky mu tato anabáze žádnou slávu nepřinesla a naopak proti němu vzplál hněv rodu Orsini, který měl ve zmíněné oblasti své zájmy.¹⁹⁰ Sixtus IV. mezitím za nástupce Piera Riaria určil jeho bratra Girolama, který se oženil s Kateřinou Sforza, a s podporou Milána mu byla svěřena Imola.

Takovýto poměr sil se ale nelíbil Lorenzovi *Il Magnifikovi*, který se snažil zamezit šíření vlivu Girolama v Romagni. V roce 1478 byl proto, se souhlasem Říma a za spolupráce

¹⁸⁸ *Ibid.*, s. 90–92.

¹⁸⁹ Shaw, Christine, *Julius II.*, s. 19.

¹⁹⁰ *Ibid.*, s. 28.

florentské „opozice“ (tzv. spiknutí Pazziů), na Lorenza a jeho příznivce spáchán atentát. Nekorunovaný pán Florencie odpověděl vyhlášením války římské církvi. Dokonce se neúspěšně odvolal k francouzskému králi ohledně svolání koncilu. Lorenzo byl koalici papeže a Neapole brzy zatlačen do defenzivy a odhodlal se proto k riskantnímu kroku - k výše zmíněné cestě do Neapole. Girolamo, kterému se nepodařilo prosadit rozšíření území v míře, jakou si představoval, se rozhodl odškodnit se na panství rodu d'Este. Dohodl se s Benátkami, že v případě úspěchu *Serenissima* získá Ferraru a papežský stát Modenu a Reggio, které budou následně svěřeny Girolamovi jako vikariát. Mladý Savonarola tak byl svědkem politických důsledků nepotismu a šíření papežského státu na vlastní oči. Sixtus uvalil na Benátky, podobně jako předtím na Florencii, interdikt, z důvodu odmítnutí papežského nařízení ustoupit od projevů nepřátelství vůči papežství. K papeži se přidala i Florencie, Milán a Neapol, s cílem rozdělit si případná území odebraná Benátkám. Ty ale své panství uhájily.

Nákladná válka s cílem rozšířit vliv v Romagni proto prozatím kurii kýžený výsledek nepřinesla. Girolamo Riario proto upadl v římském prostředí poměrně v nemilost, zvláště poté co dostal za úkol potrestat rod Colonna za zradu. Zanedlouho po této operaci, která taktéž skončila neúspěchem, Sixtus IV. zemřel (1484) a Girolamo zmizel ze scény. Novým pontifikem byl zvolen Janovan Inocenc VIII. (1484–1492), zřejmě i díky vlivu kardinálů della Rovere (budoucího Julia II.) a Borgia (budoucího Alexandra VI.), byť zprávy o průběhu konkláve se poměrně liší.¹⁹¹ Původ Inocence měl za následek ambiciózní plán: pro získání ztracených janovských a obecně křesťanských pozic v Levantě měl v plánu nejprve získat za podpory baronů, nespokojených se snahou koruny o rozšiřování královských statků, od Aragonie Neapolské království, které se stane východiskem pro uspořádání křížové výpravy.¹⁹² Nelze ale přehlédnout ani vliv, který na tento podnik měl kardinál della Rovere, který viděl v části neapolské šlechty důležitou oporu pro budoucnost své rodiny a přál proto straně povstalců.¹⁹³ Vzhledem k tomu, že by se tím z papeže stal pán nejrozsáhlejšího italského státu, postavila se proti tomuto plánu řada mocností, zejména Florencie a pochopitelně Neapol. Vypukla válka, která měla pro Inocence nepříznivý průběh. Nevyšel mu ani plán s nabídnutím neapolské koruny francouzskému princovi a v srpnu 1486 bylo proto uzavřeno příměří. I přes příměří ale vztahy mezi Inocencem a Neapolí zůstávaly napjaté.¹⁹⁴ Z

¹⁹¹ Shaw, Christine, *Julius II.*, s. 58–59.

¹⁹² Pellegrini, Marco, *Il papato*, s. 106.

¹⁹³ Shaw, Christine, *Julius II.*, s. 66.

¹⁹⁴ Pellegrini, Marco, *Il papato*, s. 106–107.

velkých plánů tak zbyly především velké dluhy, které se podařilo částečně zmenšit díky spříznění papežovy rodiny s florentskými Medici.

Renesančním papežem, kterému bych chtěl věnovat zvláštní pozornost, je Inocencův nástupce Alexander VI. (1492–1503). O pozadí jeho volby už byla řeč, stejně tak jako o tom, že po smrti svého prvního syna vyvoleného pro konstrukci rodinného státu, Juana, povolal otec na jeho místo Cesareho, do té doby kardinála. Nyní se proto zaměřím především na roli rodu Borgia při budování papežského státu na přelomu 15. a 16. století.

Alexandrova strategie byla podobná jako ta Sixta IV. nebo Pia II., s tím rozdílem, že jeho „nipoty“ byly jeho vlastní děti a nikoliv jiní příbuzní, jak tomu bylo zpravidla do doby Rodrigova pontifikátu.¹⁹⁵ Skutečná tvorba borgiovského dominia začala v podstatě až roku 1497, kdy bratrovu pozici převzal Cesare. Juan totiž před svojí smrtí nebyl v konfliktu s Orsini ani dalšími šlechtickými rody příliš úspěšný. Cesare nicméně nebyl pouhým poslušným vykonavatelem otcovy vůle. Alexander měl zájem především na podřízení si římských baronů a na zisku Umbrie a Marek. Zvláštním případem pak byla Romagna, mozaika vikářů (často dosazených samotnými papeži, jako např. Imola svěřená Sixtem IV. Riariům), kteří prakticky neuznávali dominium církve a neplatili *censi apostolici*.¹⁹⁶ V Romagni bylo proti hrozícímu benátskému expansionismu třeba efektivněji zajistit věrnost a obranyschopnost území (podobně ale mělo být naloženo i s dalšími podmaněnými územími). Podmaněná území v Romagni neměla náležet přímo církvi, ale měla být svěřena jako léno Cesaremu, podobně jako tomu bylo v některých případech v době pontifikátů Pia II. a Sixta IV.¹⁹⁷ Každý z budoucích zisků v Romagni byl potvrzen jako vystřídání vikáře (vždy v předstihu formálně zbaveného funkce), čímž se stal legitimním. Většinou byla podobná operace ještě strvzena dohodou s určitou částí „vládnoucí vrstvy“.¹⁹⁸

Situaci zkomplikovala až Cesarova ambice na ovládnutí Toskánska. Cesareho první velká vojenská kampaň do Romagni započala roku 1499, kdy se mu podařilo získat Imolu a Forlì. Druhá, trvající od října 1500 do dubna roku 1501, vyústila v zisk Pesara, Rimini a Faenzy. Jako odměna za vykonané služby byly Cesaremu postoupeny Cesena a Fano. Během května a června 1501, u příležitosti svého návratu do Říma, podnikl zmíněnou výpravu do Toskánska,

¹⁹⁵ *Ibid.*, s. 111.

¹⁹⁶ Angiolini, Enrico, *La politica dei Borgia in Romagna*, in Frola, Carla, Grazia, Maria, Ottaviani, Nico (a cura di), *Alessandro 6. e lo Stato della Chiesa : atti del Convegno, Perugia, 13–15 marzo 2000*, Roma, Ministero per i beni e le attività culturali, Direzione generale per gli archivi, 2003., s. 154., srv. Kadlec, Jaroslav, *Dějiny*, s. 288.

¹⁹⁷ Caravale, Mario, *Le istituzioni*, s. 25–26.

¹⁹⁸ Angiolini, Enrico, *La politica*, s. 158

kde ohrožoval sienské a florentské zájmy. Jeho výboj nepodpořil ani Ludvík XII., který považoval Toskánsko za svoji sféru vlivu a jenž byl panovníkem, jemuž Cesare formálně podléhal, ani Alexander, pro kterého toskánská operace představovala značné výdaje bez adekvátních výsledků.¹⁹⁹ Papež proto poručil synovi, aby se věnoval zpacifikování rodu Colonna. I v tomto podniku si Cesare připsal vítězství a během zimy 1501–1502 se věnoval tajným přípravám na invazi do Umbrie a Marek, které nebyly ve sféře francouzského zájmu. Během této výpravy vypukla vzpoura jeho kondotiérů (Orsini, Vitelli, Baglioni), kteří se báli o svá vlastní panství, která mohla skončit podobně jako Cesarem dobyté Urbino. Pod záminkou usmíření je Cesare v lednu 1503 sezval do Senigallie, kde je nechal povraždit. Nevzdávaje se myšlenek na ovládnutí Toskánska dokonce navázal kontakty s císařem Maxmiliánem, od kterého výměnou za značnou částku žádal investituru Pisy, Luccy a Sieny.

Alexandr byl znepokojen tím, že se Cesare věnoval snaze budování vlastního státu (za římské peníze), místo toho aby se zaměřil na římské barony, jejichž definitivní podmanění bylo nyní hlavním cílem papežské politiky. Vítězství nad Colonnou měla napodobit kampaň proti rodu Orsini na jaře 1503. Tu ale přerušila zmíněná smrt Alexandra a Cesareho následný nucený exil ve Španělsku.

Cesare ale nebyl jediným „nástrojem“, kterého chtěl Alexander využít pro rozšíření svého reálného panství. Kastilským modelem inspirovaná *Hermanidad* (Bratrstvo)²⁰⁰, založená v prosinci 1498, měla za úkol chránit cesty a veřejný pořádek proti banditům a všem, kteří by nerespektovali zákony, přičemž byla snaha o prosazení jejího vlivu i na úkor panských a městských autonomií.²⁰¹ Vytvořené oddíly byly obdařeny soudní a výkonnou pravomocí a především měly právo pronásledovat bandity (resp. ty, kteří porušili zákon) i v případě, že by se ukryli např. v některé z baronských pevností. V takovém případě byl pán podobného místa banditu povinen, pod hrozbou útoku a trestu, vydat. Toto opatření bylo mimo banditů namířeno zejména proti římským baronům, kteří napadali autoritu papeže.²⁰² Pro financování *Hermanadu* byla použita, mimo části původních příjmů, i zvláštní nepřímá daň, tzv. *sis*a, která dopadala na celou řadu produktů běžné spotřeby, např. na chléb.²⁰³

¹⁹⁹ *Ibid.*, s. 155.

²⁰⁰ Instituce sloužící k zachovávání veřejného pořádku a k ochraně před loupeživými bandami či šlechtici. V případě papežského státu především proti římským šlechtickým rodům a bandám loupežníků. Historické počátky sahají do Španělska, kde šlo nejprve o instituci vytvořenou dohodou mezi rolníky a městy k ochraně obchodu, pohybu a poutníků.

²⁰¹ Ait, Ivana, *Per il controllo militare delle terre della Chiesa: l'Hermanidad di Alessandro VI, organizzazione e finanziamento*, in Frola, Carla, Grazia, Maria, Ottaviani, Nico (a cura di), *Alessandro 6. e lo Stato della Chiesa : atti del Convegno, Perugia, 13–15 marzo 2000*, Roma, Ministero per i beni e le attività culturali, Direzione generale per gli archivi, 2003., s. 46–49.

²⁰² *Ibid.*, s. 52–54.

²⁰³ *Ibid.*, s. 57.

Po Alexandrově smrti a kratičkém pontifikátu Pia III. byl v listopadu 1503 papežem zvolen Julius II. (1503–1513), Giulio della Rovere. S papežskou politikou měl již značné zkušenosti, byl to ostatně z větší části on, kdo prosadil volbu Inocence VIII. a kdo měl značný vliv i na další průběh Inocencova pontifikátu. Do jisté míry mohl počítat i s podporou rodu Colonna, se kterým měl dobré vztahy už od doby, kdy byl jmenován kardinálem a se kterými byl spřízněn i rodově.²⁰⁴ V průběhu svého pontifikátu se ale snažil nepozdvihovat nějakou římskou šlechtickou rodinu na úkor jiné. Co se týče praktiky nepotismu, tak na rozdíl od Alexandra VI. se Julius omezil na uvádění rodinných příslušníků „pouze“ do církevní hierarchie a nenechal žádného svého příbuzného budovat rozsáhlejší stát. Roku 1505 se postavil proti svatokupectví během papežské volby – bulou *Cum tam divino* prohlásil za neplatnou takovou volbu papeže, během které by byl spáchán hřích simonie.²⁰⁵ Zanedlouho po své volbě, ve snaze vymezit se proti svému předchůdci, vyhlásil v rámci své *plenitudo potestatis* za neplatná povolení a udělená beneficia, která Alexandr protiprávně poskytl v rámci vlastní rodiny, a to jak na úkor církve, tak světských osob.²⁰⁶

Juliovým hlavním cílem byla především Romagna, která byla po období borgiovské nadvlády, která částečně znamenala konec romagnolské „mozaiky“ panství, nyní z velké části v rukou Benátek.²⁰⁷ Nebyl sám, kdo měl zájem na rozšíření svého území na úkor *Serenissimy*. V roce 1504 byl proto podepsán pakt v Blois mezi Francií a císařem, ve které byl papež uveden jako iniciátor. Julius rozehrál komplikovanou politickou hru s cílem znovuzískání Benátkami ovládaných území v Romagni a v tomto ohledu slavil částečný úspěch. Dal ale jasně najevo, že se nehodlá spokojit s tím, co od Benátek získal a že nepovažuje otázku Romagni za uzavřenou, což se projevilo v událostech let následujících.²⁰⁸ Součástí smlouvy bylo i upuštění od podpory rodu Bentivoglio v Boloni, do které vstoupil triumfálně jako vítěz v listopadu 1506. Potvrzení papežského dominia v Boloni bylo velmi důležité, neboť město bylo významnou dopravní a obchodní křižovatkou a bylo považováno za druhé nejvýznamnější město církevního státu hned po Římu.

Založení Ligy v Cambrai a její úsilí korunované bitvou u Agnadella jsem již popsal výše. Zajímavým dokladem použití „duchovní zbraně“ při budování papežského státu je nicméně bula *Pastoralis officii* z 27. dubna 1509, tedy ještě z doby před rozhodující bitvou. Jako podporu francouzskému útoku na Benátky Julius hrozil, že nebude váhat s exkomunikací města. Intervence Svatého stolce byla, podle římské argumentace, nezbytná, protože

²⁰⁴ Shaw, Christine, *Julius II.*, s. 54.

²⁰⁵ Pellegrini, Marco, *Il papato*, s. 124–125.

²⁰⁶ *Ibid.*, s. 126.

²⁰⁷ Angiolini, Enrico, *La politica*, s. 174.

²⁰⁸ Shaw, Christine, *Julius II.*, s. 133–136.

v Benátkami okupované Romagni docházelo k špatnému jednání s kněžími, k porušování kanonického práva a k uzurpování církevních výnosů. Pokud by ovšem *Serenissima* do 24 dní sporná území vydala, nebyla by bula díky Božímu milosrdenství prohlášena za platnou (prozatím šlo pouze o hrozbu). V opačném případě by byl uvalen na benátské území a na podporovatele Benátek mimo exkomunikace i interdikt.²⁰⁹ Po neuposlechnutí ze strany *Serenissimy* došlo k bitvě u Agnadella, nicméně v důsledku značně posíleného francouzského vlivu se papež s Benátkami usmířil a vydal se do války proti Francii. Vytáhl do Emilie, kde se vyhnul dobře opevněné Ferrare a zamířil na Mirandolu, kde úspěšně vedl dobývání v první linii. Ludvík XII. odpověděl jak vojensky, dobytím Boloni, tak svoláním, za podpory části kardinálů, koncilu do Pisy, kde měl být papež odsouzen za válčení s křesťanskými státy a za svoji světskou politiku. Papež se s ním vyrovnal, jak již bylo řečeno, svoláním koncilu do Říma. Ludvík neuspěl ani vojensky – po bitvě u Ravenny už Francouzi nedokázali soupeřit se silami Svaté ligy, uzavřené na počátku října 1511 a byli donuceni stáhnout se z Itálie. V létě 1512 se v Mantově sešlo shromáždění států nepřátelských Francii a Julius byl uznán za jejího vedoucího člena. Papež chtěl jako protiváhu španělskému jihu udělit Veronu, Bresciu, Bergamo a Cremonu Habsburkům, výměnou za zisk Parmy, Piacenzy, Modeny a Reggia. Zároveň byla domluvena restaurace Medicejských ve Florencii.

Julius zemřel v únoru 1513. Dokázal vhodnou politikou porazit nejprve Benátky a poté Francii, přičemž sám byl zřejmě přesvědčen o tom, že jeho politika je zaštitěna podporou samotného Krista, o čemž by svědčil jeho zvyk nechat se doprovázet na vojenských kampaních monstrancí s Nejsvětější Svátostí. V podstatě vzápětí po jeho smrti došlo ke kontaktu mezi Benátkami a Francií s cílem zisku Lombardie, resp. Benátska na úkor císaře.

Situace pro papežský stát se tedy značně zkomplikovala. Nový papež, Lev X. (1513–1521), vlastním jménem Giovanni de' Medici, udělil odpuštění kardinálům, kteří iniciovali pisánský koncil a domluvil se na příměří i s Ludvíkem XII., jehož součástí bylo i spříznění rodu Medici s francouzskou královskou rodinou, znamenající pro florentský rod výrazné zvýšení prestiže, a restaurace medicejského panství ve Florencii. Tato opatření měla zajistit, jak doufal Ludvík, tiché spojení mezi francouzskou korunou a Římem.²¹⁰ Papež Lev ale pro zajištění rovnováhy sil uzavřel tajné dohody s císařem, Španělskem a Benátkami, pro případ francouzského vpádu do Itálie. Že nešlo o planou obavu se ukázalo hned po smrti Ludvíka a nástupu jeho následovníka Františka I. Jeho ambice, směřující minimálně k zisku Lombardie, ohrožovaly započatý projekt konstrukce medicejského státu, který měl pojmout panství rodu

²⁰⁹ Pellegrini, Marco, *Il papato*, s. 128–129.

²¹⁰ *Ibid.*, s. 141.

d'Este a co největší část střední Itálie. Na druhou stranu projev nepřátelství vůči Francii by znamenal zřejmě pád nedávno obnoveného medicejského režimu ve Florencii. Vzhledem k postupu Františkových vojsk došlo, jak víme, k jednáním v Bologni, během kterých byl uzavřen konkordát mezi papežem a Francií. Král si přisvojil jmenování prelátů, která měl papež nyní pouze potvrzovat.²¹¹ Test konkordátu byl schválen V. lateránským koncilem. Papež rovněž výměnou za slib, že se nebude snažit o převzetí panství rodu d'Este, dostal volné ruce k jiným zásahům ve střední Itálii. Došlo proto k zisku Urbinského vévodství, jehož vévodou se stal Lorenzo de' Medici.²¹² Při následném konfliktu ohledně nástupnictví v Neapolském království ale nakonec Lev podpořil Karla na úkor Francie, i když se snažil o zprostředkování kompromisního řešení.

Obdobná situace nastala při císařské volbě, přičemž ovšem s Františkem uzavřel dohodu o intervenci v případě vpádu Karla. Mezitím se papeži podařilo získat pod svůj vliv Sienu a prosadit jasnou promedicejskou většinu v kardinálském sboru. Po podmanění si Perugie v roce 1520 už ze střední Itálie byla mimo přímou či zprostředkovanou papežskou kontrolu v zásadě pouze panství rodu d'Este, podporované Benátkami a udržující nadstandardní vztahy s Francií. Touha po zkompletování středoitalského panství přivedla Lva k dohodě s Karlem V. z května 1521, který na oplátku za podporu při zisku Lombardie a Janova nabídl papeži volnou ruku při zisku území na jih od Pádu. Ani ne dva týdny po podpisu smlouvy ale Lev zemřel a za papeže byl zvolen Holanďan, teolog Adriaan Florensz, kandidát Habsburků (v době volby regent ve Španělsku), jako Hadrián VI. Šlo o posledního papeže, který nebyl původem z Itálie až do pontifikátu Jana Pavla II.

Hadrián VI. (1522–1523) neusiloval o podmanění si rodu d'Este a nedokázal získat nazpět ani Perugiu, ztracenou po Lvově smrti. Definitivně ovšem získal Rimini na úkor rodu Malatesta. V „mezinárodní“ politice obdařil zvláštním významem osobu Karla V., který, jak doufal, měl uspět při pacifikaci hrozby luteranismu v Říši. Jeho pontifikát ale neměl dlouhého trvání a jím započaté reformy se tak v řadě případů nepodařilo uvést do praxe.²¹³

S jeho smrtí se profrancouzská část kardinálského sboru rozhodla změnit Hadriánův kurz směřující ke koalici papeže a císaře – papežem byl opět zvolen člen rodu Medici, Kliment VII., který zastával svůj úřad v letech 1523–1534. Ten se oproti koncepci Hadriána VI. rozhodl vrátit k budování státu, což byl ostatně požadavek značné části kurie. Podařilo se mu získat pod svůj vliv Perugiu, Florencii (jako Medici mohl počítat s podporou rodiny) a Sienu. Protože chtěl získat jistá území v Lombardii, pokusil se omezit vliv Karla V. v této oblasti.

²¹¹ Rapp, Francis, *Církev*, s. 57.

²¹² Pellegrini, Marco, *Il papato*, s. 142–144.

²¹³ *Ibid.*, s. 145–153.

Rozhodl se proto obrátit na Francii. To ale pochopitelně vyvolalo nevoli u císaře, který inicioval převrat v Sieně. Klimenta to nicméně neodradilo od jeho úsilí a v prosinci 1524 uzavřel s Francií dohodu. Francouzská vojska mezitím již okupovala značnou část Lombardie a plánovala pomalu zamířit na Neapol. Bitva u Pavie, která se odehrála v únoru 1525 a ve které byl František zajat, tomuto plánu ale učinila přítrž. Italské státy byly zděšeny, protože se obávaly nastolení Karlovy monarchie. Řím, Milán a Benátky se proto pokusily vyvolat povstání v Neapoli, které by vedlo k svržení Karlovy vlády a k nastolení Ferdinanda d'Avalos. Ten ale plány spiklenců zhatil, když jejich plány osobně sdělil Karlovi. Papež se pokusil vsadit na spojenectví s Františkem, propuštěným po podpisu madridských dohod. V květnu 1526 byla v Cognacu uzavřena koalice papeže, Francie, Milána, Benátek a Florencie, s cílem omezit vliv Karla V. Papež měl hrát především roli finančního přispěvatele, jeho vojska totiž nebyla nijak významně schopná zasáhnout do boje. Vzhledem k neshodám v koalici ale došlo k událostem, vedoucím k zmíněnému *sacco di Roma*. Pro tuto chvíli nebylo pro papeže jiné možnosti, než se udobřit s císařem.²¹⁴

Úsilí renesančních papežů o vybudování vlastního životaschopného státu, který by umožnil papežství nezávislost a novou koncepci pojetí univerzalizmu, se zdálo být poměrně úspěšným. Otázkou je, byl-li tento směr zvolený pontifiky počínaje Martinem V. adekvátním prostředkem pro vedoucí osobnost katolické církve. Savonarola a mnoho jeho současníků si to zjevně nemyslelo, jak dokládá např. i výše zmíněná reakce humanisty L. Vally.²¹⁵ Vzhledem k tomu, že tendence k vytvoření „národních církví“ byly ve sledovaném období velmi silné, lze pochybovat, mohl-li mít papež naději udržet si pozici duchovního vůdce Západu i za toho předpokladu, že by si zvolil pozici „pouhé“ duchovní a morální autority. Zde ale bezpochyby nelze pominout teologicko-doktrinní novotu a hodnotu reformačních myslitelů, kteří tuto pozici papeži vzali v neuvěřitelně krátkém čase. Tento otřes ale kurie jen těžko mohla očekávat. Vsadila tedy na to, že funkce Nejvyššího pontifika si zachová svoji autoritu i přesto, že jejímu držiteli přibude navíc prakticky nová (resp. bude významně zvýrazněna tradiční) role světského panovníka. Tyto dvě pomyslné osoby se ale nevyhnutelně podle aktuální situace tím více, tím méně prolínaly a občas vytvářely obraz ne nepodobný postavě faraona – přestalo být snadné rozlišit, kde končí duchovní a začíná světské. Prvky egyptského umění v Borgiovských komnatách (stanzách) ve Vatikánu proto možná nutně nemusí být chápány pouze jako plod dobové módy.

²¹⁴ *Ibid.*, s. 154–160.

²¹⁵ Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 326.

Úsilí papežů o zajištění vlastního státu navíc nutně muselo vyvolat napětí v italsky mluvícím regionu a později i mezi habsburským impériem a francouzskou monarchií. Kdyby Kliment VII. zachoval spojení s císařem Karlem a neorientoval se na Francii, mohlo být papežství možná ušetřeno zahanbujícího vyplnění Říma. Pak by ale pravděpodobně nebyla nalezena vůle k uspořádání Tridentského koncilu a nedošlo by k novému vzepětí katolické kultury.

“Kdyby” je ale pochopitelně vždy zavádějící. Papežský restaurační projekt hodnotím jako v zásadě úspěšný v tom smyslu, že svůj účel splnil a byl jistým garantem nezávislosti kuriální politiky a obnovené papežské monarchie. Tato vnější nezávislost byla ale na úkor závislosti na rodinných a klientelistických vazbách uvnitř samotné kurie. V dlouhodobé perspektivě se papeži nepodařilo překonat postavení regionální mocnosti a prostředky použité k tvorbě tohoto státu se ukázaly být natolik oslabujícími pro papežskou autoritu, nemluvě o finanční stránce věci, že ponechám na čtenáři, mělo-li smysl chtít získat více, než bylo pro udržení nezávislosti nezbytně nutné.

Co se týče souvislosti se Savonarolou, tak soudím, že jeho koncepce posvátného státu byla neslučitelná s budováním státu papežského dominia, konstruovaného na podobném principu, kdy se zástupce Krista na zemi stal skutečným panovníkem, nadto panovníkem, kterého vývoj kanonického práva pasoval do nezastupitelné a monarchické úlohy, tolik odlišné od *Consiglio maggiore* ve Florencii. Nutno připomenout, že v církvi Savonarola monarchii uznával – nebyl-li ale papež jako světský vládce dobrým monarchou, ba dokonce tyranem, bylo potřeba jeho vládu svrhnout. Jako Boží posel byl proto, jak se zdálo, vyslán Karel VIII., který svoji roli ale nenaplnil. Chování Alexandra ho dokonce vedlo k přesvědčení, že ani nemůže být papežem – bylo proto třeba koncilu, který by dokázal církve reformovat a zvolit papeže hodného této funkce, nezvoleného zásluhou svatokupectví.²¹⁶

Měla-li, podle Savonarolova názoru, Florencie hrát roli obnovitelky křesťanství, bylo to zjevně kvůli tomu, že Řím již neměl v božím plánu své místo jako svaté město. Není ostatně náhodou, že 15. století bylo naplněno prorockými vizemi a předpověďmi pádu Říma nebo Božího trestu. Těmto proroctvím bych se chtěl věnovat v páté, poslední kapitole.

²¹⁶Villari, Pasquale, *La storia di Girolamo Savonarola e de'suoi tempi*, narrata con l'aiuto di nuovi documenti, Firenze, 1930, 2 voll. (1^a ed. 1859–1861), s. 131–136 op. cit. podle Cloulas, Ivan, *Savonarola*, s. 330.

5. Renesanční proroctví a předpovědi v historickém kontextu

Savonarola nepochybně nebyl jediným mužem své doby, resp. 15. a 16. století, který by se považoval za proroka. Proto bych rád v první části této kapitoly zasadil jeho vize a předpovědi do kontextu křesťanského proroctví jako celku, byť se po úvodním shrnutí prorockého fenoménu v Písmu zaměřím zejména na italské prostředí.

Mým cílem je zjistit, kdo tato proroctví vytvářel a předával, jaká byla jejich témata a na kolik v nich lze vysledovat vzájemnou inspiraci, resp. dají-li se v nich nalézt podobné znaky. Tato zjištění bych v závěru kapitoly rád srovnal s vizemi Savonaroly a renesančními proroctvími obecněji a vyhodnotil jejich vzájemnou spojitost. Vzhledem k zásadnímu vlivu starozákonního a novozákonního proroctví na další vývoj sledovaného tématu zahájím svůj výklad již ve Starém zákoně. Postupně pak budu pokračovat chronologicky vpřed. Pokusím se zaznamenat nejdůležitější postavy, které budu považovat pro dané téma za důležité. Období, kterému chci věnovat pozornost, bude vymezeno rokem 1527, kdy došlo k vyplenění Říma a kdy se dá vypožorovat změna, kterou lze považovat za konec jednoho cyklu.

V druhé části kapitoly se budu věnovat Savonarolovu spisu *Contro gli astrologi*. Tento rozbor Savonarolova díla umísťuji do této kapitoly z toho důvodu, že ho považuji za důležitý pro pochopení toho, jak vnímal proroctví sám Savonarola a proto, že jde o jasné vymezení proti jedné části dobové kultury, a to proti astrologii, kterou lze podle mého názoru považovat částečně za typ „iracionální“ předpovědi. *Contro gli astrologi* proto považuji za zajímavou ukázkou „prorocké“ sebereflexe a obhajoby, přičemž zde lze nalézt i některé postoje protistrany. Poučné jsou rovněž argumenty, které Savonarola používá pro obhájení své pozice a které mohou něco napovědět o dobové mentalitě, byť v tomto ohledu se jedná spíše o mikrostudii

5.1 Vývoj prorockví a milenarismu od Starého zákona po *sacco di Roma*

Na úvod bych rád ozřejmil, koho označuji termínem „prorok“. Vzhledem k tomu, že hodlám seznámit čtenáře se stručným vývojem výhradně křesťanského prorockví, je zřejmé, že prvopočátky tohoto fenoménu je třeba hledat v Bibli. Pro úplnost je ovšem třeba dodat, že víceméně každé náboženství mělo své proroky. Ve Starém zákoně (SZ) jsou proroci označováni slovem *nabí*, které je spojováno s kořenem znamenajícím „povolávat“ či „ohlašovat“. Zajímavé je, že od tohoto termínu bylo odvozeno i sloveso znamenající „třeštit“. Prorok je v SZ chápán jako „posel i vykladač Božího slova“ který „má živé vědomí toho, že je pouhým nástrojem, že slova, která pronáší, jsou a zároveň nejsou jeho slovy. Má neotřesitelné přesvědčení, že obdržel od Boha to, co má říci, co musí sdělit dále. Toto přesvědčení je založeno na tajemném, řekněme mystickém prožitku bezprostředního kontaktu s Bohem.“²¹⁷ Jeho zpráva je nadčasová a může se týkat jak bezprostředních událostí, tak budoucnosti, vždy podle výkladu. Pochází totiž od toho, který je Pánem dějin a jehož slovo trvá navěky.²¹⁸ Málokdy se přitom prorok obrací na jednotlivce, ale spíše na celý Izrael, eventuálně dokonce i na pohanské národy.

Prorok tedy představuje nástroj Boží, což ho odlišuje od věštců či „prognostiků“, kteří čerpají buďto z vlastní inspirace či, teoreticky, z inspirace nadpřirozené, leč ne Boží.²¹⁹ Aby nedošlo k mýlce a lid nebyl poblouděn, odsuzuje Bůh (Jahve) všechny věstce a samozvané proroky. On sám vyvolí toho (přípustná jsou obě dvě pohlaví), kdo přivede jeho lid zpět na správnou cestu a oznámí jeho vůli. Dává i návod, jak poznat tohoto vyvoleného: „Jestliže ten prorok mluvil v Jahvově jménu a jeho slovo zůstává bez účinku a nenaplní se, pak Jahve to slovo neřekl. Prorok mluvil opovážlivě. Nemusíš se ho bát.“²²⁰ Zároveň musí být prorokova slova v souladu s ortodoxií, jinak se nejedná o zvěstovatele Boží vůle.²²¹

Proroků, kteří splňují obě základní podmínky, pravdomluvnost a pravověrnost, nalézáme v SZ poměrně velké množství. Objevují se především ve chvílích, kdy Izrael porušuje smlouvu s Bohem. Proroci jsou vyvoleni proto, aby Bůh svému lidu připomněl jeho nevěru a

²¹⁷ *Jeruzalémská Bible : Písmo svaté vydané Jeruzalémskou biblickou školou*, Praha, Krystal – Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství, 2009, s. 1280.

²¹⁸ Zajímavou studii o dějinách ve vztahu k eschatologii, což je téma s prorockvím spjaté, sepsal luteránský teolog R. Bultmann. Bultmann, Rudolf Karl, *Dějiny a eschatologie*, Praha, ISE, 1994.

²¹⁹ *Jeruzalémská Bible*, str. 1281.

²²⁰ *Dt* 18, 9–22.

²²¹ *Srv. Dt* 13, 2–3.

přiměl je k pokání a k upuštění od hříchu. Zmínit můžeme např. Mojžíše, Natana, Eliáše, Amose či Daniela, kterým je posledním prorokem SZ.²²²

Otázka proroků v Novém zákoně (NZ) je obtížnější. Mimo osoby sv. Jana Křtitele je do značné míry za proroka třeba brát i samotného Ježíše Krista. Nicméně prakticky jedinou částí odpovídající starozákonním prorockým knihám je kniha Zjevení (neboli Apokalypsa, což je přepis řeckého výrazu znamenající právě „Zjevení“). Přítomnost proroků a jejich důležité místo ve společenství věřících nám dokládá sv. Pavel v listu Efesanům: „A právě on také dal jednomu, aby byli apoštoly, jiným, aby byli proroky anebo zase evangelisty či pastýři a učiteli“.²²³ Prorocký dar či proroci jako takoví jsou zmiňováni i na jiných místech NZ, podrobnější studium odlišnosti a souladu v charakteru novozákonního a starozákonního proroctví nicméně není předmětem mého zájmu.

Vzhledem k tomu, že máme znalost pozdějších „proroků“ od antiky až do dnešních dní, víme, že hlavní vliv z NZ na ně měla právě výše zmíněná Apokalypsa, které se proto budu věnovat podrobněji. Tato kniha byla tradičně připisována sv. Janu, jednomu z evangelistů. Sám autor se v textu označuje jako „Jan“ a místo, kde obdržel své vidění, lokalizuje na ostrov Patmos, který leží v Egejském moři. Podle moderních výzkumů se zdá pravděpodobné, že Apokalypsa vznikla minimálně v prostředí blízkém sv. Janu, a to zhruba mezi léty 70 a 95. Toto období bylo kvůli pronásledování křesťanů náchylné k tomu obracet se s nadějí na brzký příchod Ježíše. Spis lze proto zřejmě vnímat především jako deklamaci víry v Boží soud, který bude znamenat vítězství Kristovy církve. Tyto naděje jsou vyjádřeny v jazyku ryze symbolickém, i když mnozí se zpočátku snažili chápat knihu Zjevení doslovně. To se týkalo jak obrazů (např. Nevěstka, Šelma), tak čísel (např. tisíc let království spravedlivých). Snaha o doslovný výklad byla zřejmě založena na slovech uvedených v epilogu proroctví, která mají být záznamem poselství samotného Krista, jenž zde přísně zakazuje cokoli ke slovům knihy přidávat a cokoli z jejího znění ubírat.²²⁴ Postupem času ale dochází spíše ke snaze o symbolické a alegorické chápání Apokalypsy, a to především ze strany toho směru křesťanství, který se prosadí jako „oficiální církev“.

O hlavním tématu, tedy o souboji mezi Bohem a Satanem, který končí vítězstvím Nejvyššího, nelze zřejmě mít pochyb. Další podrobnosti a okolnosti tohoto souboje (resp. symboly je reprezentující) jsou ale v průběhu věků zkoumány znovu a znovu, přičemž se v jejich výkladu většinou odráží aktuální sociálně-politická situace. Dobové problémy jsou

²²² Ve smyslu souboru kanonických knih, které tvoří SZ. V pravém slova smyslu je posledním prorokem SZ sv. Jan Křtitel.

²²³ Ef 4, 11.

²²⁴ Zj 22, 18–19.

prakticky transponovány do Janova příběhu, přičemž obvykle mají doložit vyvolení vykladače na jedné straně a hříšnost a zkaženost protivníka/pronásledovatele na straně druhé. Janovo proroctví se tak do jisté míry stává i prostředkem k ospravedlnění či zavržení. Vzhledem k množství obrazů a symbolů, které nalézáme v Apokalypse, ostatně není nijak překvapující, že se daří čtenářům či posluchačům ztotožnit alespoň s některými z nich a zbylé jsou pak, často i poněkud násilně, adaptovány takovým způsobem, aby vyhovovali záměru vykladače.²²⁵ Okolnosti naznačující příchod Páně jsou ostatně do jisté míry bohužel v lidské společnosti stále přítomné, vycházíme-li z druhého listu sv. Pavla Timoteovi: sobectví, chamtivost, pýcha, drzost, požitkářství a další neřesti.²²⁶

Zde je nezbytné zopakovat již výše řečené – dle obecného názoru má proroctví nadčasovou platnost, neboť je inspirováno Bohem, který stojí vysoko nad stvořeným světem, a tedy i nad časem. Neexistuje pro něj tudíž naše chápání minulosti, současnosti a budoucnosti a může proto světu vyjevit proroctví, které bude stejně platné jak pro v tu chvíli aktuální situaci, tak pro celkový osud světa. Hlubší rozbor tohoto tématu ale přenechám raději teologům.

Stručně bych rád nyní představil základní schéma Apokalypsy a představil její později nejvlivnější obrazy. Jedná se především o druhý příchod Krista na zem (označovaný termínem „parúsie“, tj. přítomnost), který jako válečník na bílém koni svrhne Satana do ohnivého jezera, kde bude následně svázán Božím andělem na tisíc let.²²⁷ Po tomto triumfu následuje tzv. první vzkříšení, tj. vzkříšení spravedlivých služebníků Páně. Ti budou vládnout a chválit Boha a Krista po celý čas, kdy bude Satan spoután. Po uplynutí této doby bude Ďábel propuštěn. Shromáždí k válce národy, označované jako Gog a Magog, které obklopí tábor vyvolených Páně. Bůh ale tuto armádu sežehne plamenem a Satana uvrhne na věky věků do jezera ohně a síry, kde bude jeho utrpení bez konce. Po tomto definitivním ponížení Satana dojde na Soud, při kterém dojdou spásy pouze ti, kteří jsou zapsáni v Knize života. Ostatní budou zatraceni. Následně dojde k novému stvoření, objeví se nové nebe a nová země. Z nebe sestoupí nový Jeruzalém, kde budou spasení navždy chválit Boha a Beránka, symbol Krista. Ještě před druhým příchodem Krista ale dojde k celé řadě dalších událostí, jako např. k lámání sedmi pečetí, k působení tzv. Antikrista, k událostem spojeným s troubením andělů na polnice či k pádu Babylonu.

Vzhledem k bohatství těchto a řady dalších obrazů, a s ohledem na snadnou dostupnost textu a na obtížnost interpretace, se spokojím pro tuto chvíli s tvrzením, že před výše zmíněným

²²⁵ Srv. Weber, Eugen, *Apokalypsy: proroctví, kultury a chiliastické představy v průběhu staletí*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 1999, s. 33–34.

²²⁶ 2 Tím 3, 1–4.

²²⁷ Interpretace tisíciletého období vlády Krista a jeho svatých se liší, zabývám se jí níže.

druhým příchodem Ježíše Krista na zemi dojde k řadě hrůzyplných událostí. Zemi budou sužovat mor, kobyly, zemětřesení a mnohé další rány, zřejmě jako ozvuk ran egyptských. Nepochybně se ale musím zmínit o nesmírně důležité části textu, která pojednává o dvou svědcích Páně, kteří budou prorokovat v těchto dnech trestů oděni v pytlovině. Po určitém čase ale budou ze Satanovy vůle polapeni a zabiti na náměstí Velkého města, ztotožnitelného v Janově době zřejmě s Římem. Po třech a půl dnech jim ale Bůh navrátí život a ke zděšení jejich pronásledovatelů tito proroci vystoupí na nebesa.²²⁸

Z výše psaného tedy vyplývá, že konec světa a Poslední soud předznamenají nevídané pohromy a neštěstí, a že v této době budou po zemi chodit Bohem inspirovaní proroci. Řada budoucích vykladačů se bude identifikovat s těmito proroky a spatřovat v pohromách svého času předzvěst dalších událostí vedoucích postupně až k novému Stvoření. Budou s touhou očekávat tisíc let pozemského Božího království i konečný nový Jeruzalém. Zřejmě již od sepsání Apokalypsy ale docházelo k mnoha různým výkladům toho, kdy a jak začne oněch tisíc let (milénium, odtud pojem „milénarismus“ či „milénarismus“²²⁹). O vývoji těchto představ, které byly postupně obohacovány novými motivy, bych rád pojednal na dalších řádcích.

Ještě než se zaměřím na italské prostředí, považuji za nezbytné uvést, jak se vyvíjela myšlenka milénarismu mezi křesťany prvních staletí po narození Krista. První čtenáři Apokalypsy ji chápali zřejmě doslova a cítili se být přímými účastníky událostí v ní popsaných. Tento způsob chápání knihy Zjevení byl zřejmě podmíněn především pronásledováním ze strany Římské říše a důvěrou věřících, že Kristus se na zemi vrátí velmi brzy. Naděje na brzké vykoupení proto mohla pomáhat snášet utrpení, které podle jejich názoru nemohlo mít dlouhého trvání. Mezi představitele tohoto výkladu lze uvést Justina, Ireneae či Tertulliana. Pro budoucnost se ukázalo příznačným, že zastánci doslovného výkladu se stalo hnutí montanistů, kteří se snažili o askezi a zřeknutí se hříšného světa pod vedením mnicha Montana, který ohlašoval sestup nového Jeruzaléma ve Frýgii. Prvky návratu k přísnosti vymezující se proti postupně sekularizující se církvi můžeme totiž nalézt i u řady budoucích obhájců milénarismu.²³⁰

Protože ale čas plynul, Kristus nepřicházel a římský císař se dokonce nechal pokřtít, začala se mezi křesťany 3. a 4. století objevovat kritika doslovného výkladu apokalyptického proroctví, jakou nalezneme např. u Órigéna, Tichonia nebo sv. Augustina. Je možné konstatovat, že

²²⁸ Zj 11, 1–13.

²²⁹ Vyjádření „1000 let“ mělo možná v původním textu vyjádřit velmi dlouhý čas, často ale bylo skutečně chápáno doslovně jako 1000 let.

²³⁰ Weber, Eugene, *Apokalypsy*, s. 46.

jejich představa se stala oficiální naukou církve, která se po zastavení pronásledování ze strany císařství „napříště stavěla podezřívavě k obtížně kontrolovatelným eschatologickým projevům, které mohly věřící jen zmást a podrýt autoritu kněžského úřadu.“²³¹ Órigéna, který zemřel roku 254, můžeme označit za obhájce použití alegorie při výkladu biblických textů. Jeho názor na to, že Kristus se vrátí ještě před koncem světa a bude vládnout po tisíc let je jasný: jedná se podle něj o pouhou židovskou báchorku.²³² Židé totiž očekávají fyzickou vládu Mesiáše na tomto světě. Tichonius žil ve druhé polovině 4. století. Vykládá Apokalypsu sv. Jana tak, že milénium a tisíciletou vládou Krista je myšlena doba existence církve, tj. doba trvání tohoto světa. Podobně sv. Augustin tvrdí, že tisíciletá vláda církve začíná inkarnací Krista, po níž bude následovat Poslední soud a nebeská obec. Oněch „tisíc let“ je pak potřeba brát nikoliv doslovně, ale v duchovním slova smyslu.²³³ Nejvýznamnější církevní otec Západu považuje Apokalypsu za alegorii ukazující cestu ke spáse. Ve stejném duchu rozhodl roku 431 ekumenický koncil konaný v Efezu.²³⁴

Milenarismus ve své radikálnější podobě ale přesto i nadále přežíval. Tzv. Tiburtina prorocství ze 4. století obsahují motiv, který s jistou obměnou nalézáme i do budoucna. Podle tohoto prorocství „bude Řím dobyt a vyplněn, ale řecký císař Konstans znovu nastolí jednotu říše“. Následně ale zlo, představované Gogem a Magogem, zaútočí. Císaři se ale podaří je přemoci. Po tomto vítězství se odebere do Jeruzaléma a na Golgotě předá své odznaky moci Bohu Otci a Kristu. Poté zanikne Římská říše. Ale ještě předtím, než nastane Poslední soud, se Antikrist přemístí do jeruzalémského chrámu, odkud bude pronásledovat spravedlivé. Bůh na něj ale vyšle archanděla Michaela a ten Antikrista přemůže. Tehdy nastane konec věků.²³⁵ Pozice římského císaře v eschatologických očekáváních se tedy zásadně změnila: zatímco dříve byl ztotožňován s Šelmou či jinou negativně zabarvenou postavou Apokalypsy, nyní jsou v něj vkládány značné naděje a má v očekávaných událostech velice důležitou roli.

Nyní se již zaměřím na italské prostředí. Na podzim roku 589 došlo v Itálii k ničujícím povodním, po nichž následovala morová epidemie, která si vyžádala životy mnohých, mezi nimi i život papeže Pelagia II. Jeho nástupce Řehoř I., zvaný později Veliký, se domníval, že právě proběhlé události jsou spolu s ohrožením Věčného města Langobardy nejspíše předzvěstí Soudu. Zdá se, že i vyslání misionářů do Anglie, které je považováno za jednu

²³¹ Delumeau, Jean, *Tisíc let štěstí*, Praha, Argo 2010., s. 31.

²³² Weber, Eugene, *Apokalypsy*, s. 47.

²³³ Delumeau, Jean, *Tisíc*, s. 30–31.

²³⁴ Weber, Eugene, *Apokalypsy*, s. 37.

²³⁵ Delumeau, Jean, *Tisíc*, s. 33–34.

z největších událostí Řehořova pontifikátu, bylo připravováno v rámci přesvědčení o neúprosně se blížícím konci světa.²³⁶

Může se zdát překvapivé, že nedošlo k obecnému hnutí nepokoje a očekávání Spasitele v roce 1000, kterým se završilo milénium od vtělení Slova, ani v roce 1033, výročí ukřižování Krista. Je ale třeba si uvědomit, že v tehdejší době mělo poměrně nízké procento obyvatel představu o tom, který je právě rok. Větší odezvu měl pravděpodobně dřívější rozpad říše Franků, neboť lze nalézt hlasy volající po návratu Karla Velikého. Tato koncepce posledních věcí světa se rozvíjí především v 11. století, kdy je postava řeckého císaře nahrazena „franckým“ králem, z něhož se stal císař římský, což znamená následník Karla Velikého, který podle některých vládne v Německu a podle jiných ve Francii.“²³⁷

Mimořádnou postavou, která měla velký vliv na řadu svých současníků i na budoucí autory prorocství je Jáchym z Fiore, žijící v letech 1135–1202. Tento cisterciácký mnich nebyl spokojený se způsobem života ve svém řádu, a z toho důvodu vybudoval v jihoitalské Kalábrii vlastní klášter San Giovanni in Fiore, z kterého vzešla reformní cisterciácká kongregace Ordo Florensis. Nutno dodat, že Jáchym nebyl v žádném případě neloajální vůči papeži nebo odchylný co se týče věrouky, byť IV. lateránský koncil odsoudil jednu část z jeho spisu *De unitate et essentia Trinitatis*.

Zásadní roli v Jáchymových představách hráli mniši, resp. cesta k mnišské dokonalosti. Pouze až jí bude dosaženo, budou mniši schopní „kázat nadcházející vládu svatého Ducha“. V tomto třetím věku, věku Ducha (prvním věkem byl věk Otce, druhým věk Syna), mělo být lidstvo osvobozeno od utrpení a vášní a mělo se mu dostat pochopení skrytých smyslů Božího poselství. K tomu podle jeho názoru mělo dojít v roce 1260 „kdy novým řádem (ordo iustorum) bude hlášáno vyšší, duchovní rozumění oběma Zákonům, „evangelium aeternum“ (Apok. 14,6), a kdy na místo zkažené tělesné církve nastoupí dokonalá církev duchovní“.²³⁸ Důležitým prvkem Jáchymova učení byl proto ten motiv, že události a postavy Starého zákony byly reprodukovány v Novém zákoně (odtud i název jeho spisu *Concordia Novi et Veteris Testamenti*, tj. Svornost Nového a Starého zákona), a to samé se odehraje ve věku Ducha. Jáchym tvrdil, že v jeho době se svět nachází v době přechodu mezi druhým a třetím věkem. Uznával ale i dělení na sedm období, v duchu týdenního cyklu – v tomto případě se svět nacházel mezi šestým a sedmým věkem. Období přechodu mělo být spojeno s nepokoji a otřesy, ale poté mělo nastat období míru. Problémem, který vyvstal, bylo teoretické snížení

²³⁶ Weber, Eugene, *Apokalypsy*, s. 51.

²³⁷ Delumeau, Jean, *Tisíc*, s. 38.

²³⁸ Kadlec, Jaroslav, *Dějiny*, s. 184.

role Krista, kterému je věnován v zásadě pouze druhý věk, zatímco v třetím převládá Duch. Tento věk měl být ohlášen Eliášem a Janem Křtitelem.

V Jáchymově učení tedy nenalézáme žádný radikalismus, ovšem ani přesnější popis toho, jak bude přechod do nového věku vypadat.²³⁹ Podle E. Webera je podstatným prvkem to, že Jáchym naznačuje, „že spásy je možné dojít již v rámci dějin a jejich prostřednictvím, neboť církev se reformuje a očišťuje sebe i okolní svět“.²⁴⁰

Přestože ve svých spisech nepřipisuje žádnou rozhodující úlohu laikovi, jeho první příznivci, zaujatí proti štaufskému rodu, připisovali zásadní úlohu francouzskému králi. Učení Jáchyma se poměrně rychle rozšířilo a vznikla proto i řada spisů, které Jáchym s největší pravděpodobností nenapsal, ale které se zaštiťovaly jeho jménem. Zvláštní oblibu našly ve františkánském řádu, zejména u značné části františkánských „rigoristů“, tedy zastánců radikální chudoby. Ti se považovali za apoštoly Jáchymova třetího věku, za šířitele *ecclesia spiritualis* (tj. duchovní církve).²⁴¹ Určité prvky jáchymovského učení se tak transformovaly často do úplně nových významů a důsledků. Mezi těmi, kteří se dají počítat mezi ovlivněné Jáchymem, bývají řazeni Petr Jan Olivi, Jan z Roquetaillade, Arnoldo z Villanovy nebo zřejmě neznámější z těchto jmen, fra Dolcino, který hlásal, že k usnadnění nástupu období Ducha, započatému úmrtím jeho učitele Segarelliho, je třeba vyhnat papeže, kardinály a biskupy a spálit církevní majetek.²⁴² Jáchymističtí mniši byli ostatně těmi, kteří přesvědčovali Colu di Rienzo, že poté, co byl vyhnán z Říma, je jeho posláním přesvědčit císaře, aby stanul v čele „spirituální“ reformy. Karla IV. ale nepřesvědčil.

Pro tuto práci je myslím zajímavé poznamenat, že k osobám ovlivněným Jáchymem můžeme řadit i Danteho a řadu dalších Florentinů 14. století „kteří byli ve Florencii dlouho aktivní a v letech 1360–1370 v jistých kruzích blízkých františkánům podnítily vznik básnických skladeb, které přinášely proroctví o neodvratném neštěstí, o shromáždění „jednoho stáda v jedné vlasti“, o „nové jasné a zářné obloze“ a o „nové nezkažené zemi“.²⁴³ V stále ještě dozrívajícím morovém ovzduší měla proroctví silný ozvuk, později ještě zesílený vypuknutím tzv. Velkého schizmatu (1378–1417). Později svatořečený Vincent Ferrerský prohlašoval tyto události a pohromy za jasné signály blížící se Apokalypsy a podporoval hnutí seabemrskáčů, neboli flagelantů (bičujících se kajníků), kteří podle jeho názoru měli pomoci nastolit Třetí věk.“²⁴⁴ Spojením (pseudo)jáchymistických prvků s tradičními představami o

²³⁹ Delumeau, Jean, *Tisíc*, s. 41–51.

²⁴⁰ Weber, Eugene, *Apokalypsy*, s. 57.

²⁴¹ Rapp, Francis, *Církev*, s. 136.

²⁴² Delumeau, Jean, *Tisíc*, s. 61.

²⁴³ *Ibid.*, s. 62.

²⁴⁴ Weber, Eugene, *Apokalypsy*, s. 58–59.

mimořádné historické roli Florencie, o nichž už byla řeč, vznikla ve Florencii předpověď příchodu nového Karla, francouzského krále, který napravit církev, porazí nevěřící, sjednotí pod svojí vládou svět a poté svou korunu odevzdá na Olivové hoře.²⁴⁵

Další významnou postavou vyskytující se v řadě prorockých předpovědí byl tzv. andělský papež, jenž byl konstruován na základě evangelia sv. Jana (*Jn* 10, 16 „a bude jediné stádo, jediný pastýř“). Tento motiv nenacházíme u Jáchyma, ale poprvé je zaznamenán u františkána Rogera Bacona. Svoji v podstatě definitivní podobu koncept „andělského papeže“ získal v souvislosti s odstoupením Celestýna V. (1294) a volbou Bonifáce VIII. Ve spisech *Vaticinia de summis pontificibus* a *Liber de Flore*, vzniklých zřejmě v prostředí Angela de Clareno (autora sledujícího boje spirituálů), se ozývala myšlenka, že papež, který tápe ve víře, nemůže být papežem. Autorství obou spisů bylo později připisováno Jáchymovi z Fiore.

Významná jsou především *Vaticinia*. Jedná se vlastně o specifický přehled papežů, jenž začíná Mikulášem III., který chránil observantské františkány. Zásadní rozdíl pak autoři spatřovali mezi Celestýnem, jako ideálem, a Bonifácem, jako pokrytcem. Byl to totiž právě Bonifác, který zrušil privilegia udělená „spirituálům“ jeho předchůdcem. Poslední a prozatím budoucí papežové jsou fiktivními zbožnými mnichy.²⁴⁶

Vzhledem k předchozím řádkům jistě nepřekvapí, že v roce 1483, kdy nastoupil na francouzský trůn Karel VIII., nositel jména spojovaného především ve francouzsky mluvícím prostředí se skoro mesiášským očekáváním, byla do mladého krále vkládána velká naděje a byla aktualizována stará proroctví, vztahující se původně např. ke Karlu VI. Dokladem z prostředí Florencie je nám dobře známý Savonarola, postupně pasující Karla z pozice nového Kýra do role pomazaného reformátora.

Florentské prostředí obecně bylo, minimálně do konce 15. století, zřejmě lačné předpovědí a proroctví, soudě dle značného množství zachovaných prorockých tisků, plodů nedávno vynalezeného knihtisku.²⁴⁷ Ty byly, vzhledem k tomu, že se v nich vyskytují výrazy jako *auditori* (posluchači), *ascoltare* (poslouchat) a *parlatore* (řečník), zřejmě částí repertoáru kramářských písní (*cantastorie*) a byly tak součástí městské orální kultury, jejímž hlavním centrem bylo náměstí, podobně jako u potulných kazatelů-poustevníků (*romiti*), kteří s kramáři sdíleli v podstatě jak publikum, tak gestikulaci.²⁴⁸ Na přelomu 15. a 16. století se tím pádem rozšířil i okruh potenciálních posluchačů (do té doby kolovala řada prací

²⁴⁵ Weinstein, Donald, *Savonarola*, s. 38–39.

²⁴⁶ Delumeau, Jean, *Tisíc let.*, s. 83–85.

²⁴⁷ Niccoli, Ottavia, *Profeti e popolo*, s. 21.

²⁴⁸ *Ibid.*, s. 28–29, s. 133.

prostřednictvím rukopisů) a rozšíření představ o příchodu pohromy a následném období míru byl obecně známým motivem i mezi nevzdělanými vrstvami.²⁴⁹

Proroctví kolovala i po krachu podniku Karla VIII. Naděje byly vkládány např. do Františka I., jak dosvědčuje pozměněné vydání Telesforova *Libellu*, provedené augustiniánským mnichem Silvestrem Meucciem v Benátkách v roce 1516.²⁵⁰ Zvláštní odezvu měla v roce 1509 bitva u Agnadella, které byla prezentována jako pouhá předehra velkého neštěstí a která dlouho zůstala opředena až mystickým závojem jak mezi benátským patriciátem, tak v lidovém prostředí, což bylo pochopitelně odrazem politického významu bitvy.²⁵¹ Sanudo, benátský historik a kronikář, např. psal o jistém donu Piero Nanim, starém muži, *nobile* (urozený muž), který byl sběratelem různých proroctví. Ten tvrdil, že Benátky ztratí celé své panství, ale poté se jim ho podaří získat zpět. Císař pojede do Říma, kde papeži usekne hlavu, ale poté bude vyhnán a nahrazen jiným panovníkem, zřejmě Karlem Burgundským (Smělým), o kterém se tvrdí, že stále žije. Ten nechá zvolit nového papeže a Turkové se nechají pokřtít.²⁵² Opět zde nacházíme varianty známých schémat.

Jisté omezení pro kazatele a „proroky“ přinesl V. lateránský koncil. Ten v roce 1516 varoval před těmi, kteří tvrdí, že hovoří z vnuknutí Ducha svatého, zneužívají možnosti různých výkladů Písma a určují s přesností brzký příchod Antikrista, čímž klamou prosté věřící, kteří jsou náchylní k tomu, nechat se ošálit. Navíc tito „proroci“ často kážou proti prelátům a papeži, což vyvolává neklid ve společnosti.²⁵³ To, že koncil podobné odsouzení vydal, je nepochybnou známkou o tom, že muselo jít o poměrně častý jev. Proroctví kazatelé tedy od tohoto data značně omezili ohlašování brzkého a datovaného příchodu Antikrista a Posledního soudu, ale nepřestali hlásat přicházející katastrofy, např. postup Turků nebo zemětřesení, jako trest za hříchy lidstva.²⁵⁴ Jeden z významných účastníků tohoto koncilu, představený augustiniánů Egidio (Jiljí) z Viterba, sepsal mezi lety 1513 a 1530 dva spisy vysvětlující, jak lidstvo dospěje díky Karlu V. k zlatému věku. „Egidius vysvětluje, že stejně jako se křesťanství zrodilo po deseti úsecích dějin, tak po překonání současných obtíží – italské války a kacířství [...] – dospěje v době po Ježíšovi na konci dalších deseti etap pod vládou Karla V. ke „kalendám“ obnovy světa.“ *Sacco di Roma* tedy neodradilo Egidia od vkládání naděje do habsburského císaře.²⁵⁵ Z obecného hlediska se dá nicméně říct, že po roce

²⁴⁹ *Ibid.*, s. 33–34.

²⁵⁰ Delumeau, Jean, *Tisíc let*, s. 79

²⁵¹ *Ibid.*, s. 87; Niccoli, Ottavia, *Profeti e popolo*, s. 36.

²⁵² Niccoli, Ottavia, *Profeti e popolo*, s. 37–38.

²⁵³ Delumeau, Jean, *Tisíc let*, s. 87; Niccoli, Ottavia, *Profeti e popolo*, s. 139–140.

²⁵⁴ Niccoli, Ottavia, *Profeti e popolo*, s. 140.

²⁵⁵ Delumeau, Jean, *Tisíc let*, str. 73–74.

1530 dochází v Itálii k razantnímu snížení počtu „proroků“, z toho prostého důvodu, že vyplnění Říma lancknechty se zdá být tím, co většina proroctví předpovídala. Navíc dochází k uklidnění politické situace, v důsledku Karlova triumfu.²⁵⁶

Jak vyplývá z této podkapitoly, byla proroctví v období renesance a zejména mezi léty 1490–1530 podstatným prvkem dobového myšlení, které se dotýkalo všech vrstev obyvatelstva, od analfabetické městské chudiny po evropské panovníky.²⁵⁷ Savonarola tedy v žádném případě nebyl ojedinělým „prorokem“, byť vytvořil poměrně originální eschatologickou koncepci spojenou s osudem Florencie. Šířitelé v době renesance ale nepochybně výrazně čerpali z rezervoáru témat a obrazů dob minulých. Sami pak žili v době, kdy bylo díky snazšímu přenosu informací (zlepšené komunikace, knihtisk) často obtížné s určitostí tvrdit, vyvolala-li nějaká událost jisté proroctví, nebo naopak. Domnívám se, že nelze pominout ani jednu ze základních pouček ekonomie, a to tu, že poptávka stimuluje nabídku. Období tak bohaté na události, zvraty a krveprolití muselo vyvolávat zejména mezi méně informovanými otázky po smyslu toho všeho. Poměrně často se pak našli ti, kteří buď z pocitu Boží inspirace, nebo z touhy po přilepšení si prodejem prorockých tisků, šířili nová či upravená proroctví.

5.2 Savonarolův traktát *Contro gli astrologi*

V této části bych se chtěl věnovat tomu, proč cítil Savonarola potřebu psát dílo, které by odsuzovalo astrologii a které argumenty pro její odsouzení používal. Chtěl bych poukázat i na to, že se jedná o zajímavý doklad prorocké sebeobhajoby, byť ze značné části založený na práci Mirandolově.

Astrologie nebyla v době italské renesance žádnou novinkou, provázela lidstvo v určité formě zřejmě od jeho počátků. Je ale nepopíratelné, že pozdní středověk a raný novověk jí přály. Její provozovatele nebo alespoň částečné příznivce bylo v té době možno nalézt i mezi církevními představiteli. Většina papežů, o kterých byla v mé práci řeč, měla k astrologii vztah, který se rozhodně nedá nazvat zásadně odmítavým. Např. Julius II. zvolil datum své

²⁵⁶ Niccoli, Ottavia, *Profeti e popolo*, s. 224., s. 244.

²⁵⁷ Dokladem toho je i tento úryvek, jehož autorem je Machiavelli Machiavelli, Niccolò, „*Discorsi sopra la prima Deca di Tito Livio*“, Roma, Biblioteca Italiana, 2004. [online]. [cit. 2012-06-18] <<http://www.bibliotecaitaliana.it/xtf/view?docId=bibit000747/bibit000747.xml>>. Libro primo, 56: „*Donde ei si nasca io non so, ma ei si vede per gli antichi e per gli moderni esempi, che mai non venne alcuno grave accidente in una città o in una provincia, che non sia stato, o da indovini o da rivelazioni o da prodigi o da altri segni celesti, predetto.*“

korunovace až po konzultaci s astrology a Inocenc VIII. údajně koncipoval částečně svoji zahraniční politiku podle horoskopu.²⁵⁸ Občas je obtížné si uvědomit, že duchovním byl i vedoucí florentské tzv. Novoplatónské akademie Marsilio Ficino, který se snažil snoubit s křesťanstvím nejen filozofii, ale i magii, astrologii a alchymii. Tento kanovník florentské katedrály nejen studoval klasická díla astrologie, ale sám sestavoval předpovědi: úspěšnou se ukázala např. ta, která oznamovala, že Giovanni de' Medici se jednou stane papežem. Ficino byl mimojiné pevně přesvědčen o tom, že ráz jeho životu udává planeta Saturn.²⁵⁹

Astrologie ale nebyla součástí života pouze u elitních skupin, podle B. Bobricka můžeme v souvislosti s 15. a 16. stoletím mluvit dokonce o zlatém věku astrologie, kdy „už astrologie pronikla do všech vrstev společnosti, od rolníka, který se díval do kalendáře, jak má sázet podle fází Měsíce, až po papeže a panovníky, kteří se nechali vést složitými výpočty okultních zřeců u dvora.“²⁶⁰ Ve víru dramatických událostí stíhajících Itálii si získávaly předpovědi velkou oblibu, neboť alespoň zdánlivě vnášely řád do chaosu. Doba byla proto astrologickými výpočty přímo posedlá. Věrohodnost konkrétním proroctvím měl dodat většinou odkaz na nějaké zapomenuté učení nebo tajemně objevenou knihu. Předpovědi ale kolovaly desítky, přičemž si pochopitelně často protirečily. Kupříkladu pro velmi plodné období let 1520–1530 evidujeme 56 autorů a 133 knih, které lze označit jako astrologické předpovědi.²⁶¹ Události a úkazy nebyly chápány striktně lineárně, ale spíše jako součásti různých cyklů, kterým dobře mohly odpovídat i cykly astrologické a astronomické. Z této představy o možném „návratu“ vychází i samotná myšlenka renesance jakožto znovuzrození.²⁶² S řadou prvků, které byly popsány, ale nemohl Savonarola souhlasit. V následující části se pokusím vyjádřit jeho postoj k astrologii, především na základě jeho vlastních slov.

Savonarolovo dílo *Il Trattato contra li [sic!] astrologi* (Pojednání proti astrologům) pochází z roku 1497. Šlo o adaptaci spisu Giovanni Pica della Mirandola *Disputationes adversus astrologiam divinatricem* (Disputace proti „věštecké“ astrologii), vydané o rok dříve. Savonarola se, podle svých vlastních slov, pokusil zpřístupnit myšlenky Picova díla, které bylo psáno v latině, i pro *mediocri ingegni* (nijak rozumově vynikající jedince, pojem možná

²⁵⁸ Bobrick, Benson, *Nebe a osud: astrologie v dějinách*, Praha, Volvox Globator, 2008, s. 72.

²⁵⁹ *Ibid.*, s. 101–103.

²⁶⁰ *Ibid.*, s. 100.

²⁶¹ V tomto případě se ale jedná i o neitalská díla a neitalské prostředí. Srv. Chastel, André, *Vyplenění Říma*, s. 72–74.

²⁶² Srv. Burke, Peter, *Italská renesance*, s. 222–223.

může označovat i „střední vrstvu“), tak aby je byl schopen pochopit *ogni vulgare* („každý člověk“).²⁶³

Savonarola oproti Picovi použil jako hlavní oporu, podobně jako v *Tractato circa il reggimento et governo della citta di Firenze*, aristotelovsko/tomistickou logiku. Jeho hlavním cílem bylo zřejmě prokázat, že pouze ten, kdo je obdařen Bohem prorockým darem může předpovídat budoucnost, nikoliv astrologové. Tato zásadní myšlenka celého díla je v podstatě přijetím pozice sv. Tomáše, který tvrdí, že pouze Bůh zná budoucnost, případně ten, komu Bůh poskytne patřičné osvícení. Vzpomeňme ostatně Božího deuteronomistického ustanovení z předchozí kapitoly. Kdo se snaží budoucnost předpovídat, aniž by byl osvícen, dopouští se hříchu, neboť se snaží stavět na úroveň Boha.²⁶⁴ Ten je totiž jediný, věčný a nestvořený, zná věci budoucí, resp. pro něj neexistuje chápání budoucího a přítomného, platný pro stvoření (*creature*).²⁶⁵

Na rozdíl od Tomáše, který jistý vliv nebeských těles na rozhodování a chování připouští, přičemž tento vliv ale není ani nepřekonatelný, ani determinující, Savonarola odmítá jakýkoliv vliv nebes na lidské konání.²⁶⁶ Odmítá dokonce i „plotíniovskou“ teorii, ze strany církve víceméně tolerovanou, snažící se učinit astrologii akceptovatelnou pro křesťanství, že hvězdy a ostatní nebeská tělesa nejsou příčinami, ale pouhými znaky toho, co se má odehrát.²⁶⁷ Podle této logiky by bylo možné na základě znalosti předchozích postavení hvězd při různých situacích předpovědět, co se zhruba odehraje ve chvíli, až tato postavení opět nastanou. Nebeská tělesa by v tom případě představovala Boží zápis, který se astrologie pokouší rozluštit pro lepší pochopení Boha a pro upevnění víry.²⁶⁸

Proti těmto „věštcům“ Savonarola používá řadu argumentů, založených na několika různých částech lidského vědění. Obecně se dá ale konstatovat, že rozhodující roli pro něj hraje otázka toho, jaká názor vyslovila příslušná autorita. Hlavní autoritou je pro něj samozřejmě Bible, jakožto Boží slovo. Odsouzení „věštců“ v Písmu dokládá řadou citátů, např. *Iz* 41, 23, 44, 6-7, 44, 7, 48, 5; *Dt* 18, 11 nebo *Jer* 10, 2-3. Astrologie je odsouzena i předními představiteli světské a církevní moci: v kanonických dekretech i v *Codexu Iustinianus* a je tedy pro

²⁶³ Savonarola, Girolamo, *Contro gli astrologi*, Claudio Gigante, Roma (a cura di), Salerno, 2000, s. 7: „*mi sforzerò di abbassare quello che è alto e di farne capace ogni vulgare, aggiungendo e minuendo a quello che lui* [Giovanni Pico della Mirandola, pozn. aut], *secondo che a me parrà che sia utile alli mediocri ingegni*“

²⁶⁴ *Ibid.*, s. 10–11.

²⁶⁵ *Ibid.*, s. 34.

²⁶⁶ *Ibid.*, s. 19–20; srv. Bobrick, Benson, *Nebe*, s. 76–77.

²⁶⁷ Např. v tom smyslu, že Kristus se nenarodil v Betlémě, protože kolem Země v tu dobu prolétávala kometa, ale kometa prolétávala právě proto, že se měl narodit Kristus.

²⁶⁸ Bobrick, Benson, *Nebe*, s. 70.

křesťana nepřijatelná.²⁶⁹ Savonarola argumentuje i filozofickými autory a jejich názory na dané téma. Měla-li by astrologie nějaký smysl, jistě by o ní psal Aristotelés, který o ní ale v žádném ze svých děl nepojednává.²⁷⁰ Na podporu svých argumentů dále cituje Platóna, Pythágora, Démokrita a další. Savonarola ironicky proklamuje: „Ó jaká je moudrost těchto astrologů, která se snaží zkoumat to, co Aristotelés, Platón ani další velcí myslitelé nedokázali (nemohli) prozkoumat!“²⁷¹

Princip autority, ať už je to svrchovaná Boží, zákonodárná, církevní nebo filozofická, je, dovolí-li čtenář značné zobecnění, typickým prvkem myšlení *ancien régime*, byť uznání jisté autority je neoddiskutovatelným základem každé skupiny a společnosti. Humanistická kultura, patřící s nostalgií do antických dob, ale vyjadřovala pochyby o platných pořádcích důrazněji, než se tomu dělo v dobách minulých, byť se domnívám, že jsme stále na rovině věčného sporu nominalismu s realismem.

Savonarola ale nezakládal své námitky proti astrologům jen na základě studia jiných autorů. Astrologie podle jeho názoru nemá pevnou půdu pod nohama, neboť stojí na nepravdivých základech. Speklativní astrologii Savonarola za vědu uznává, neboť postavení nebeských těles v tomto případě vychází z opakovaných pohybů a procesů, dá se tedy předpovídat. Nelze ovšem předpovídat na základě postavení planet, slunce a hvězd události, které se na základě pozorování předpovědět nedají, tj. ty které mohou či nemusejí vycházet ze svých příčin, nebo z nich vycházejí pouze málokdy, zejména ty odvozené ze svobodné vůle.²⁷² Obdobně chápal rozdíl mezi tím, co bychom dnes nazvali astronomií a astrologií²⁷³, Leonardo da Vinci, Savonarolův současník, který rozlišoval „podvodné věštění z hvězd“ a „matematickou astrologii“.²⁷⁴

²⁶⁹ Savonarola, Girolamo, *Contro*, s. 48–52.

²⁷⁰ *Ibid.*, s. 54: „Certo Aristotele, che si sforzò di non lasciare imperfetta o intatta alcuna parte della filosofia, in questa parte, se la fusse vera, averia troppo dormito, massime avendo scritto el libro de caelo et mundo, nel quale non ne fa parola alcuna, nè in alcuno libro ne fa menzione; e questo è segno che lui non la reputò degna delle sue parole, cioè nè di approvazione, perchè è vanissima, nè di riprobazione, perchè è per sè manifesto che è una fabula.“

²⁷¹ *Ibid.*, s. 84: „O grande sapienza di questi astrologi, che va a ritrovare quello che Aristotele e Platone e li altri supremi ingegni non hanno potuto investigare!“

²⁷² *Ibid.*, s. 61–62: „La astrologia dunque speculativa è vera scienza perchè cerca di conoscere li effetti, per le vere cause, come sono li eclissi e le coniunzioni de' pianeti e simile altri effetti che procedono da necessità e sempre dalle sue cause; e similmente quella che cerca di conoscere certig effetti naturali che procedono quasi sempre dalla allungazione e appropinquazione del sole o dalla coniunzione e opposizione e moti della luna si può dimandare arte o scienza: ma l'astrologia divinatoria, la quale tutta consiste nelli effetti che indifferentemente procedono dalle sue cause, massime nelle cose umane che procedono dal libero arbitrio e in quelle che rare volte procedono dalle cause sue, è tutta vana e non si può chiamare nè arte nè scienza.“

²⁷³ Astronomie zkoumá nebeská tělesa a snaží se formulovat přírodní zákony, zatímco astrologie popisuje vliv těchto těles na člověka.

²⁷⁴ Weber, Eugene, *Apokalypsy*, s. 92.

Jak vyplývá z předchozích řádků, Savonarola si činil v zásadě monopol na předpověď budoucnosti, neobjeví-li se nějaký jiný zvěstovatel boží vůle. Na rozdíl od astrologů a věstců totiž měl, podle svého mínění, zvláštní osvícení od Boha, které mu umožnilo znalost věcí budoucích. Svoji obhajobu staví na teologických, právních, filozofických a logických tvrzeních. Jeho odpůrci měli pochopitelně jiný názor. Např. astrolog Bellardi, pocházející ze Sieny, který v roce 1498 vydal spis odmítající Picovy *Disputationes*, napsal, že Savonarola je proti astrologům zaujatý, kvůli předpovědi Paula von Middelburg, autora řady děl o astrologii a astronomii, která obsahovala téma příchodu falešného proroka, kterého spatřoval právě v převoru kláštera San Marco.²⁷⁵

Proroci a astrologové byli do značné míry konkurenty. Obě dvě skupiny si činily nárok na znalost věcí budoucích, přičemž obě se hájily tím, že vykládají pouze to, co Bůh zjevil. V případě proroků jim to Nejvyšší měl sdělit prostřednictvím vnitřní inspirace, v případě astrologů mělo jít o interpretaci znamení a jevů na obloze. K jaké skupině se přikláněl Savonarola, je v tomto okamžiku zjevné. Nejen, že byl přesvědčen o svém vyvolení, ale dráždila ho představa, že si astrologové osobují právo určení něčeho, na co má nárok jen Bůh, a že svým učením popírají svobodnou vůli člověka. Kdyby tomu ale bylo přímo takto, těžko by církev jako celek zastávala k astrologii tolerantní, i když obezřetný postoj. P. Burke uvádí ve své *Italské renesanci* výrok Lorenza *Il Magnifico*, který podle mého názoru dobře ilustruje dobovou míru tolerance, byť se samozřejmě nejedná o církevní osobu jako takovou: „Jupiter je planeta pohybující se jen ve vlastní sféře, existuje však vyšší síla, jíž je Jupiter uváděn do pohybu“.²⁷⁶ Podobně jako při porovnání novoplatónské a „markovské“ Akademie podle mého názoru nalézáme u obhájců a odpůrců astrologie pokus o dosažení stejného cíle, kterým je ve finální podobě pochopení Boží vůle, za použití jiných prostředků. U Savonaroly je ale odsouzení obsažené v jeho spise jistě dáno i tím, že v době sepisování traktátu cítil potřebu obhájit změny ve florentské společnosti tvrzením, že jsou zcela jasně v souladu s Boží vůlí. Považoval svá proroctví, inspirovaná jak jeho dávnými předchůdci ze Starého a Nového zákona, tak i méně dávnými z Florencie či odjinud, za základní kámen nové Florencie a poslední díl v mozaice tohoto světa, který měl nahradit svět nový, lepší. V jeho představě blížícího se rozuzlení už nemělo patření na hvězdy význam, sdělil-li mu Bůh vše nezbytně intimně. Toto dílo je proto podle mého názoru třeba chápat jako apologetické a do jisté míry i jako vyznání a snahu o uznání proroctví na základě věčných argumentů. A protože

²⁷⁵ Savonarola, Girolamo, *Contro*, s. 14; Srv. Niccoli, Ottavia, *Profeti e popolo*, s. 165.

²⁷⁶ Burke, Peter, *Italská renaissance*, s. 199.

Savonarola považoval své vize za ústřední součást svého programu, je třeba brát spis, který je obhajuje, za velmi podstatný

6. Závěr

V úvodu své práce jsem si položil za cíl věnovat se blíže některým aspektům dějin renesance, zejména pak druhé polovině 15. století a prvním desetiletím století 16. Mimořádnou úlohu v tomto mém úsilí hrála především osobnost Girolama Savonaroly. Nyní, když jsem se dostal k závěru, nabízí se zhodnotit, co mi z plodů mé práce vyplývá. Především se, troufám si říci, potvrdilo, což není pravda velké zjištění, ale stojí za to ho znovu a znovu připomínat, že na žádné historické období a na žádnou historickou osobnost se nedá pohlížet zjednodušeně a hodnotit je šablonovitě. V úvodu jsem právě jeden takový „klasický“ pohled nabídl. Představu renesance jako zlaté éry, vynořující se (a následně se do ní zpětně zanořující) z temnoty. Jako období, kdy papežství svým pokryteckým nepotismem a budováním světského státu zavdalo podmínky pro rozkol křesťanstva. Jsem si samozřejmě vědom značného zjednodušení, i toho, že kritizovat tím, co objevil někdo jiný, v jiné době a v jiné souvislosti, než původní badatel, je snadné. Přesto mi nedá nezastavit se u některých problémů a nezhodnotit je.

Obecnou tezí, která nám byla vštěpována v hodinách dějepisu, byla ta, že v období humanismu „se pozornost obrátila od Boha k člověku“. Aniž bych byl schopen podat kvalifikovaný rozbor renesanční filozofie, nepokládám toto tvrzení za právě šťastné. Křesťanství se vždy upíralo samozřejmě k Bohu, to je pravda – ale jeho jedinečnost je v tom, že jeho Mesiáš není pouze Bůh, ale i člověk. A právě v postavě Krista je zájem o člověka jasně deklarován. Tzv. humanisté a teologové proto, jak jsme měli částečně možnost spatřit, nestáli v zásadě v opozici, ale naopak se snažili o skloubení křesťanství s filosofií. Snažili se o lepší pochopení toho, co je Bůh a toho, jak máme poznat jeho vůli. A takovým byl právě i Savonarola. Pochopitelně, ve zmíněných mezích a víceméně v duchu dominikánské tradice.

Co se týče politické situace v Itálii, zde došlo z důvodu snahy o její ovládnutí, ať už ze strany jedné z italských mocností, nebo ze strany Francie, Španělska a císaře, k mnohaletému souboji a mimořádné diplomatické aktivitě, která se nakonec z různých důvodů ukázala být příznivou pro říši Karla V., který zřejmě naposledy oživil starý sen o sjednoceném křesťanstvu pod papežsko-císařským vedením. Takovéto snahy tu ovšem existovaly stovky let, ať už se o prosazení své autority snažila Francie, nebo některá z vládnoucích dynastií v Říši římské. Byly ostatně živené proroctvími a předpověďmi, kolujícími po Evropě, které volaly po příchodu krále sjednotitele a jejichž počátky můžeme stopovat již od antiky a které se spojily s humanistickými představami o „zlatém věku“.

Rozdíl mezi „proroky“ a astrology, což byly dvě hlavní skupiny snažící se o výklad toho, co má přijít, spočíval především v tom, že astrologové pokládali za možné, aniž by tím byli

v rozporu s křesťanskou vírou, dešifrovat plán Prozřetelnosti díky využití starých nauk a díky zkoumání nebeských těles, ve kterých, jak věřili, byla vepsána budoucnost. Prorokové proti tomu argumentovali nemožností jakkoli předvídat budoucnost, protože to považovali za urážku Boží všemohoucnosti. Podle jejich prohlášení mohl jedině Bůh svou milostí dopřát některým lidem dar nahlížet věci budoucí.

Savonarola byl jedním z takových proroků. Poměrně dlouhou dobu mu naslouchala značná část Florencie, kterou dokázal přesvědčit, že je jejím úkolem napravit se a přijmout úděl daný od Boha, kterým nebylo nic menšího než stát se novým Jeruzalémem. Povedlo se mu přesvědčit florent'any, že tento úděl je neodmyslitelně spjat s republikánským zřízením a s mravní reformou (aniž by se jedno dalo oddělit od druhého), jejíž nejzřetelnější vyjádření spatřuji v pálení marnosti. Savonarolovy naděje se ale nenaplnily a on sám za svoji angažovanost zaplatil cenu nejvyšší. Republikánské zřízení ho sice přežilo, ale ne nadlouho. Medicejští zanedlouho znovu nastolili vládu oligarchie.

Věnoval jsem se i rozvoji papežského státu. Papeži 15. a počátku 16. století se obávali přílišné moci světských vládců a pro zajištění vlastní nezávislosti se rozhodli vytvořit skutečný a životaschopný papežský stát, který, podobně jako „Savonarolova“ Florencie, povýšil své zákony na posvátné. Na rozdíl od Florencie, kde šlo především o Savonarolovu vizi danou jeho přesvědčením o historickém poslání Florencie v reformě církve, je tato skutečnost v papežském státě daná tím, že papež je zároveň panovníkem, nejvyšším představitelem katolické církve a pramenem kanonického práva. K tomu, aby mohl stát náležitě rozšířit ale pochopitelně potřeboval značné prostředky. Vzhledem k omezení řady příjmů v důsledku uzavření konkordátů s částí evropských panovníků byly tyto finance nahrazovány těmi prostředky, které, jak se ukázalo, vedly ke kontroverzi, ať už to byly odpustky nebo prodej úřadů.

Církev se tedy vlastně reformovala, nebo lépe řečeno formovala, ovšem v jiném duchu, než bylo přijatelné pro velkou část kritiků zesvětštění církve – stala se předním italským dvorem ovládajícím střední Itálii a využívajícím k světským účelům i prostředky exkomunikace či interdiktu. Pro zajištění věrnosti navíc papeži vkládali na nejdůležitější místa svého aparátu rodinné příslušníky, čímž byla paradoxně narušována ona snaha o nezávislost, která stála na počátku celého projektu postkonciliární epochy (a která stála do jisté míry i za nepotismem jako takovým). Savonarola byl z událostí během pontifikátu Alexandra VI., dokonce tak konsternován, že tvrdil, že nemůže jít o papeže. Na druhou stranu šlo o celkem legitimní pokus zajistit takový stupeň nezávislosti církve, aby se nemohla opakovat avignonská lekce, kdy bylo papežství spjato se zájmy francouzské koruny. Vzhledem k neuskutečněným

změnám v církvi, které by zamezily např. kumulaci beneficií nebo jiným často vytýkaným skutečnostem, ale papežství postupně ztrácelo duchovní autoritu. Vyplenění Říma v roce 1527 se zdálo být jasným trestem za zvolený kurs.

Myslím si tedy, že Savonarolova osobnost v sobě opravdu spojovala řadu prvků typických pro dobu renesance, ať už to byla kritika zesvětštění církve nebo prorocké vize. Zároveň ale i řadu prvků protichůdných – specifická kritika umění nebo kritika astrologie jsou toho důkazem. Vzhledem k jeho eschatologické koncepci ho ale musíme, chceme-li pochopit jeho pohled na věc, chápat jako člověka, který vykonával Bohem svěřený úkol a hlásal nový věk, který měl přijít. Jako muže na přelomu věků.

7. Seznam použitých pramenů a literatury

Prameny:

Guicciardini, Francesco, „*Storia d'Italia*“, Roma, Biblioteca Italiana, 2004.
<<http://www.bibliotecaitaliana.it/xtf/view?docId=bibit000136/bibit000136.xml&query=&brand=default>>.

Guicciardini, Francesco, *Storie fiorentine dal 1378 al 1509*, Bari, Gius. Laterza, 1968.

Jeruzalémská Bible: Písmo svaté vydané Jeruzalémskou biblickou školou, Praha, Krystal – Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství, 2009.

Machiavelli, Niccolò, „*Discorsi sopra la prima Deca di Tito Livio*“, Roma, Biblioteca Italiana, 2004.

<<http://www.bibliotecaitaliana.it/xtf/view?docId=bibit000747/bibit000747.xml>>.

Savonarola, Girolamo, *Contro gli astrologi*, Gigante, Claudio (a cura di), Roma, Salerno, 2000.

Savonarola, Girolamo, *Tractato circa il reggimento et governo della citta di Firenze*- Rist. anast. dell'ed. Firenze 1498, Pastori, Paolo (a cura di), Lecce, Conte, 1998.

Savonarola, Girolamo, *Útěcha mého putování a Poslední meditace nad žalmem Miserere*, Praha, Krystal OP, 1998.

Literatura:

Azzara, Claudio, Rapetti, Anna Maria, *La Chiesa nel Medioevo*, Bologna, Il Mulino, 2009.

Brauer, Jerald C. (edited by), *The Westminster Dictionary of Church History*, Philadelphia, The Westminster Press, 1971.

Bobrick, Benson, *Nebe a osud: astrologie v dějinách*, Praha, Volvox Globator, 2008.

Bultmann, Rudolf Karl, *Dějiny a eschatologie*, Praha, ISE, 1994.

Burke, Peter, *Cultura popolare nell'Europa moderna*, Milano, A. Mondadori, 1980.

Burke, Peter, *Il Rinascimento*, Bologna, Il Mulino, 2001.

Burke, Peter, *Italská renesance: kultura a společnost v Itálii*, Praha, Mladá fronta, 1996.

- Chastel, André, *Vyplenění Říma: od manyrismu k protireformaci*, Brno, Barrister & Principal, 2003.
- Chlíbec, Jan, Černušák, Tomáš, *Savonarola a Florencie: jeho působení a estetické názory*, Praha, Artefactum, 2008.
- Cloulas, Ivan, *Savonarola o la Rivoluzione di Dio*, Casale Monferrato, Piemme, 1998.
- Dawson, Christopher, *Rozdělení, nebo reforma západního křesťanstva?*, Praha, Vyšehrad, 1998.
- Delumeau, Jean, *Tisíc let štěstí*, Praha, Argo, 2010.
- Fournel, Jean-Louis, Zancarini, Jean-Claud, *Guerre d'Italia 1494-1559*, Firenze, Giunti, 1996.
- Franzen, August, *Malé dějiny církve*, Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství, 2006.
- Fröhlich, Roland, *Dva tisíce let dějin církve*, Praha, Vyšehrad, 2008.
- Frola, Carla, Grazia, Maria, Ottaviani, Nico (a cura di), *Alessandro 6. e lo Stato della Chiesa: atti del Convegno, Perugia, 13-15 marzo 2000*, Roma, Ministero per i beni e le attività culturali, Direzione generale per gli archivi, 2003.
- Hinnebusch, William, *I Domenicani: breve storia dell'Ordine*, Milano, Edizioni paoline, 1992.
- Kadlec, Jaroslav, *Dějiny katolické církve II*, Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, 1993.
- Küng, Hans, *La chiesa cattolica: una breve storia*, Milano, Rizzoli, 2001.
- Martines, Lauro, *Fire in the city: Savonarola and the struggle for the soul of Renaissance Florence*, Oxford, Oxford University Press, 2006.
- Melloni, Alberto, *Il conclave: storia dell'elezione del papa*, Bologna, Il Mulino, 2005.
- Niccoli, Ottavia, *Profeti e popolo nell'Italia del Rinascimento*, Roma, Laterza, 1987.
- Niccoli, Ottavia, *Rinascimento anticlericale: infamia, propaganda e satira in Italia tra Quattro e Cinquecento*, Roma, GLF editori Laterza, 2005.

- Pellegrini, Marco, *Il papato nel Rinascimento*, Bologna, Il Mulino, 2010.
- Procacci, Giuliano, *Storia degli italiani*, Roma, Laterza, 1998.
- Prodi, Paolo, *Il sovrano pontefice: un corpo e due anime: la monarchia papale nella prima età moderna*, Bologna, 1982 (nuova ed. Bologna, Il Mulino, 2006).
- Rapp, Francis, *Církev a náboženský život Západu na sklonku středověku*, Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 1996.
- Shaw, Christine, *Julius II.: papež bojovník*, Praha, Paseka, 2001.
- Schatz, Klaus, *Dějiny papežského primátu*, Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 2002.
- Wallace, Peter. G., *La lunga età della Riforma*, Bologna, Il Mulino, 2006.
- Weber, Eugen, *Apokalypsy: proroctví, kulty a chiliastické představy v průběhu staletí*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 1999.
- Weinstein, Donald, *Savonarola and Florence: prophecy and patriotism in the Renaissance*, Princeton, N. J., Princeton University Press, 1970.
- Woods, Richard, *Mystika a proroctví: dominikánská tradice*, Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství, 2005